

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

โครงการวิจัยเชิงบูรณาการ การนำเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติของเครือข่ายชุมชนพอเพียง: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนล่างนั้น คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินโครงการวิจัย ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดหลักที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ที่คณะผู้วิจัยที่ใช้เป็นกรอบแนวทางในการสร้างตัวชี้วัด และใช้ในการศึกษากระบวนการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติใช้ในชุมชน โดยเนื้อหาแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 ความเป็นมาและความหมายของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจมาจนถึงปัจจุบันนี้ เมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำว่า แนวทางแก้ไขเพื่อให้รอดพ้นและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆที่จะเกิดขึ้นเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้อยู่ได้โดยไม่เดือดร้อนซึ่งต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน ตนเองสามารถอยู่ได้อย่างพอกินพอใช้ จะเห็นได้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริเป็นเรื่องที่ไม่ยากต่อการรับรู้และนำไปปฏิบัติดังจะเห็นชัดเจนในโครงการตามพระราชดำริที่ผ่านมา

เศรษฐกิจพอเพียงหรือเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองนั้น เป็นทั้งหลักการและกระบวนการทางสังคม (เสนห์ จามริก, 2549) และเป็นแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงชี้ให้ประชาชนได้เห็นถึงแนวทางการปฏิบัติตนที่ควรจะเป็นตามทางสายกลาง ประมาทตนตามฐานะ รู้จักพอตามอรรถภาพของตนเอง เพื่อให้สามารถดำรงชีพได้โดยที่ไม่เดือดร้อน ตามแนวพระราชดำรัสที่ว่า “การกู้เงินที่นำมาใช้ในสิ่งที่ไม่ทำรายได้นั้นไม่ดี อันนี้เป็นข้อสำคัญ เพราะว่าถ้ากู้เงินและทำให้มีรายได้ ก็เท่ากับทำให้ใช้หนี้ได้ ไม่ต้องคิดหนี้ ไม่ต้องเดือดร้อน ไม่ต้องเสียเกียรติ” (พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2541) ซึ่งที่จริงแล้วก็เป็นแนวทางที่มีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนไทย และสามารถนำไปใช้ได้ในทุกระดับ ในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน จนถึงระดับประเทศ (สุรยุทธ์ จุลานนท์, 2549 : ปาฐกถาพิเศษ) เพื่อรองรับ

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก บนพื้นฐานของความรอบรู้ รอบคอบ และระมัดระวัง อันเนื่องมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่รวดเร็ว ทั้งทางด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและ วัฒนธรรม ความพอเพียงนั้น เป็นความพอเพียง 3 ประการ กล่าวคือ พอเพียงในความเป็นอยู่ พอเพียงในความคิด และพอเพียงในจิตใจ

เศรษฐกิจพอเพียงมี 2 แบบ กล่าวคือ เศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐาน หมายถึง ความพอมีพอกิน พึ่งตนเองโดยไม่โลภและเบียดเบียนผู้อื่น และเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า หมายถึง การแลกเปลี่ยน ร่วมมือ ช่วยเหลือกัน เพื่อให้ส่วนรวมได้รับผลประโยชน์ ซึ่งเศรษฐกิจพอเพียงทั้งสองแบบนี้ สามารถพัฒนาควบคู่กันไปได้อย่างเกื้อกูล และสมดุล (อภิชัย นันทเสน. 2552)

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาของการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการสร้าง ความเข้มแข็งให้ชุมชน ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้มีการศึกษา โครงสร้างและเนื้อหาโดยกลุ่มพัฒนา กรอบแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยจำแนกองค์ประกอบของปรัชญา เป็นกรอบความคิด คุณลักษณะ ค่านิยม เงื่อนไข แนวทางปฏิบัติและผลที่คาดว่าจะได้รับ ขณะทำงานนี้สรุปว่า กรอบความคิดของปรัชญานี้ เป็นการชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตน ทั้งแนวทางปฏิบัติและตัวอย่างการประยุกต์ที่เกิดขึ้น โดยปรัชญาใช้ได้ทั้งระดับปัจเจกชน ครอบครัว ชุมชน ประเทศ ในที่นี้มองในแง่การบริหารเศรษฐกิจ (ระดับประเทศ) เป็นการมองโลก ในลักษณะที่เป็นพลวัต มีการเปลี่ยนแปลงมีความไม่แน่นอน และมีความเชื่อมโยงกับกระแสโลก คือ ไม่ใช่ปิดประเทศ แต่ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ใช่เสรีเต็มที่อย่างไม่มีการควบคุมดูแล ไม่ใช่อยู่อย่าง โดดเดี่ยวหรืออยู่โดยพึ่งพิงภายนอกทั้งหมด คุณลักษณะเน้นการกระทำที่พอประมาณบนพื้นฐาน ของความมีเหตุผล และการสร้างภูมิคุ้มกัน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (เกษม วัฒนชัย. 2550: 18)

1.1.1 ความพอเพียง คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล มีระบบภูมิคุ้มกันที่ดีต่อ ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลง หากขาดองค์ประกอบใดก็ไม่เป็นความพอเพียงที่สมบูรณ์

1.1.2 ความพอประมาณ คือ ความพอดี กล่าวอย่างง่าย ๆ ว่าเป็นการยื่นได้โดยลำ เหน่งของตนเอง โดยมีการกระทำไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไปในมิติต่างๆ เช่น การบริโภค การผลิต อยู่ในระดับสมดุล การใช้ง่าย การออมอยู่ในระดับที่ไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับตนเองพร้อมรับ การเปลี่ยนแปลง

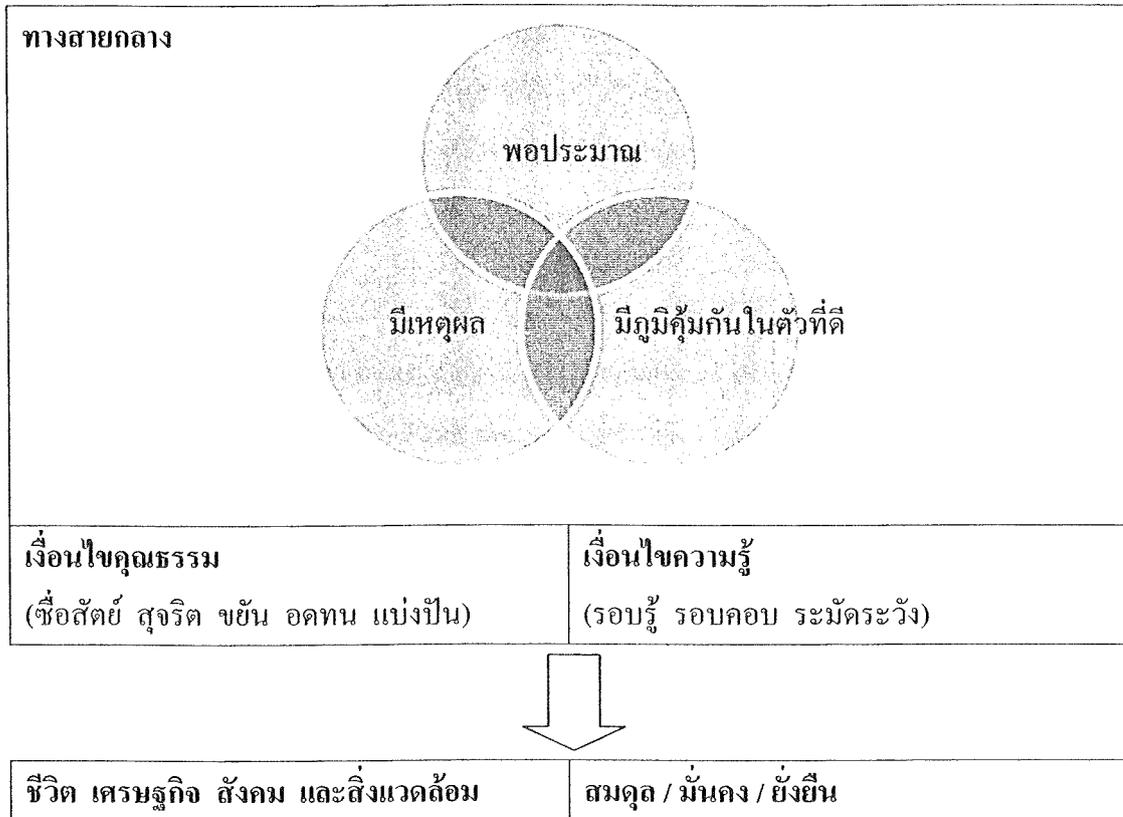
1.1.3 ความมีเหตุมีผล คือ การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับความพอประมาณในมิติ ต่างๆ จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุมีผล ต้องเป็นการมองระยะยาว คำนึงถึงความเสี่ยง มีการพิจารณา จากเหตุปัจจัยและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิด การมีภูมิคุ้มกันในตัวดี พอสมควร พลวัตในมิติต่างๆ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในสภาวะต่างๆอย่างรวดเร็ว จึงต้องมีการ

เตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ การกระทำที่เรียกได้ว่าพอเพียงไม่คำนึงถึงเหตุการณ์และผลในปัจจุบัน แต่จำเป็นต้องคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตภายใต้ข้อจำกัดของข้อมูลที่มีอยู่ และสามารถสร้างภูมิคุ้มกันพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงทั้งนี้ เงื่อนไขการปฏิบัติ ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงคือ การมีความรอบรู้ รอบคอบระมัดระวัง มีคุณธรรมความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1.4 ความรอบรู้ คือ มีความรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ อย่างรอบด้านในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เป็นประโยชน์พื้นฐานเพื่อนำไปใช้ในการปฏิบัติอย่างพอเพียง การมีความรอบรู้ย่อมทำให้มีการตัดสินใจที่ถูกต้อง

1.1.5 ความรอบคอบ คือ มีการวางแผน โดยสามารถที่จะนำความรู้และหลักวิชาต่าง ๆ มากพิจารณาเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน

1.1.6 ความระมัดระวัง คือ ความมีสติ ตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ในการนำแผนปฏิบัติที่ตั้งอยู่บนหลักวิชาต่าง ๆ เหล่านั้นไปใช้ในทางปฏิบัติ โดยเป็นการระมัดระวังให้รู้เท่าทันเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ในส่วนของคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งคลุมคนทั้งชาติรวมทั้งเจ้าหน้าที่ นักวิชาการ นักธุรกิจ มีสองด้าน คือ ด้านจิตใจ ปัญญาและด้านกระทำ ในด้านแรกเป็นการเน้นความรู้คู่คุณธรรมตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต และมีความรอบรู้ที่เหมาะสม ส่วนด้านการกระทำหรือแนวทางดำเนินชีวิต เน้นความอดทน ความเพียร สติ ปัญญา และความรอบคอบ เงื่อนไขนี้จะทำให้การปฏิบัติตามเนื้อหาของความพอเพียงเป็นไปได้ (ศูนย์การเรียนรู้และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ภาคใต้ ม.ป.ป. : อ้างจาก <http://www.moe.go.th/southernstudy/tp.php>) ในเบื้องต้น แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงสามารถสรุปเป็นกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเห็นได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 แสดงกรอบหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : คณะกรรมการขับเคลื่อนนโยบายสู่การปฏิบัติและติดตามประเมินผล โครงการเศรษฐกิจ (2550)

1.2 การปฏิบัติตนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้รวมถึงแนวปฏิบัติและผลที่คาดว่าจะได้รับด้วย โดยความพอเพียงเป็นทั้งวิธีการและผล (End and mean) จากการกระทำ ซึ่งจะทำให้เกิดวิถีการพัฒนที่สมดุล และพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง ดำเนินชีวิตด้วยความพอเพียงทวนกลับมาใช้วิถีชีวิตแบบไทย ทำให้ตนเองและบ้านเมืองหลุดพ้นจากความทุกข์และมีความสุข เศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคลนั้น คือ ความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างไม่เดือดร้อน ความเป็นอยู่อย่างประมาณตนตามอัตภาพ ไม่หลงไหลไปตามกระแสวัตถุนิยม ไม่พินชนาการอยู่กับสิ่งใด

ดังนั้น การปฏิบัติตนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง จำเป็นที่จะต้องมีความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องว่าเศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร มีหลักการสำคัญอะไรบ้าง เพื่อจะได้นำไปประยุกต์ใช้ในทางปฏิบัติให้เกิดผลต่อการดำเนินชีวิตได้ในระยะยาว เพื่อให้เกิดวิถีการพัฒนและผลของการพัฒนาที่สมดุล และเป็นการพึ่งตนเองเบื้องต้น (คณะกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. 2547 : 79-80)

สิ่งเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้และปฏิบัติด้วยตนเอง และพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง แม้ไม่สามารถเปลี่ยนตนเองได้ทั้งหมด เพียงแค่เศษหนึ่งส่วนก็สามารถอยู่ได้ การปฏิบัติตนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงบนหลักการพึ่งตนเอง 5 ประการ ดังนี้

1.2.1 ด้านจิตใจ ทำให้ตนเป็นที่พึ่งตนเอง มีจิตสำนึกที่ดีควรสร้างสรรค์ตนเองและประเทศชาติ รวมทั้งมีจิตใจเอื้ออาทรประนีประนอมเห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดี ลดละความชั่ว ดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า “พยายามไม่ก่อชั่วทำลายตัว ทำลายผู้อื่น พยายามลด ละความชั่วที่ตนเองมีอยู่ พยายามก่อความดีให้แก่ตัวอยู่เสมอ เพิ่มพูนความดีให้จงกามสมบูรณ์ขึ้น” ซึ่งสิ่งเหล่านี้ จะบังเกิดผลประโยชน์อันยั่งยืนแก่ตนเองและแผ่นดิน

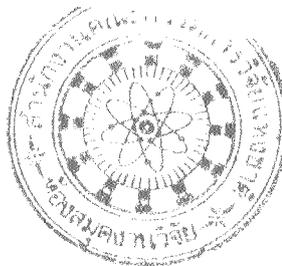
1.2.2 ด้านสังคมแต่ละชุมชน ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ลด เลิกการแก่งแย่งชิงผลประโยชน์กัน ดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า “ความสุขความเจริญอันแท้จริง ไม่ได้มาด้วยความบังเอิญ หรือด้วยการแก่งแย่งเบียดบังมาจากผู้อื่น” พร้อมทั้งเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นอิสระ เพื่อให้งานออกมาเกื้อกูล สนับสนุนกัน

1.2.3 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แสวงหาทรัพยากรที่มีอยู่ และนำมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด เมื่อนำมาใช้แล้ว ต้องมีการจัดการอย่างฉลาด พร้อมทั้งเพิ่มมูลค่าให้ยึดอยู่บนหลักการของความยั่งยืน เพื่อให้ชีวิตตนเองและครอบครัว ชุมชนอยู่รอด พร้อมทั้งบำรุงรักษาทรัพยากรเหล่านั้นให้คงอยู่สืบต่อไป

1.2.4 ด้านเทคโนโลยี จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เทคโนโลยีที่เข้ามาใหม่ ๆ มีทั้งดีและไม่ดี จึงต้องแยกแยะบนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านและเลือกใช้เฉพาะที่สอดคล้องกับความต้องการและสภาพแวดล้อมและการพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของเราเอง

1.2.5 ด้านเศรษฐกิจ แต่เดิมนักพัฒนามักมุ่งที่การเพิ่มรายได้ และไม่มีที่มุ่งที่การลดรายจ่าย ในเวลาเช่นนี้จะต้องปรับทิศทางใหม่คือ จะต้องมุ่งลดรายจ่ายก่อนเป็นสำคัญและยึดหลักพออยู่พอกินพอใช้ ลดความฟุ้งเฟ้อในชีวิตอย่างจริงจัง (เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจของทุกอาชีพ. ม.ป.ป. : อ้างอิงจาก <http://saraburi.doac.go.th/nongkhac/index9.html>) ดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า “...ความเป็นอยู่ที่ดีต้องไม่ฟุ้งเฟ้อ ต้องประหยัดในทางที่ถูกต้อง...”

เศรษฐกิจแบบพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้ กลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ให้หลากหลาย ครอบคลุม ทั้งการเกษตรแบบผสมผสาน หัตถกรรม การแปรรูปอาหาร การทำธุรกิจค้าขาย และการท่องเที่ยวระดับชุมชน ฯลฯ เมื่อองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็ง และมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว เกษตรกรทั้งหมดในชุมชนก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหาในทุก ๆ ด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้ เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะสามารถเติบโตไปได้

อย่างมีเสถียรภาพ ซึ่งหมายความว่า เศรษฐกิจสามารถขยายตัวไปพร้อม ๆ กับสภาวะการณ์ด้านการกระจายรายได้ที่ดีขึ้นและสิ่งที่สำคัญที่สุด คือ เศรษฐกิจแบบพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีความเมตตา เอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนในการร่วมแรงร่วมใจเพื่อประกอบอาชีพต่างๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงมิได้หมายถึง รายได้แต่เพียงมิติเดียว หากแต่ยังรวมถึงประโยชน์ในมิติอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป (เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ. 2549 : อ้างอิงจาก <http://www.sudyord.com/ecommerce/king-2002/ouddy-oud>)

1.3 ลำดับการนำเศรษฐกิจพอเพียงเข้าสู่ภาคนโยบายและปฏิบัติ

หน่วยงานภาครัฐได้ให้ความสำคัญและอัญเชิญแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเข้าพิจารณาเพื่อวางแผนนโยบายและนำไปสู่ภาคปฏิบัติในระดับประชาชน ซึ่งมีขั้นตอนต่อไปนี้

1.3.1 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 – 2549) ได้อัญเชิญปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาประเทศ โดยยึดหลักทางสายกลางและความไม่ประมาท คำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี ตลอดจนการใช้ความรู้ด้วยความรอบคอบ ระมัดระวัง และมีคุณธรรมเป็นพื้นฐานในการตัดสินใจในและการกระทำ ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนทุกระดับนำหลักปรัชญาฯ ไปเป็นพื้นฐานและแนวทางในการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆ อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน ประชาชนอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข สังคมมีความเข้มแข็งและประเทศชาติมั่นคง

1.3.2 อย่างไรก็ดี เนื่องจากในปัจจุบัน ยังมีความเข้าใจที่ยังไม่ชัดเจนและมีการตีความที่หลากหลายเกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จึงได้เสนอให้ริเริ่มการสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสานต่อความคิดและเชื่อมต่อการขยายผล แนวทางการนำเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ที่มีอยู่หลากหลายในปัจจุบัน รวมทั้งเพื่อจุดประกายให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ซึ่งจะนำไปสู่การนำหลักปรัชญาฯ ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดผลในทางปฏิบัติในทุกภาคส่วนของสังคมอย่างจริงจัง

1.3.3 สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้เสนอ (ร่าง) การสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงต่อคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติพิจารณาในการประชุมคณะกรรมการฯ ครั้งที่ 7/2546 เมื่อวันที่ 1 กันยายน 2546 และคณะกรรมการ

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
 13 ต.ค. 2545
 243175

๔ มิมติให้ความเห็นชอบต่อร่างดังกล่าวว่าเป็นเรื่องที่ดี ควรสนับสนุน โดยมีข้อเสนอแนะให้เน้นการมีตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม วิธีการที่หลากหลายในการสร้างความรู้ความเข้าใจ การวัดผลสำเร็จเชิงคุณภาพควบคู่ไปกับเชิงปริมาณ และให้ความเห็นชอบแต่งตั้งคณะกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้คณะกรรมการฯ เพื่อเป็นแกนหลักในการขับเคลื่อนต่อไป

1.4 สารสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง

1.4.1 การพัฒนาที่ยั่งยืน

พฤติกรรมการผลิตและการบริโภคที่ไม่เหมาะสมของคนในสังคมทำให้วิถีการดำเนินชีวิตขาดความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่าทั้งทางธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามส่งผลกระทบต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนทั้งในปัจจุบันและรุ่นต่อไปในอนาคต ซึ่งได้นำไปสู่ข้อสรุปของผลการพัฒนาที่ว่า “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่มีคุณภาพและไม่ยั่งยืน” (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546: 1)

การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่เน้นการพึ่งตนเองเป็นสำคัญ จะต้องเริ่มจากระดับบุคคลและครัวเรือน การบริโภคที่ฉลาดจะช่วยป้องกันการขาดแคลน แม้จะไม่ร่ำรวยรวดเร็วแต่ในยามปกติก็จะทำให้ร่ำรวยมากขึ้นในยามทุกข์ภัยก็ไม่ขาดแคลนและสามารถจะฟื้นตัวได้เร็วกว่า โดยไม่ต้องรอรับความช่วยเหลือจากผู้อื่นมากเกินไป เพราะฉะนั้นความพอมีพอกินจะสามารถอุ้มชูตัวได้ทำให้เกิดความเข้มแข็ง และความพอเพียงนั้นไม่ได้หมายความว่า ทุกครอบครัวต้องผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่เอง แต่มีการแลกเปลี่ยนกันได้ระหว่างหมู่บ้านหรือเมือง และแม้กระทั่งระหว่างประเทศ และที่สำคัญคือ การบริโภคนั้นจะทำให้เกิดความรู้ที่จะอยู่ร่วมกันกับระบบรักษารัฐธรรมนูญ ครอบครัวอบอุ่นและชุมชนเข้มแข็งเพราะไม่ต้องทิ้งถิ่นฐานไปหางานเพื่อหารายได้เพื่อการบริโภคที่ไม่พอเพียง โดยพยายามนำทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ขณะเดียวกันก็ต้องไม่เป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (อภิรักษ์ นันทเสน, 2552) และต้องฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น โดยอาศัยทุนมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วย ความเพียร ความสามารถ สถิติปัญญา ทูทางสังคม คือ การช่วยเหลือ เพื่อแผ้ว ความซื่อสัตย์สุจริต อาศัยความร่วมมือเพื่อให้เกิดครอบครัวที่เข้มแข็งอันเป็นรากฐานที่สำคัญของระบบสังคม รวมทั้งทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เอื้อต่อการนำไปใช้ทั้งด้านการผลิตและการดำรงชีวิตของมนุษย์ พร้อมทั้งรู้จักประยุกต์ใช้เครื่องมือ อุปกรณ์อย่างเหมาะสมตามศักยภาพและความสามารถ เพื่อความยั่งยืนต่อไปในอนาคต

การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นแนวความคิดที่มีความจำเป็นสำหรับการอยู่รอดของมนุษยชาติรวมทั้งระบบนิเวศวิทยาในระยะยาว การเข้าถึงกระบวนการพัฒนาอย่างแท้จริงจะต้องคำนึงถึงทั้ง

การบำรุงรักษา การพัฒนา ปรับปรุง ทั้งด้านมนุษย์และสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในภาวะที่ดี ทั้งนี้การพัฒนา ทั้งด้านมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ย่อมมีผลกระทบซึ่งกันและกัน อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Hardi and Zdan, 1997: 8) “การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย เป็นการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุกๆ ด้านอย่างสมดุลบนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยด้วย การมีส่วนร่วม ร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ด้วยความเอื้ออาทร เคารพซึ่งกันและกัน และคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียม”

กล่าวโดยสรุปแล้ว การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาโดยเน้นการสร้างสมดุลระหว่างการ พัฒนาใน 3 ด้านหลัก คือ

(1) การพัฒนาโดยให้ความสำคัญกับด้านนิเวศวิทยา เน้นในเรื่องการสร้าง ความตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ โดยการใช้ประโยชน์เท่าที่จำเป็นใช้อย่างรู้ค่าและ บำรุงรักษา เพื่อให้เกิดความยั่งยืนทางนิเวศในระยะยาวและเพื่อส่งมอบทุนทางธรรมชาติคือ ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ และทุนที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ปัจจัยการผลิตและสินค้าต่าง ๆ ให้คนรุ่น อนาคตได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนสืบไป

(2) การพัฒนาโดยให้ความสำคัญกับด้านสังคม การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องสามารถ ตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ได้อย่างต่อเนื่อง โดยคำนึงถึงความเป็นธรรมทางสังคม และกลุ่มชนระดับต่างๆ เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายที่สำคัญ คือ การรักษาคุณภาพชีวิตของประชากรให้มี ระดับสูงขึ้นอย่างยาวนาน

(3) การพัฒนาโดยให้ความสำคัญกับแนวด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมีเสถียรภาพบนพื้นฐานการสงวนรักษาทุนทางธรรมชาติไว้ใช้ ประโยชน์สำหรับคนรุ่นปัจจุบันและรุ่นอนาคต ทั้งนี้ จำเป็นต้องปรับปรุงโครงสร้างการผลิตและ การบริโภค และการพัฒนาเทคโนโลยีที่ไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม

1.4.2 ทฤษฎีใหม่

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้นำ “เศรษฐกิจพอเพียง” ในรูปของ “ทฤษฎีใหม่” มาเสนอ เพื่อเป็นการย้ำแนวพระราชดำริของพระองค์ที่พระราชทานตั้งแต่ครั้งแรกในปี 2517 และจากนั้น ท่านก็ทรงเน้นย้ำเป็นประจำทุกปี เพื่อให้เกิดการปฏิบัติในระดับบุคคลเป็นพื้นฐาน ความสัมพันธ์ ระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงมีความเชื่อมโยงกันในเชิงความคิดและการปฏิบัติ กล่าวคือ เศรษฐกิจ พอเพียงและทฤษฎีใหม่ เป็นตัวอย่างภาคปฏิบัติของเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระราชทานพระบรมราโชวาท เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2537 ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา ความว่า “...หลักมีว่าแบ่งที่ดินเป็นสามส่วน ส่วนที่หนึ่งเป็นที่ สำหรับปลูกข้าว อีกส่วนหนึ่งสำหรับปลูกพืชไร่ พืชสวน และก็มีที่สำหรับขุดสระน้ำ ดำเนินการ

ไปแล้ว ทำอย่างธรรมดาอย่างชาวบ้านในที่สุดก็ได้ข่าวได้ผักขาย...” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อปวงชาวไทยทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนด้วยทรงมีพระราชหฤทัยมุ่งมั่นในการช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาคความแปรปรวนของดินฟ้า อากาศ ฝนตกไม่สม่ำเสมอ ฝนทิ้งช่วง น้ำไหลป่าเมื่อฝนตกหนักเกิดจากสภาพป่าถูกทำลาย และเกิดภาวะแห้งแล้งทั่วไป พระองค์ทรงมีพระราชดำริที่จะแก้ไขปัญหาคภัยแล้งและยกระดับการพัฒนาความเป็นอยู่ของราษฎรในภาคเกษตรกรรมให้เกิดความ “พออยู่พอกิน” พระองค์ทรงมีพระราชวินิจฉัย คั่นคว้า สํารวจ รวบรวมข้อมูล และทดสอบเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ ที่ดิน พันธุ์พืชสำหรับการบริโภคและอุปโภค เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในพื้นที่ของตนเอง โดยตั้งเป็น “ทฤษฎีใหม่” ซึ่งผ่านการสรุปผลจากการทดลองของมูลนิธิชัยพัฒนาในพระองค์ที่วัดมงคลชัยพัฒนา ตำบลห้วยบง และตำบลเขาหินพัฒนา อำเภอมือง (ปัจจุบันคืออำเภอลลิมพระเกียรติ) จังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาการเกษตรแบบพึ่งพาตนเอง โดยการผสมผสานกิจกรรมพืช สัตว์ และประมงให้มีความหลากหลายนานาพันธุ์ เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืน โดยทำการเกษตรในลักษณะเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้เกิด “พออยู่พอกิน” ระยะเวลาแรก ๆ ฐานการผลิตความพอเพียงเน้นถึงการผลิตที่พึ่งพาตนเอง สร้างความเข้มแข็งของตนเองให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ในพื้นที่ของตนเอง กล่าวคือ “พออยู่พอกิน” ไม่อดอยาก ซึ่งในขั้นตอนนี้เป็นเรื่องราวของการจัดการพื้นที่การเกษตรออกเป็น 4 ส่วน สัดส่วนการใช้พื้นที่ทำการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่เพื่อให้ตัวเลขง่ายต่อการจดจำในพื้นที่ 15 ไร่ ดังนี้ 30-30-30-10 (พื้นที่ทำนา สระน้ำ พื้นที่ปลูกพืชแบบผสมผสาน และที่อยู่อาศัย)

- (1) นาข้าว 5 ไร่ (ประมาณ 30% ของพื้นที่)
- (2) สระน้ำ 3 ไร่ ลึก 4 เมตร (ประมาณ 30% ของพื้นที่)
- (3) พื้นที่ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชไร่ พืชผัก 5 ไร่ (ประมาณ 30% ของพื้นที่)
- (4) ที่อยู่อาศัย และอื่น ๆ 2 ไร่ (ประมาณ 30% ของพื้นที่)

นาข้าว พื้นที่ส่วนที่หนึ่งคือ พื้นที่ทำนาในการปลูกข้าวเพื่อการบริโภค ข้าวเป็นพืชที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจระดับประเทศและระดับครอบครัว ในระดับประเทศถือได้ว่าสามารถนำเงินตราสู่ประเทศอย่างมากมายในแต่ละปี หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ข้าวเป็นวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทยในแง่ของงานบุญงานประเพณีต่างๆ และข้าวเป็นพืชที่ปลูกไว้สำหรับคนไทยทั้งประเทศเพื่อการบริโภคในระดับครอบครัว ปลูกไว้บริโภคและหากผลผลิตเหลือจึงจำหน่ายเป็นรายได้ ข้าวยังแสดงถึงฐานะความเป็นอยู่ของเกษตรกรและทรัพย์สินในแต่ละครอบครัว ข้าวเป็นสินค้าที่เกษตรกรสามารถเก็บไว้ได้นาน ขึ้นอยู่กับความต้องการว่าต้องการบริโภคเมื่อไรต้องการเปลี่ยนจากผลผลิต(ข้าวเปลือก) เป็นเงินตราไว้สำหรับใช้จ่ายในครัวเรือนเมื่อไรก็ได้ ซึ่งจะต่างจาก

สินค้าเกษตรอื่นๆ โดยทั่วไปคนไทยบริโภคข้าวเฉลี่ยคนละ 200 กิโลกรัม ข้าวเปลือกต่อปีเกษตรกรมีครอบครัวละ 3 – 4 คน ดังนั้น ควรปลูกข้าว 5 ไร่ ผลผลิตประมาณ 30 ถัง ซึ่งเพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี

สระน้ำ พื้นที่ส่วนที่สอง คือ สระน้ำในไร่นา มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ในการเกษตรกรรมเป็นหลัก ดังนั้น หากเกษตรกรมีสระน้ำก็เปรียบเสมือนมีตุ่มเก็บกักน้ำในฤดูฝน ช่วยป้องกันน้ำไหลหลากท่วมไร่นาของเกษตรกร ตลอดจนช่วยมิให้น้ำไหลหลากลงสู่แม่น้ำ ลำคลอง สามารถนำน้ำจากสระน้ำมาใช้ในการฤดูฝนกรณีเกิดขาดแคลนน้ำหรือฝนทิ้งช่วง สำหรับฤดูแล้ง หากมีน้ำในสระเหลือสามารถนำมาใช้ในการเพาะปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ การที่เกษตรกรมีสระน้ำในไร่นา ยังแสดงถึงการมีหลักประกันความเสี่ยงในการผลิตทางการเกษตร ถ้าเกิดการขาดแคลนน้ำขึ้นในการเพาะปลูก นอกจากนี้ สระน้ำยังเป็นทรัพยากรในการสนับสนุนการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ในไร่นา ยังแสดงถึงการมีหลักประกันความเสี่ยงในการผลิตทางการเกษตร ถ้าเกิดการขาดแคลนน้ำขึ้นในการเพาะปลูก นอกจากนี้ สระน้ำยังเป็นทรัพยากรในการสนับสนุนการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ในไร่นา ให้ความชุ่มชื้น และสร้างระบบนิเวศเกษตรที่เหมาะสมในบริเวณพื้นที่ขอบสระน้ำ การคำนวณว่าต้องมีน้ำ 1,000 ลูกบาศก์เมตรต่อการเพาะปลูก 1 ไร่ โดยประมาณ และบนสระน้ำอาจสร้างเล้าไก่ เล้าหมูไว้ด้วย เพราะฉะนั้นพื้นที่ 10 ไร่ ต้องใช้น้ำอย่างน้อย 10,000 ลูกบาศก์เมตร

ปลูกพืชแบบผสมผสาน พื้นที่ส่วนที่สาม ไร่เพาะปลูกพืชแบบผสมผสานทั้งไม้ผลไม้ยืนต้น พืชไร่ พืชผัก พืชสมุนไพร และไม้ดอกไม้ประดับ เป็นแหล่งอาหาร ไม้ใช้สอยและเพิ่มรายได้ การปลูกพืชหลาย ๆ ชนิดจะช่วยรักษาความสมดุลทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนช่วยกระจายความเสี่ยงจากความแปรปรวนของระบบตลาดและภัยทางธรรมชาติ การปลูกพืชผสมผสานยังสามารถช่วยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอกไร่นา และตัดวงจรศัตรูพืชบางชนิดได้อีกด้วย ตัวอย่างของพืชที่ควรปลูก ได้แก่ พืชสวน (ไม้ผล)

ที่อยู่อาศัย พื้นที่ส่วนที่สี่ เป็นที่อยู่อาศัยหรือบ้านไว้ดูแลพืชสวนไร่นา และบริเวณบ้าน ทำให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น มีไม้ผลหลังบ้าน ปลูกผักสวนครัว พืชสมุนไพรนำเศษวัสดุเหลือใช้มาทำปุ๋ยหมัก เพาะเห็ดฟาง การเลี้ยงสัตว์เพื่อสร้างคุณค่าอาหารและโภชนาการ ตลอดจนเสริมรายได้ นอกจากนี้มูลสัตว์ยังเป็นปุ๋ยคอก สำหรับพืชในลักษณะเกษตรผสมผสานมีการหมุนเวียนทรัพยากรในไร่นาให้มีประสิทธิภาพ ดังนั้นจัดการพื้นที่ส่วนที่สี่ ให้มีที่อยู่อาศัย นั้นยังหมายถึง การสร้างจิตสำนึก และนิสัยให้มีความผูกพันกับอาชีพการเกษตรของตนเอง เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่มีจิตฟุ้งเฟ้อ หลงไหลในวัตถุนิยม ดังเช่น สังคมเมืองสามารถใช้ประโยชน์จากบริเวณบ้านและที่อยู่อาศัย มีเวลามากพอในการทำการเกษตร ดูแลเรียกสวนไร่นาของตนเอง มีสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำเนินชีวิตพื้นบ้านอย่างเพียงพอ ได้อาหารจากพืช สัตว์

และประมง มีيارักษาโรคจากพืชธรรมชาติและสมุนไพรมีผลไม้ไว้บริโภค และมีไม้ใช้สอยในครอบครัว (เศรษฐกิจพอเพียง) ม.ป.ป อ้างอิงจาก<http://www.nfe.go.th/13/banprak/social/Social02.html>)

จากสิ่งที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ของทฤษฎีใหม่ขั้นตอนที่หนึ่งคือเน้นการผลิตที่พึ่งพาตนเอง โดยทำกิจกรรมหลากหลาย เช่น ข้าว ข้าวโพด ไม้ผลไม้อื่นๆ พืชไร่ พืชผัก มีแหล่งน้ำในไร่นา มีที่อยู่อาศัย มีผลผลิตและอาหารพืช การบริโภค มีการใช้แรงงานในครอบครัวสม่ำเสมอ และมีงานทำในพื้นที่ตลอดปี มีรายได้จากกิจกรรมการเกษตรอย่างต่อเนื่อง ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก โดยมีการหมุนเวียนการใช้ทรัพยากรในไร่นาอย่างเต็มที่เพื่อลดความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ และความแปรปรวนของราคาผลิต ลดรายจ่ายในครอบครัว ลดการใช้สารเคมี ทำให้คุณภาพของดิน และระบบนิเวศเกษตรของไร่นาและชุมชนดีขึ้น สมาชิกมีเวลาอยู่กับครอบครัวมากขึ้น ครอบครัวมีความสุข และมีคุณภาพชีวิตที่ดี เป็นครอบครัวที่เข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้ รวมถึงและรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยสร้างความพอเพียงในขั้นที่หนึ่ง ทำให้เกิดความเข้มแข็งในแต่ละคนแต่ละครอบครัว จนเกิดกลุ่มกิจกรรมที่เข้มแข็งและเกิดพลัง ในขั้นที่สอง การรวมกลุ่มทำให้เกิดพลังในการดำรงชีพ และดำเนินกิจกรรมการเกษตร โดยการร่วมแรงร่วมมือในการผลิต จัดระบบการผลิต การตลาด ร่วมคิด ร่วมวางแผน และระดมทรัพยากรในการผลิตร่วมกัน สร้างสวัสดิการความเป็นอยู่ ด้านการศึกษาและอนามัยร่วมกันในชุมชนและกลุ่มเป็นอันดับแรก ทำให้เกิดผลประโยชน์ร่วมกัน กลุ่มมีความเข้มแข็งช่วยเหลือตนเองได้ เกิดความสามัคคีปรองดองกัน สามารถร่วมดำเนินธุรกิจ และแปรรูปแบบสหกรณ์ ทำให้มีผลผลิตในปริมาณที่มากพอจนสามารถสร้างอำนาจในการต่อรอง ร่วมค้าขายสร้างเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชน ในขั้นตอนที่สอง เมื่อองค์กรหรือกลุ่มสหกรณ์ เกิดความเข้มแข็ง สามารถช่วยเหลือตนเองได้แล้ว จึงร่วมกับคนภายนอกค้าขาย ร่วมประสานประโยชน์ร่วมกัน โดยร่วมมือกับแหล่งเงินทุน ทั้งภายในและภายนอก และกับแหล่งพลังงาน แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบตามความถนัด เช่น หน่วยการผลิต หน่วยขนส่ง หน่วยการจัดการ หน่วยติดต่อหาตลาด หน่วยการจำหน่าย หน่วยการลงทุน เป็นต้น แต่ทุกหน่วยจะต้องทำงานเหมือนบริษัทเดียวกัน ทำงานเป็นทีม ประสานงานร่วมกัน ทำให้เกิดการถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านการบริหารการจัดการ การดำเนินธุรกิจ เกิดขบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน สิ่งสำคัญคือ จะต้องมีการฝึกอบรม ขอบข่ายข้อบังคับร่วมกัน การจัดสรรปันส่วนผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นต้องยุติธรรมและมีคุณธรรม จากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ซึ่งพระราชทานไว้แก่พสกนิกรชาวไทย

1.5 การประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคลและชุมชน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 มีเป้าหมายที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือ การส่งเสริมให้ประชาชนทุกระดับมีความเข้าใจและนำไปประกอบการดำเนินชีวิต การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงที่สำคัญ คือ การประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียง นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต (รงค์ ประพันธ์พงศ์. 2550) จนผนวกเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของคนไทยในทุกภาคส่วน ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ชุมชน ภาครัฐและภาคเอกชน และระดับประเทศ

การพัฒนาคนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพัฒนาให้แต่ละคนมีหลักคิดและหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง โดยใช้คุณธรรมนำความรู้ เพื่อพัฒนาตนเอง ครอบครัว ชุมชน ชาติ ให้สามารถพึ่งตนเองได้และก้าวหน้าไปพร้อมกับความสมดุล ตลอดจนพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เพื่อเป็นการฝึกให้คิด พุค ทำ อย่างพอดี พอเหมาะพอควรบนหลักเหตุผล ไม่ประมาท โดยใช้สติและปัญญาในทางที่ถูกต้อง เพื่อเพิ่มทางเลือกและพัฒนาศักยภาพของแต่ละคน ให้สามารถอุ้มชูตัวเองและครอบครัวได้ โดยไม่เบียดเบียนตัวเองและผู้อื่น และอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสงบสุข-รู้จักสามัคคี อยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างสมดุลและยั่งยืน และมีค่านิยมที่ดีงาม ร่วมรักษาคุณค่าของความเป็นไทย การขับเคลื่อนหลักเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นวัฒนธรรมหลักในการใช้ชีวิตของคนในสังคม ต้องมีกระบวนการหล่อหลอมให้ทุกคนมีความเชื่อมั่น และสามารถนำหลักการนี้ไปประยุกต์ใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน และการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะทำให้เกิดกระบวนการดังกล่าว (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ. 2550 : 2) เพื่อปลูกฝังให้มนุษย์เป็นพันธมิตรตามธรรมชาติกับการพัฒนาคน เพราะเศรษฐกิจพอเพียงกำหนดให้คนเป็นศูนย์กลาง โดยมีจุดเน้นอยู่ที่การมีชีวิตที่ดี มีใช้ความมั่งคั่ง มีเรื่องของความยั่งยืนเป็นความคิดแกนกลาง เข้าใจถึงความจำเป็นในความมั่นคงของคนและการเพิ่มขีดความสามารถให้คนสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้

อย่างไรก็ตาม เศรษฐกิจพอเพียงนั้นเป็นเพียงพันธมิตรมีใช้คู่แฝดของการพัฒนาคน ทั้งนี้เพราะเศรษฐกิจพอเพียงยังมีประเด็นเพิ่มเติมอีกสองเรื่อง ประการแรกเศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญต่อการพัฒนาพื้นฐานจิตใจและจิตวิญญาณ เศรษฐกิจพอเพียงถือว่าการพัฒนาพื้นฐานจิตใจนั้นต้องเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาทุกชนิดโดยไม่อาจแยกออกจากกันได้ ประการที่สองเศรษฐกิจพอเพียงได้เสนอแนวทางในการตัดสินใจเกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาที่สามารถนำมาใช้ได้ทั้งในระดับองค์กรหรือหน่วยงาน หรือรัฐบาล ตลอดจนถึงปัจเจกบุคคล

การประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงในระดับชุมชนนั้น ชุมชนพอเพียงที่ดำเนินวิถีชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้น จะสามารถสร้างภูมิคุ้มกันระบบทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยมได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งสามารถทำได้ทุกชุมชน ทุกพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็ชุมชนเมืองหรือชุมชนชนบท

โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลางและการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน ปัจจัยพื้นฐานของการเป็นชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ การมีฐานทรัพยากรที่สามารถพึ่งพิงได้ในชีวิตประจำวัน มีฐานวัฒนธรรมที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน และมีวิถีการผลิตแบบผสมผสานซึ่งนอกจากจะทำให้ไม่ต้องลงทุนแล้ว ยังมีผลผลิตในการดำรงชีพตลอดปี มีรายได้สม่ำเสมอไม่เป็นหนี้สิน สมาชิกในชุมชนมีสุขภาพแข็งแรง สิ่งแวดล้อมดี มีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ วิถีชีวิตดำเนินไปอย่างมีความสุขบนฐานของความพอเพียง ชุมชนเริ่มเห็นตัวอย่างมากขึ้นในการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียง แล้วนำไปขยายผลในพื้นที่ของตนเอง โดยประสานความร่วมมือกับภาครัฐในการขยายผลประสบการณ์ขององค์กรชุมชนที่ประสบความสำเร็จ (อภิชัย นันทเสน. 2552)

กล่าวโดยสรุป ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่ และการปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยอาศัยความรู้ คิด ไตร่ตรองด้วยความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ พร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี” มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤตเพื่อความมั่นคง และความยั่งยืนของการพัฒนา

จากที่กล่าวมาข้างต้น คณะผู้วิจัยสามารถนำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ประโยชน์ในการสำรวจข้อมูลชุมชนและ สร้างตัวชี้วัด ตลอดจนศึกษากระบวนการนำเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติของชุมชนพอเพียงภาคเหนือตอนล่าง ที่เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาชุมชนพอเพียง

2. แนวคิด การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน

แนวคิดการสร้างเสริมความเข้มแข็งเป็นแนวคิดที่ใช้สำหรับในการศึกษาผลที่เกิดขึ้นของชุมชนที่ใช้เป็นแนวทางการศึกษาผลการนำเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติใช้ในชุมชน เพื่อเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ข้อมูลในชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดตามประเด็นที่ศึกษา ดังนี้

2.1 ความหมายชุมชนเข้มแข็ง

คำว่า “ชุมชนเข้มแข็ง” ตามทัศนะของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544 : 90) คือ ความสามารถในการปรับตัว และจัดการความสัมพันธ์แบบใหม่ขึ้นมา เพราะระบบนิเวศและความสัมพันธ์ที่มีอยู่กับภายนอกและภายใน ไม่ได้คงที่ ดังนั้น ประชาสังคม ที่เกิดจากการรวมกลุ่มของประชาชนในลักษณะของชุมชนที่มีความเข้มแข็ง มีศักยภาพ มีเสถียรภาพ มีการส่งสมทุนทางปัญญาและทุนทางเศรษฐกิจ มีภูมิปัญญาภายใต้ระบบเครือข่ายความร่วมมืออย่างเกื้อกูลและเอื้ออาทร (ไพโรจน์ ภัทรนรากุล. 2545 : 65) ชุมชนสามารถพัฒนาหรือสร้างสรรค์กฎเกณฑ์ใหม่ๆ ระบบความรู้ใหม่ๆ หรือการจัดการองค์กรใหม่ๆ เพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เหล่านั้น การกระทำใดๆ กำนึงถึงการเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เคารพในศักดิ์ศรีของคนอื่น พร้อมๆ กับการยอมรับในสิทธิความชอบธรรมของตัวเอง ความสามารถในการระดมทุนทางสังคม ขณะเดียวกัน ธีรยุทธ บุญมี (2547 : 19-22) ก็ได้ให้ความหมายในทำนองเดียวกัน คือ การคานอำนาจระหว่างรัฐกับสังคม รัฐกับกิจกรรมการรวมกลุ่ม กลุ่ม องค์กรร่วมกันคิด ร่วมกันแก้ปัญหาของตนด้วยตนเองได้มากที่สุด และสามารถพัฒนาชุมชน หมู่บ้านของตนเองตามค่านิยม วิถีคิด เป้าหมายที่กำหนดไว้ร่วมกัน โดยใช้ความรู้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับท้องถิ่น ทั้งนี้โดยอาศัยความร่วมมือและได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ เอกชนและองค์กรการพัฒนาที่จำเป็น จนสามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงภายนอกอย่างเหมาะสม และสามารถพัฒนาชุมชนไปตามทิศทางที่เหมาะสมได้ (ชาติชาย ณ เชียงใหม่. 2542 : 62-63)

จากแนวคิดของนักวิชาการที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้เห็นมุมมองของคำว่า “ชุมชนเข้มแข็ง” กล่าวคือ ชุมชนเข้มแข็งเป็นชุมชนที่รวมตัวกันเป็นสังคมที่อยู่ร่วมกัน มีเป้าหมาย มีทิศทางเดียวกัน มีการดำเนินกิจกรรมเคลื่อนไหวในลักษณะรูปแบบการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ เน้นประโยชน์ของคนในชุมชนนั้นๆ เป็นสำคัญ นอกจากนี้ ชุมชนยังมีความสามารถในการจัดการ ซึ่งความสามารถในการจัดการในภาครัฐกิจ ภาครัฐ และภาคประชาชน สิ่งที่ชุมชนควรรู้และต้องจัดการใน 9 เรื่อง ดังนี้

2.1.1 จัดการข้อมูล การจัดการข้อมูลถือได้ว่าเป็นเรื่องพื้นฐาน หากชุมชนสามารถจัดการข้อมูลได้ดี เก็บข้อมูลได้ละเอียดมาก เป็นข้อมูลที่เชื่อถือได้ ก็ถือได้ว่ามีพื้นฐานที่ดีด้วย สำหรับรายละเอียดของข้อมูลจะต่างกันตรงที่มีการทำมากหรือน้อย ทำเป็นระยะเวลาสั้นหรือยาว ทำเป็นระบบหรือทำแบบฉาบฉวย เก็บข้อมูลอย่างหยาบหรือละเอียด ทำเป็นครั้งคราวหรือต่อเนื่อง มีการจดบันทึกหรือจัดทำเป็นเอกสารอย่างเป็นระบบ ฯลฯ

2.1.2 จัดการความรู้ พยายามรวบรวม ชักจูงให้นำความรู้เหล่านั้นออกมาจากผู้รู้ โดยการค้นหาว่าใครเก่งเรื่องอะไร ใครรู้ ใครทำเรื่องอะไรได้ ใครมีความดีอะไร แล้วนำมาคิด

ปายไว้ที่ศูนย์กลางของหมู่บ้าน ฯลฯ นอกจากนั้นการพบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน ก็ทำให้เกิดการจัดการความรู้ ข้อดีของการจัดการความรู้ คือ เป็นการสื่อสารสัมพันธ์ไมตรี เกิดปัญญา อีกทั้งยังได้แนวทางการดำเนินชีวิตและแนวทางในการทำมาหากินอีกด้วย

2.1.3 จัดการคน คนเรามีความแตกต่างกัน เช่น บางคนเป็นคนดีบางคนก่อแค้นและสร้างปัญหา ดังนั้น ในการจัดการคนจึงต้องมีความเหมาะสม

2.1.4 จัดการความสัมพันธ์ ความสัมพันธ์ที่ดีมากที่สุด คือ การมีความรักความสามัคคี ไว้วางใจซึ่งกันและกัน รักใคร่กลมเกลียว ร่วมกันทำงาน (การจัดการความสัมพันธ์ อาจใช้คำว่า การจัดการทางสังคมหรือเชิงสังคม) และเป็นที่มาของการจัดตั้งวิทยาลัยการจัดการทางสังคม ซึ่งมีหลักสูตรเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์และสังคมด้วย

2.1.5 จัดการกิจกรรม ยกตัวอย่างเช่น การรวมตัวกันทำวิสาหกิจชุมชน การรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมในชุมชน ฯลฯ

2.1.6 จัดการเงิน ยกตัวอย่างเช่น การทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย สามารถตรวจสอบได้ โปร่งใส มีเงินหมุนเวียนพอใช้จ่ายในยามจำเป็น ฯลฯ

2.1.7 จัดการกองทุน มีการเก็บเงินออม มีสมาชิก มีการชำระหนี้ มีการนำผลกำไรมาใช้ประโยชน์ต่างๆ มีการปันผล ฯลฯ

2.1.8 จัดการองค์กร มีการจัดตั้งองค์กรทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ แต่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งสามารถทำสัญญา และเสียภาษีได้ เช่น สหกรณ์ กลุ่มอนุรักษ์ป่า กลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น สำหรับการจัดการองค์กรนั้นเป็นการทำเพื่อให้เกิดความชัดเจนว่า ใครทำอะไร ที่ไหน งบประมาณเท่าไร การดำเนินงานเป็นอย่างไร เป็นต้น

2.1.9 จัดการชุมชน เป็นการจัดการทุกเรื่องในชุมชน เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจ จัดการทั้งหมดเป็นองค์รวมและบูรณาการ การที่ชุมชนจะเข้มแข็งได้นั้น ชุมชนต้องสามารถจัดการเรื่องต่างๆ ได้อย่างครอบคลุม ถึงแม้ว่า จะไม่ครบถ้วนและชัดเจนก็ตาม เพราะถือว่าอย่างน้อยชุมชนก็ยังมีระบบจัดการในด้านต่างๆเป็นของชุมชนเอง

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็ง

นับตั้งแต่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจของประเทศที่เริ่มขึ้นในปลายปี 2539 ซึ่งเป็นปีแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ได้ก่อให้เกิดปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคมต่างๆ อันส่งผลกระทบต่อประชาชนและทุกหน่วยงานทุกภาคส่วน ทำให้ประเด็นคำว่า “ชุมชนเข้มแข็ง” ได้ถูกกล่าวถึงกันอย่างมาก กระแสเรียกร้องของแนวคิดการสร้างชุมชนเข้มแข็งให้ชุมชนได้เกิดขึ้น เป็นการสวนทางกับแนวทางการพัฒนากระแสหลักที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นประเทศ

ในระบบเศรษฐกิจโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่ส่งผลกระทบต่อการทำลายฐานทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม แย่งชิงทรัพยากรระหว่างภาครัฐและภาคประชาชนและการพัฒนาที่นำไปสู่ความยั่งยืนหันมาให้ความสำคัญต่อความเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งมากขึ้น

คำว่า “ชุมชนเข้มแข็ง” แท้ที่จริงก็คือ วาทกรรม (Discourse) อย่างหนึ่งที่มีการเปิดพื้นที่ทางความคิดให้กับประชาชนและชุมชนท้องถิ่นได้มีโอกาสในการสร้างวาทกรรมการพัฒนาที่ถูกผูกขาดมาตลอดตั้งแต่ในอดีต (กฤษฎา บุญชัย, 2542 : 30) การศึกษาแนวคิดของคำว่า “ชุมชนเข้มแข็ง” ที่มาจากชุมชน จึงอาจมองแตกต่างจากรัฐเพราะเกิดจากฐานวิถีคิดดั้งเดิมของชุมชนพลังของชุมชน และความมีอิสระในการเริ่มวิถีการพัฒนาที่มาจากชาวบ้านด้วยการปฏิบัติโดยตรง มีความถูกต้องตามบริบทของสังคมไทยอย่างแท้จริง ทั้งนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงแนวคิดในการพัฒนา และจากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็งในประเทศไทย พบว่า กระแสแนวคิด มีอยู่ 3 กระแส (โอภาส ปัญญา, 2542 : 7-14) ได้แก่

2.2.1 กระแสผู้นิยมการมีส่วนร่วมและสิทธิของประชาชน

2.2.2 กระแสผู้นิยมแนวคิดธรรมรัฐหรือธรรมาภิบาลเป็นแนวคิดที่มาจากตะวันตกที่เรียกว่า Good Governance

2.2.3 กระแสผู้นิยมแนวคิดประชาสังคม (Civil Society)

ทั้งสามกระแสล้วนแล้วแต่ให้ความสำคัญต่อความเข้มแข็งของชุมชนทั้งสิ้น นอกจากนี้หากพิจารณาจากพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ประเวศ วะสี ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นิธิ เอียวศรีวงศ์ และเอกวิทย์ ณ ถลาง มองว่า สังคมไทยเป็นชุมชนสังคมแบบประเพณี มีความเป็นเครือญาติสูง และเห็นว่า แกนหลักของสังคมไทยคือ ชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดชุมชนธรรมาภิบาล – ธรรมาภิบาลของพิทยา ว่องกุล (2542 : 7) ว่า เป็นการผสมผสานแนวคิดที่หลากหลายทั้งในอดีตและปัจจุบันบนภูมิปัญญาและรากเหง้าชุมชน สังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โดยเอาชุมชนแบบองค์รวมที่พึ่งพาตนเองได้เป็นจุดยืน เป็นที่มั่นในการสร้างระบบเศรษฐกิจใหม่ และประชาธิปไตยใหม่ที่เหมาะสมกับสังคมไทย ในขณะที่ นภาพรณี หะวานนท์ (2543 : 11) กล่าวว่า การสร้างคำว่า “ความเข้มแข็งของชุมชน” เป็นการสร้างแบบอุดมคติแบบใหม่ กล่าวคือ ชุมชนถูกแบ่งขั้วออกเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและชุมชนที่อ่อนแอ อาจเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนให้แตกต่างกัน เช่น จากงานวิจัยของอุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งานวิทยาพงศ์ (2540) ที่เสนอแบบอุดมคติของชุมชนเข้มแข็งและอ่อนแอในสังคมไทย ทำให้ไม่ต่างอะไรกับเป็นการกระตุ้นหรือชักนำให้หมู่บ้านก้าวไปสู่ความทันสมัยโดยผ่านสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” และการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเพียงแต่เปลี่ยนจากความทันสมัยมาเป็นความเข้มแข็งที่มีต้นแบบของการพัฒนาไว้แล้วนั่นเอง พุทธิสถาน ชุมพล (2543 : 19) ได้ศึกษาวิเคราะห์สังคมวิทยาเกี่ยวกับความรู้ และบทบาทของการเปลี่ยนแปลงของ

สังคมไทย มองว่าชุมชนเข้มแข็งเป็นแบบการใช้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นฐานวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของตนเอง ได้รับการฟื้นฟู เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน มีลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมชุมชน โดยมีความเอื้ออาทรกัน ช่วยเหลือเกื้อกูล ฟังตนเองและฟังพวอาศัยกัน มีวัฒนธรรม ความรู้ และภูมิปัญญาของตนเองในการจัดการกับชีวิตความเป็นอยู่อย่างป็นองค์รวม มีศีลธรรมเป็นตัวควบคุมและกำกับความประพฤติผ่านโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชน โดยแนวคิดวัฒนธรรมของชุมชนนี้ได้รับการพัฒนาขึ้นมาเป็นแนวคิดชุมชนเข้มแข็ง

จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้น ชุมชนเข้มแข็ง คือ ชุมชนเข้มแข็งเป็นชุมชน เป็นการรวมตัวของคนและองค์กรต่างๆ ในชุมชน เพื่อร่วมกันคิด ร่วมกันแก้ปัญหาของตนด้วยตนเอง ตามค่านิยม วิถีคิด เป้าหมายที่กำหนดไว้ร่วมกัน โดยใช้ความรู้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับท้องถิ่น ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างศักยภาพภายใต้ระบบเครือข่ายความร่วมมืออย่างเกื้อกูลและเอื้ออาทร

2.3 องค์ประกอบของความเข้มแข็งให้ชุมชน

บุญนาค ติวกุล (2544 : 81-82) ได้ชี้ให้เห็นองค์ประกอบสำคัญของความเข้มแข็งให้ชุมชนว่ามี 6 ประการ ดังนี้

- (1) มีโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางการสื่อสารในระดับพื้นฐาน เช่น การประชุม การพูดคุยกัน เป็นต้น
- (2) มีการตัดสินใจร่วมกัน ผ่านการเรียนรู้ ตรวจสอบและการทำประชาพิจารณ์ของคนในชุมชน
- (3) ผู้นำชุมชน ที่มีความรู้ความสามารถนำไปสู่สิ่งที่ดีกว่า ปรับตัวเข้ากับชุมชนได้ดีและทำประโยชน์เพื่อชุมชน
- (4) การแก้ไขปัญหาเกิดจากการเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน
- (5) การมีความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ซึ่งนำไปสู่ความไว้วางใจกันและกัน

(6) สำนึกความเป็นชุมชน และมีการแบ่งปันในสิ่งที่ทำมา

บัณฑุร อ่อนคำ และวิริยา น้อยวงค์นียงค์. 2535 อ้างถึงใน ธีระพงษ์ แก้วหาญ. 2543 : 49-50) ได้กล่าวถึง องค์ประกอบที่สำคัญของชุมชนเข้มแข็งไว้ดังนี้

- (1) ภูมิปัญญาและความรู้สึทที่สืบสานและสามารถประยุกต์ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงภายนอก
- (2) องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำต้องมีคุณธรรมและปัญญา รวมทั้งการจัดตั้งกลุ่มและจัดระเบียบในชุมชนได้

(3) มีเวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง และการบูรณาการจากภายนอก

กองอาสาสมัครและผู้นำชุมชน (2542 : 8) ได้กล่าวถึง ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย

(1) วัฒนธรรมชุมชน ผูกพันแนบแน่นกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน
 (2) จารีต ประเพณี กฎ เป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนที่หล่อหลอมประสบการณ์ของคนในชุมชนจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง การสร้างจิตสำนึกการอาศัยอยู่ร่วมกัน ดำเนินชีวิตไปตามระบบคุณค่าและความคิด ความเชื่อของชุมชน

(3) ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการเรียนรู้ที่ชุมชน ได้สั่งสมมา การแพทย์พื้นบ้าน ศิลปหัตถกรรม และการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ

(4) ระบบความสัมพันธ์ เครือญาติมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน ยึดโยงชุมชนให้เข้มแข็ง ไม่แตกสลายโดยง่าย

(5) ทรัพยากรบุคคล กลุ่มผู้นำชาวบ้าน พระ ผู้อาวุโส ประชาชนชาวบ้าน เพื่อเป็นการเสริมสร้างและดำเนินกิจกรรมสาธารณะให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้

(6) บริหารจัดการทรัพยากร โดยการมีส่วนร่วมในทุกส่วนกิจกรรม

(7) มีความเป็นธรรมในสังคม

อมรฤทธิ์ เอมะปาน (2543 : 29) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งที่สอดคล้องกันไว้ว่ามีองค์ประกอบดังนี้

(1) มีบุคลากรหลากหลาย ที่มีการรวมตัวกันอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ

(2) มีเป้าหมายร่วมกัน และยึดเหนี่ยวในผลประโยชน์สาธารณะและสมาชิก

(3) มีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง รักและเอื้ออาทรต่อกันและมีความรักท้องถิ่นและชุมชน

(4) มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ

(5) มีการใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ

(6) มีการเรียนรู้ต่อกันเป็นเครือข่าย และสามารถสื่อสารกันได้หลาย

รูปแบบ

(7) มีการจัดการกลุ่มที่หลากหลาย และเป็นเครือข่ายที่ดี

(8) มีการจัดกิจกรรมสาธารณะอย่างต่อเนื่อง

จากองค์ประกอบของความเข้มแข็งให้ชุมชนที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ชุมชนเข้มแข็ง จะมีความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน หากมีปัญหาเกิดขึ้นภายในชุมชน การแก้ไขปัญหา การตัดสินใจร่วมกัน โดยผ่านการเรียนรู้ ตรวจสอบ จะเกิดจากการเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน โดยใช้ทรัพยากร ระบบความเชื่อ องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้มีเวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง และการบูรณาการจากภายนอกจนนำไปสู่ความรักและเอื้ออาทรต่อกันและมีความรักท้องถิ่น และชุมชน

2.4 กระบวนการการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

กระบวนการการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในทัศนะของหน่วยงานภาครัฐ คือ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2544 : 18) ได้กล่าวไว้ คือ การสนับสนุนองค์กรชุมชนให้มีการเตรียมคน และชุมชน ให้สามารถรองรับแก้ปัญหา และการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพร้อมๆ กัน ทุกด้าน โดยพัฒนาศักยภาพให้คนในชุมชนรวมกลุ่มกัน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบและร่วมรักษาผลประโยชน์ของชุมชนด้วยตนเอง ส่วนความหมายของคณะอนุกรรมการส่งเสริมความเข้มแข็งคือ ระบบและกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนยั่งยืนหรือเรียกว่า แนวทางการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนของชุมชน หรือชุมชนยั่งยืน (Sustainable Community) สำหรับคณะอนุกรรมการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤติ (2542 : 56 – 57) ได้กล่าวถึงกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนไว้ดังนี้

(1) การส่งเสริมศักยภาพกรรมการหมู่บ้านในการเป็นแกนนำเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยการสร้างจิตสำนึกของประชาชน กลุ่ม/องค์กรให้มีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ปัญหาผลกระทบของวิกฤติ การเพิ่มขีดความสามารถของผู้นำหมู่บ้านในการวิเคราะห์สถานการณ์ การจัดทำแผนปฏิบัติการ และการดำเนินงานตามแผนฯ การจัดเวที การมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน ชาวบ้าน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ผลกระทบของวิกฤติที่มีต่อชุมชน วางแผนแก้ไขปัญหา ติดตามการปฏิบัติตามแผน และประเมินผลการปฏิบัติงานร่วมทำ และการส่งเสริมการสร้างเครือข่ายระหว่างหมู่บ้านในการทำแผนร่วมกัน

(2) การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในตำบล โดยการพัฒนาศักยภาพขององค์การบริหารส่วนตำบล สภาพตำบลให้ยอมรับ และสนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ปัญหาวิกฤติการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์การบริหารส่วนตำบล สภาพตำบลในการบริหารจัดการในกระบวนการแก้ปัญหาผลกระทบของวิกฤติ และการส่งเสริมบทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบล สภาพตำบล ในการสนับสนุนกรรมการหมู่บ้านจัดเวทีการแลกเปลี่ยน

(3) การสนับสนุนการส่งเสริมศักยภาพของกรรมการหมู่บ้านและองค์การบริหารส่วนตำบล โดยการจัดตั้งกลุ่มแกนนำระดับตำบล ในการสนับสนุนการบริหารจัดการพัฒนาและวิชาการให้แก่หมู่บ้าน การสร้างและพัฒนาเครือข่ายระหว่างกรรมการหมู่บ้านองค์การบริหารส่วนตำบล สภาตำบลให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และการสนับสนุนศูนย์ข้อมูลของกรมการพัฒนาชุมชน ในการให้ข้อมูลแก่หมู่บ้านในการจัดทำแผน

นอกจากนี้ซึ่งคณะกรรมการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤติ (2542 : 55 – 56) ได้กล่าวถึง เป้าประสงค์ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนว่ามีเป้าหมาย 2 ประการ คือ

(1) การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจวางแผนดำเนินงาน และติดตามประเมินผลการแก้ปัญหาวิกฤติของชุมชนในลักษณะประชาคม

(2) การเสริมสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการพัฒนาแบบองค์รวม จำแนกเป็น 3 ด้าน คือ การปรับวิถีคิด ทักษะและพฤติกรรมของบุคลากรภาครัฐให้สนับสนุนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การทำงานร่วมกับภาคีการพัฒนา และการระดมความร่วมมือทางสังคมต่างๆ ด้าน เพื่อสนับสนุนให้ชุมชนสามารถเผชิญกับปัญหาวิกฤติได้อยู่มีประสิทธิภาพ

กระบวนการการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในทัศนะของส่วนบุคคลนั้น สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (2545 : 5) ได้กล่าวถึง การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนท้องถิ่นว่ามีทุนสังคมเป็นหัวใจที่สำคัญที่ตั้งอยู่บนรากฐานวัฒนธรรมไทย ดังนี้

(1) ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อที่วางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพต่อธรรมชาติ และการมีความเอื้อเพื่อต่อกัน

(2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการเรียนรู้ที่ชุมชนสร้างสรรค์และส่งต่อมา

(3) ผู้นำทางปัญญาของชุมชนที่มีบทบาทในการเสริมสร้างความเข้มแข็ง

(4) โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบที่เอื้อต่อการช่วยเหลือ
เกื้อกูล

(5) สถาบันชุมชน ประกอบด้วย กฎจารีต ประเพณี จิตสำนึกร่วม และองค์กรชุมชนที่ควบคุมให้ชุมชนดำเนินไปตามระบบคุณค่าและความคิด

(6) ความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันตามเงื่อนไขสังคม เศรษฐกิจและการเมือง

(7) กลุ่มหรือองค์กรสาธารณะในภาคประชาสังคมที่เข้ามาหนุนเสริม

ส่วนทิตยา สุวรรณชฎ (2544 : 41 – 42) ได้กล่าวถึง การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่ปรากฏในเอกสารฝ่ายพัฒนาสภาพตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบล กองราชการตำบล กรมการปกครองกำหนดแนวการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ดังนี้

(1) การดำเนินงานตามนโยบายคณะกรรมการนโยบายสังคมแห่งชาติ (กนส.) ภายใต้แนวทางหลัก 2 ประการ คือ

(1.1) การพัฒนาที่ใช้คนเป็นศูนย์กลาง คือ การพัฒนาประชาชน เพื่อประชาชน และโดยประชาชน

(1.2) การพัฒนาแบบองค์รวมเป็นการพัฒนาที่ทุกฝ่ายในสังคมมีโอกาสได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาไปพร้อมๆ กัน ทั้งด้านคุณภาพชีวิต จิตใจ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม สิ่งแวดล้อม

(2) การดำเนินการตามนโยบายขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเน้นที่ชุมชนทำหน้าที่ 8 ประการ คือ

(2.1) การดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเฉลิมพระเกียรติ

(2.2) เสริมสร้างกระบวนการประชาคม

(2.3) การแก้ไขปัญหาสุขภาพเสพติด

(2.4) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

(2.5) การป้องกันโรคเอดส์

(2.6) การให้ความรู้แก่ประชาชนเพื่อการตัดสินใจทางการเมือง และปกป้องคุ้มครองประชาชนในการใช้สิทธิเลือกตั้ง

(2.7) การเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรม

(2.8) การกำกับ ดูแล ตรวจสอบการบริหารงานขององค์กรปกครองท้องถิ่น

สำหรับ ทศนีย์ (ไทยาภิรมย์) ลักยณาวิชานนท์ (2545 : 30 – 54) ได้กล่าวถึง กลยุทธ์ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนว่ามีด้วยกันหลายกลยุทธ์ ได้แก่

(1) เน้นกระบวนการรวมกลุ่มหรือความเป็นกลุ่มทางสังคม มีความเป็นชุมชน ตั้งอยู่บนหลักของศีลธรรมว่าทุกคนมีความเป็นคนเสมอกัน มีศักยภาพที่จะมีความเอื้ออาทรต่อกัน เรียนรู้ร่วมกันและมีความสัมพันธ์ทางราบ

(2) กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund. SIF) เป็นกองทุนชุมชน เพื่อสนับสนุนองค์กรท้องถิ่นให้เกิดกิจกรรมที่ยั่งยืน

(3) การสร้างเครือข่ายชุมชน เป็นการช่วยให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว สามารถหาทางเลือกการแก้ไขปัญหาของตนเองได้อย่างเหมาะสม โดยเน้นกระบวนการในการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ เช่น การจัดสัมมนา การรวมตัวกันจัดการกับปัญหาข้อขัดแย้งต่างๆ

(4) องค์การประชาสังคมมีบทบาทในการเฝ้าระวัง ติดตามสถานการณ์ และปัญหาของสังคม ทำหน้าที่เป็นปากเป็นเสียงของประชาชน และเป็นตัวเร่งเพื่อให้รัฐบาล และประชาชนมีจิตสำนึกในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

(5) เศรษฐกิจชุมชนที่เป็นกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

(6) กองทุนหมู่บ้านและชุมชนแห่งชาติ

(7) ธนาคารประชาชนเพื่อช่วยเหลือ ประชาชน ให้มีเงินทุนสนับสนุนในการประกอบอาชีพ

ส่วนสำนักกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน (2545:22 – 23) เห็นว่า การประยุกต์ และพัฒนาทุนทางสังคมให้แข็งแรงเพียงพอที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง คือ การพึ่งพาตัวเอง และพึ่งพากันเองได้ เมื่อชุมชนมีความเข้มแข็งก็ย่อมจะเป็นฐานรากที่มั่นคงของสังคมส่วนรวมได้ต่อไป โดยให้ความสำคัญต่อศาสนธรรมที่เป็นแก่นของทุกสังคมในด้านความสำนึกท้องถิ่นภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากรบุคคล เครือข่ายบุคคล ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ วิถีชีวิตทางวัฒนธรรม เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ และความเอื้ออาทรต่อกัน ดังนั้น ทุนทางสังคมใหม่ จะเกิดขึ้นได้โดยการนำเอาทุนเดิมทางสังคมมารวมกัน มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และการจัดการเชิงสังคม จึงกลายเป็นทุนทางสังคมใหม่นั้นเอง สำหรับแก้วสรร อติโพธิ. 2540 อ้างอิงจาก ทนงศักดิ์ สุภาพกุล (2543 : 15) กล่าวว่า การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนควรเริ่มที่เศรษฐกิจชุมชน ชุมชนมีส่วนร่วมให้ชุมชนเข้มแข็ง โดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ความร่วมมือซึ่งกันและกัน มีการวางแผนและคิดอย่างเป็นระบบ ก็จะทำให้กิจกรรมชุมชนสำเร็จได้สำหรับ ซึ่งทองคุณ หงส์พันธุ์ อ้างอิงจาก ทะนงศักดิ์ สุภาพกุล (2543 : 15) มองว่าการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนต้องใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในด้านวิชาการหรือให้บริการทางวิชาการ ชุมชนหรือองค์กรเครือข่ายไปทำงานร่วมกับชาวบ้าน ปัจจัยในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน คือ ประชาชนต้องมีความรู้ ความเข้าใจและเกิดประโยชน์แก่ตัวเอง ครอบครัว และสังคม ต้องมีปัจจัยพื้นฐานมีมาจากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน สามารถตอบสนองต่อความต้องการในเชิงอุปโภคบริโภคของคนในชุมชน และจะต้องมีการวางแผนการใช้ทรัพยากรได้อย่างชาญฉลาด สำหรับยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2542 : 24) มองว่า คนทุกคนในชุมชนและคนภายนอกต้องร่วมกันจัดการพัฒนาให้เกิดการผสมผสานกัน อย่างมีประสิทธิภาพ สรุปก็คือ คนในชุมชนนั้นเข้มแข็ง ทรัพยากรมีพร้อมใช้ทรัพยากรให้เป็นและจัดการให้ถูกต้อง โดยมีพลังงานหรือองค์กรประชาชน ส่วน อุทัย คุณเกษม และ อนง นาคะบุตร

(2541 : 29 - 30) มองว่า กระบวนการที่สร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน มี 4 กระบวนการ คือ 1) กระบวนการมีส่วนร่วม วิเคราะห์ร่วมและปฏิบัติร่วม 2) กระบวนการรวมกลุ่ม 3) กระบวนการมีส่วนร่วมตัวกันระหว่างกลุ่ม และ 4) การขยายเครือข่ายจากกลุ่มที่หลากหลายและหลายมิติ สำหรับปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ (2543 : 191 - 192) มองว่า เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเสริมสร้างชีวิตสาธารณะ คือ เป็นการแสวงหาวิธีการต่างๆ ที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การค้นหากิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ความสัมพันธ์ของผู้คนกลายมาเป็นความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ มีการพบปะและแก้ไขปัญหาร่วมกัน ประการสำคัญคือ กิจกรรมต่างๆ นั้น จะเป็นสิ่งกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ โดยมียุทธศาสตร์หลัก 4 ประการ คือ

(1) การกำหนดประเด็น โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ค้นหาปัญหาที่มุ่งผลประโยชน์ของส่วนรวม ถือเป็นขั้นแรกที่น่าชาวบ้านไปสู่การร่วมรับรู้และแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นของชุมชน

(2) การสร้างทางเลือกให้กับชุมชน โดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ คือ คนเป็นพลเมืองเหมือนกัน กระบวนการตัดสินใจสามารถเชื่อมโยงกับการปฏิบัติสร้างสำนึกที่ดีของคน มีเวทีการเรียนรู้ประสบการณ์ของผู้อื่น และเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้

(3) การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ จะเป็นกิจกรรมที่รวมพลังของชาวบ้าน มีความหลากหลาย การมีเป้าหมายที่ร่วมกันได้ และเกี่ยวข้องกับคนจำนวนมากที่เป็นผลมาจากสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ ก่อให้เกิดการรวมพลังที่ก่อให้เกิดความเข้มแข็งให้แก่กันและกัน

(4) การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ เป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน เป็นผู้ตัดสินใจถึงประโยชน์และคุณค่าที่แท้จริงของชุมชน ร่วมทั้งการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ประเมินและปรับเปลี่ยนกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง

ส่วนปัจจัยที่หนุนช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งทั้งในเมืองและชนบท (วิทยากร เชียงกูล .2545 : 142 - 144) มองว่า เป็นแนวทางที่ส่งเสริมให้ประชาชน ชุมชนที่มีความเข้มแข็งพอที่จะแข่งขันกับการเปิดเสรีการลงทุน ในระบบการผลิต การค้าแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมขยายตัวอย่างเสรีในยุคโลกาภิวัตน์ มีดังนี้

(1) การให้ประชาชนมีความรู้และจิตสำนึกเพื่อสังคม โดยรวม กล่าวคือ จะต้องเป็นความรู้ในการพัฒนาตนเองและสังคมที่ควบคู่กับจิตสำนึก โดยเฉพาะความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ควรได้รับการส่งเสริมฟื้นฟู

(2) ประชาชนมีปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดินและทุนทรัพย์ของตนเองหรือสามารถหาได้โดยต้นทุนไม่สูง เพราะปัจจัยการผลิตเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบอาชีพและพัฒนาตนเอง

(3) ชุมชนมีทรัพยากร โครงสร้างพื้นฐาน สาธารณูปโภคสาธารณสุข และการจัดตั้งองค์กรชุมชน

(4) มีการกระจายทรัพย์สิน รายได้ การศึกษา ฐานะทางสังคมในหมู่สมาชิกของชุมชนไม่แตกต่างกันมากนัก ไม่มีการเอาเปรียบกันอย่างรุนแรง มีความเป็นเครือญาติหรือสมาชิกช่วยเหลือกัน และเป็นประชาธิปไตย

(5) ความเป็นชุมชนมีสมาชิกที่มีความตื่นตัวเป็นพลเมืองดีฯ อันเป็นช่องทางที่ทำให้ชีวิตคนตกต่ำ และชุมชนอ่อนแอ

และกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน สามารถสรุปได้โดยอาศัยกระบวนการที่เป็นขั้นตอน โดยการเชื่อมโยงในทุกขั้นตอนทั้ง 4 ขั้นตอน ดังนี้

(1) การพัฒนาทรัพยากรบุคคล

ทรัพยากรบุคคลในชุมชนเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา ชุมชนจะเข้มแข็งไม่ได้หากผู้นำในชุมชนและประชาชนขาดจิตสำนึก ขาดความรู้ความเข้าใจในการวิเคราะห์ปัญหาการพัฒนาทางเลือกเพื่อกำเนินกิจกรรม การบริหารจัดการ การจัดการกระบวนการถ่ายทอดความรู้ และขาดการพัฒนาวิสัยทัศน์ กระบวนการถ่ายทอดความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน เกิดจากการมีกลุ่มกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งสามารถพัฒนาคนให้มีศักยภาพเหมาะสมแก่การดำรงชีวิตในสังคมนั้นๆ ดังนั้นเพียงแค่เข้าไปร่วมจัดการกระบวนการส่งเสริมกิจกรรมที่เหมาะสมแก่ชุมชน ภายใต้งานมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่และต่อเนื่อง ในลักษณะพหุภาคี โดยประชาชนในชุมชนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ถือเป็นหัวใจอันเป็นกระบวนการหลักของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในชุมชนแนวทาง ขั้นตอนการพัฒนา “คน” ในชุมชน มีดังนี้

(1.1) การค้นหาทรัพยากรมนุษย์ในชุมชน เช่น ผู้มีความรู้ความสามารถภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือปราชญ์ในชุมชน ผู้แทนกลุ่มต่างๆ ผู้นำ กลุ่มอาสาสมัคร กลุ่มผู้ด้อยโอกาส กลุ่มผู้ประสบปัญหา ฯลฯ

(1.2) สิ่งที่จะถ่ายทอด ต้องครอบคลุมและสอดคล้องกับปัญหา ความต้องการและบริบทของสังคมนั้นๆ ได้แก่ สภาพชุมชน วิถีของชุมชน วิถีแนวคิด ความรู้ความสามารถด้านการประกอบอาชีพ ความรู้เกี่ยวกับสุขภาพอนามัย และภูมิปัญญาท้องถิ่น

(1.3) วิธีการถ่ายทอดความรู้ ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ต่อเนื่อง ตลอดชีวิตที่สอดคล้องกับวิถีคิดและวิถีชีวิตของชุมชน โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้หลากหลาย

รูปแบบ เช่น การถ่ายทอดความรู้ วัฒนธรรม ระบบการศึกษาต้องให้ความสำคัญจากการใช้ชุมชนเป็นฐานของการเรียนรู้อย่างจริงจัง เพื่อให้ประชาชนเข้าใจรากเหง้าของตนเอง และเกิดจิตสำนึกรักท้องถิ่น ผ่านทางพิธีกรรมและการละเล่นต่างๆ เป็นต้น และจากการถ่ายทอดทักษะทางสังคม เป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ซึ่งเกิดจากการรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรม มีเครือข่ายเชื่อมโยงทั้งภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม ต้องส่งเสริมให้คนรวมกลุ่มและขยายกิจกรรมมากขึ้น นอกจากนี้แล้วการถ่ายทอดความรู้ความเชี่ยวชาญด้านอาชีพ เน้นการเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริงในชุมชน (Learning by doing) โดยผู้มีประสบการณ์เป็นผู้ถ่ายทอดให้ รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้ด้านสุขภาพ และคุณภาพชีวิต โดยบูรณาการทุนทางสังคมเดิมเข้ากับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่

(2) การกำหนดประเด็นปัญหาของชุมชนและการพัฒนาทางเลือกเพื่อดำเนินกิจกรรมเป็นการค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชน ผ่านขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิเคราะห์ข้อมูล การวินิจฉัยชุมชน และการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา โดยการกำหนดประเด็นปัญหาภายใต้การมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในชุมชน เป็นการเปิดโอกาสและกระตุ้นให้ประชาชนในชุมชนเกิดความรู้สึว่าตนเองเป็นผู้ร่วมกำหนดชะตากรรมของชุมชน และเป็นขั้นตอนแรกของการนำประชาชนไปสู่สำนักรับผิดชอบต่อปัญหาและการพัฒนาร่วมกัน ดำเนินการโดยผ่านกระบวนการที่สำคัญคือ

(2.1) กระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน

เพื่อทราบข้อมูลพื้นฐาน ปัญหา ความต้องการที่แท้จริง (Real Need) และบริบททางสังคมวัฒนธรรมของชุมชน ช่วยกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความสนใจ และมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน เข้าใจตนเอง สามารถมองเห็นและวิเคราะห์ได้ถึงสาเหตุหลัก สาเหตุรอง จัดลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการ ทราบศักยภาพและขีดความสามารถของตนเอง รวมทั้งช่วยในการสร้างสัมพันธภาพและความไว้วางใจ อันจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมต่อไป

(2.2) การพัฒนาทางเลือกเพื่อดำเนินกิจกรรม

นำข้อมูลจากการศึกษาวิเคราะห์มาสู่การสนทนาอย่างพินิจพิเคราะห์ ภายใต้โอกาสที่เปิดให้ทุกคนมีส่วนร่วม ทั้งทักษะเชิงสนับสนุนหรือขัดแย้ง ในลักษณะ “รวมคน” เพื่อรวมพลังใจเป็นการเสริมใจซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดจิตสำนักร่วมในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาท้องถิ่น โดยการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้มากขึ้น วิธีที่ได้รับความนิยมคือ เวทีชาวบ้านหรือเวทีประชาคม

(3) การดำเนินกิจกรรมสาธารณะของชุมชน

กิจกรรมสาธารณะของชุมชน เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากความสนใจและการมีเป้าหมายร่วมกันของคนในชุมชน ทำให้มีการรวมพลัง 5 ร่วม “ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมสรุปบทเรียน ร่วมรับผลการกระทำ” ลักษณะความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมสาธารณะของชุมชนจึงเป็นลักษณะของเครือข่ายความร่วมมือ (Network) แบบพหุภาคี โดยมีสำนักและรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่ มีการร่วมมือในลักษณะความเป็นหุ้นส่วน (Partnership) ลักษณะดังกล่าวถือเป็น “ประชาคม” หรือ สมัชชาชุมชนที่มีเป้าหมายสาธารณะเพื่อพัฒนาชุมชนนั่นเอง ดำเนินการโดย

(3.1) การจัดองค์กรและการบริหารจัดการ มีการมอบหมายหรือจัดตั้งองค์กรผู้รับผิดชอบ หรือคณะทำงาน ซึ่งอาจเป็นองค์กรที่มีอยู่แล้วหรือตั้งขึ้นใหม่ที่มีความสนใจร่วมกัน ประเด็นที่ควรให้ความสำคัญคือ

3.1.1) การสร้างพลังอำนาจให้บุคคลและสังคม (Empowerment) ให้มีความเชื่อในพลังความสามารถที่จะควบคุมวิถีชีวิตของตน หรือจัดการกับการดำเนินชีวิตในแต่ละรูปแบบได้ เป็นการช่วยเหลือให้คนเผชิญกับปัญหาและจัดการกับปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3.1.2) หาวิธีการให้คนที่มีความรู้ความสามารถในชุมชน เข้ามาร่วมทำงานเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

3.1.3) มีการสนับสนุนทรัพยากร เพื่อให้สามารถจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ภายใต้หลักของการพึ่งพาตนเองได้

3.1.4) มีกิจกรรมต่อเนื่องและมีชีวิตชีวา สอดคล้องวิถีชีวิตของชุมชนที่ส่งเสริมคุณค่าซึ่งกันและกัน

3.1.5) มีการกระจายโอกาสและทรัพยากรที่เป็นธรรม คนทุกกลุ่มได้รับประโยชน์อย่างเสมอภาค

3.1.6) มีการเชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือ ทั้งภายในและภายนอก เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารความรู้ให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง

3.1.7) จัดระบบข้อมูลข่าวสารให้เป็นสาธารณะ โปร่งใส สร้างเวทีพูดคุยปัญหา และสรุปบทเรียนร่วมกัน

3.1.8) พัฒนาระบบติดตามความก้าวหน้า และประเมินผลกิจกรรม / โครงการที่ดำเนินการ

(3.2) ส่งเสริมการวางแผนแบบมีส่วนร่วม โดยอาจใช้เทคนิค AIC หรือ Future Search Conference เพื่อให้สามารถ กำหนดเป้าหมายและวิสัยทัศน์ร่วมกัน วางแผน ร่วมกันและร่วมระดมทรัพยากร แบ่งบทบาทหน้าที่ ผู้รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรม ทั้งที่ดำเนินการ ได้เองและต้องการให้ผู้อื่นดำเนินการ จัดทำเครื่องชี้วัด และ จัดระบบติดตามความก้าวหน้า และการ สรุปรบทเรียนจากการดำเนินงานร่วมกัน

(3.3) การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ ควรให้ประชาชน เป็นผู้ดำเนินการ และอาจเชิญบุคคลภายนอกเข้าร่วมในการประเมิน ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถที่จะ สรุปรบทเรียน และมีการปรับเปลี่ยนกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง

(3.4) พหุภาคี จัดระบบสนับสนุนกระบวนการและแผนงาน โครงการขององค์กรชุมชน จุดเปลี่ยนที่สำคัญคือ “ภาครัฐต้องปรับบทบาทมาเป็นฝ่ายกระตุ้นและ อำนวยความสะดวก เพื่อส่งเสริมและสนับสนุน เพิ่มความเข้มแข็งแก่ชุมชนท้องถิ่น ภายใต้ความร่วมมือ ใกล้เคียงจากทุกภาคส่วน ทั้งภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ นักพัฒนา สื่อมวลชน รวมทั้งองค์กรปกครองท้องถิ่นในลักษณะพหุภาคี” โดยลักษณะสังคมไทย หากแยก พิจารณาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Area Based and Area Function Participation) อาจแยกเครือข่าย ความร่วมมือเป็น 3 ระดับ คือ 1) ระดับหมู่บ้าน ชุมชน กลุ่มและองค์กรชุมชน 2) ระดับตำบลหรือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และ 3) ระดับจังหวัด กลุ่มจังหวัด ภาค และประเทศ

(4) ขยายเครือข่ายความร่วมมือ

ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น จำเป็นต้องประสานความร่วมมือกันทั้ง สังคม เพราะสภาพปัญหาและการพัฒนาต่าง ๆ ล้วนกระทบต่อชุมชน ชุมชนต้องเปิดตนเองเข้าสู่การ แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับสังคมภายนอก เพื่อให้มีความรู้และประสบการณ์ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งเป็นการร่วมมือเพื่อพัฒนาไปพร้อม ๆ กับสังคมโดยรวม ดังนี้

(4.1) ส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มต่างๆ เพื่อเป็นเครือข่าย ความร่วมมือกับสังคมวงกว้างที่ต่อยอดจากชุมชนท้องถิ่น

(4.2) พัฒนาความเป็นประชาคมอำเภอ จังหวัด เพื่อเปิดโอกาสให้ เครือข่ายต่างๆ เข้าร่วมในลักษณะพหุภาคี โดยเป็นหุ้นส่วนทางการพัฒนา และส่งเสริมให้มีการรวม คน ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมสรุปรบทเรียน และตรวจสอบผลการดำเนินงานร่วมกัน มี ความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่และพร้อมที่จะร่วมพัฒนา

(4.3) ส่งเสริมขบวนการเคลื่อนไหว “ประชาคม” โดยเน้นความ เป็นประชาคม กล่าวคือ เป็นความร่วมมือและรับผิดชอบต่อสาธารณะ มีแรงจูงใจจากความ รับผิดชอบที่มีต่อสังคมในฐานะพลเมืองเข้าร่วมพัฒนามบนพื้นฐานความสมัครใจ และปฏิบัติการ

ภายใต้คุณภาพชีวิตที่ดีของทุกคน แสวงหาความร่วมมือจากทุกฝ่าย พร้อมทั้งจะตรวจสอบและร่วมมืออย่างต่อเนื่อง

2.5 ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน

สำหรับปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน ได้มีนักวิชาการศึกษาหลายท่านได้ทำการศึกษาไว้เป็นแนวทาง อาทิเช่น

สมพันธ์ เตชะอธิก (2545 : 5) มีมุมมองความเข้มแข็งของชุมชนในฐานะที่เป็นหัวใจสำคัญของการสร้างเศรษฐกิจพึ่งตนเอง ขึ้นอยู่กับตัวชีวิตของชุมชน คือ

(1) ชุมชนที่มีผู้นำที่มีความสามารถ เป็นผู้นำธรรมชาติไม่ใช่ผู้นำเชิงอำนาจ จัดสรรเฉพาะผลประโยชน์เพื่อตนเองและพรรคพวก มีผู้นำที่หลากหลายและแบ่งบทบาทกันทำงาน

(2) ชุมชนมีสมาชิกที่มีส่วนร่วมกันทำกิจกรรม ไม่ใช่รอรับแต่ผลประโยชน์ แต่ได้ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ ร่วมสรุปทเรียน จากนั้นจึงร่วมรับผลประโยชน์เป็นขั้นตอนสุดท้าย และหมุนกลับไปมีส่วนร่วมสรุปทเรียน จากนั้นจึงร่วมรับผลประโยชน์เป็นขั้นตอนสุดท้าย และกลับไปมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนสลับสับเปลี่ยนเป็นวงจรการพัฒนาที่ต่อเนื่อง

(3) ชุมชนมีการออมทรัพย์หรือกองทุนของตนเองในการสร้างรากฐานการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ และเชื่อมโยงกับทรัพยากรจากภายนอก การระดมทุนนี้สามารถช่วยเหลือสวัสดิการชุมชนได้ ตั้งแต่เกิด อยู่ เจ็บ แก่ และตายได้อย่างมีศักดิ์ศรี รวมทั้งสามารถทำธุรกิจชุมชนที่มีชาวบ้านเป็นเจ้าของร่วมกันได้

(4) ชุมชนมีกิจกรรมที่ดำเนินการร่วมกันอย่างสอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเช่น กิจกรรมที่มีรากฐานของการพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจชุมชน

(5) ชุมชนมีการบริหารแบบธรรมาภิบาล คือ มีคุณธรรม มีนิติธรรม มีความโปร่งใส เปิดเผยข้อมูลการใช้จ่ายงบประมาณ บัญชีรายรับ – รายจ่าย การจัดทำแผน โครงการต่างๆ มีความรับผิดชอบร่วมกัน มีส่วนร่วมของผู้นำและสมาชิกชุมชน มีความคุ้มค่าในการใช้จ่ายเงินทุนกับกิจกรรมที่ดำเนินการ และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้ หรือสร้างสรรค์พลังชุมชนให้เข้มแข็ง

(6) ชุมชนมีความเป็นประชาคมที่มีความร่วมมือระหว่างกลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชนและผู้นำธรรมชาติ มีการรวมกลุ่มกับเกิดเวทีระดมสมองด้วยความรักสมานฉันท์ ใช้ปัญญา ร่วมกันอย่างเท่าเทียม มีการเรียนรู้ สรุปผลการทำงานเป็นระยะๆ อย่างสม่ำเสมอและสื่อสารข้อมูลอย่างทั่วถึง

อุทัย คุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540 : 12 – 13) กล่าวถึงปัจจัยและเงื่อนไขของความเข้มแข็งของชุมชนที่เป็นกรอบแนวคิด ซึ่งนักวิจัยใช้กันอย่างแพร่หลาย ดังต่อไปนี้

(1) โครงสร้างทางสังคมแบบแนวราบ (Horizontal) ชุมชนที่มีความเข้มแข็งจะขึ้นอยู่กับลักษณะความสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่อยู่ในแนวราบหรือแนวนอน ดังจะเห็นได้จากวิถีชีวิตและกิจกรรมภายในชุมชน อันเป็นสิ่งที่เอื้อให้เกิดความรู้ร่วมมือและเกิดการมีส่วนร่วม รวมทั้งเปิดโอกาสให้มีความเรียนรู้ และสามารถแสดงศักยภาพ อันเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงฐานของความเข้มแข็ง

(2) ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง (แบบยังชีพ) ระบบเศรษฐกิจของชุมชนเป็นลักษณะพึ่งตนเอง เป็นการผลิตเพื่อการยังชีพของชุมชน สามารถผลิต และจัดการ โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่นจากภายนอก ในด้านรูปแบบการผลิตที่เน้นปัจจัยการผลิตภายในชุมชน แรงงาน วัตถุดิบ ความรู้และเทคโนโลยีที่มุ่งตอบสนองความต้องการของตนเองเป็นเบื้องต้นทั้งยังมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสมาชิกในชุมชนอันเป็นการส่งเสริมภูมิปัญญาและความแน่นแฟ้นของจิตวิญญาณของคนในชุมชนด้านการบริโภคเป็นการเน้นบริโภคในสิ่งที่ผลิตหรือหาได้ตามธรรมชาติ มีการแลกเปลี่ยนสิ่งของมากกว่าการอาศัยเงินตรา เน้นการให้ทานและแบ่งปัน ประการสำคัญเป็นการบริโภคที่ไม่ทำลายธรรมชาติ การสะสมและกระจายส่วนเกิน การที่ชุมชนผลิตเพื่อการยังชีพทำให้ไม่มีการผลิตสิ่งที่เป็นส่วนเกินจำนวนมาก ส่วนเกินจากการบริโภคจะถูกกระจายไปยังญาติมิตร และทำงานทำให้ไม่มีการสะสมทุน

(3) ค่านิยมจากศาสนธรรม ขึ้นอยู่กับค่านิยมที่สมาชิกในชุมชนยึดถือทั้งในด้านความเชื่อทางศาสนา และลัทธิทางจิตวิญญาณ อันเป็นปัจจัยที่กำหนดวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิต เช่น การสร้างความเป็นปึกแผ่น จิตวิญญาณที่มีความผูกพันกับชุมชน สนับสนุนการพึ่งตนเอง และสร้างสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในเชิงพึ่งพา

(4) กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตกระบวนการศึกษาของชุมชนมาจากฐานการเรียนรู้ที่อยู่รอบตัว ครอบครัวชุมชนและต่างชุมชน เป็นการเรียนรู้เนื้อหาในการดำเนินชีวิตประจำวัน และถือเป็นภูมิปัญญาของชุมชนในการดำรงอยู่และแก้ไขปัญหาชุมชน รวมทั้งกระบวนการเรียนรู้ มีการถ่ายทอดค่านิยม พัฒนาองค์ความรู้ กลายเป็นภูมิปัญญาเฉพาะของแต่ละแห่ง

(5) กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติจะมีกลุ่มผู้นำที่เป็นผู้นำที่มีอำนาจในการตัดสินใจได้ด้วยตนเองและพึ่งพากันในชุมชน

(6) ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม (Social Relations) ที่แน่นแฟ้นการที่ชุมชนมีความสัมพันธ์เชิงสังคมสืบเนื่องมาจากโครงสร้างทางสังคมแนวราบ ระบบเศรษฐกิจแบบ

พึ่งตนเอง กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต ระบบเครือข่าย และระบบอุปถัมภ์ที่เอื้อเพื่อต่อกัน ตามค่านิยมของลัทธิความเชื่อ อันเป็นการพัฒนาด้านจิตใจที่ส่งผลต่อการร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมต่างๆ

(7) กลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิบัติสัมพันธ์ และการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่อง ตลอดเวลาที่มีการแลกเปลี่ยน ถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารการเรียนรู้ และทัศนคติต่อกัน เป็นการส่งเสริมในการร่วมมือ และการเรียนรู้ที่สามารถสร้างความเป็นปึกแผ่น และการมีจิตวิญญาณของชุมชนที่เข้มแข็ง

อมรวิรัช นครทรพรพ และคณะ (2543 : 7) ได้ศึกษางานวิจัยและพบเงื่อนไขปัจจัยแห่งความเข้มแข็งของชุมชน ดังนี้

- (1) ปัจจัย อันเนื่องมาจากสภาพทางกายภาพของชุมชน เช่น จุดที่ตั้ง ความอุดมสมบูรณ์ สภาพภูมิประเทศที่โอบคนไว้ด้วยกัน
- (2) ปัจจัยผู้นำที่เข้มแข็ง ซื่อสัตย์เป็นแบบอย่างทางคุณธรรม
- (3) ปัจจัยระบบเครือข่าย และความสัมพันธ์แน่นแฟ้นในชุมชน
- (4) ปัจจัยการจัดการกลุ่ม การเชื่อมประสานทรัพยากร ทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้ สำหรับปัจจัยที่มีต่อความเข้มแข็งของชุมชน ประเด็นศึกษาของชุมชนแออัด ในขณะเดียวกันสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (2544 : 164) มองว่า 1) จะต้องมีการกิจกรรมที่ชาวบ้านร่วมกันคิด ร่วมกันทำให้ฐานะสมาชิกอย่างสม่ำเสมอ และต่อเนื่อง 2) ต้องมีผู้นำชุมชนที่มีจิตสำนึกและเกิดการมีส่วนร่วมของการนำที่หลากหลายที่มีการแบ่งขอบเขตความรับผิดชอบตามประสบการณ์ความถนัด และทำงานร่วมมือกัน ไม่ใช่ผู้นำเดี่ยว 3) ต้องมีเศรษฐกิจที่ดี เช่น การธุรกิจชุมชน และ 4) มีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชน

จากการศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน สามารถสรุปได้ดังนี้

- (1) ปัจจัยด้านผู้นำในชุมชน ชุมชนใดที่มีผู้นำที่มีความรู้ มีวิสัยทัศน์ที่ก้าวไกล มีความเสียสละ และมีความอดทน จะมีส่วนสำคัญที่ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง
- (2) ปัจจัยด้านระบบเศรษฐกิจ กล่าวคือ เป็นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง มีการบริหารจัดการชุมชนที่ดี มีกลุ่มต่างๆ ภายในชุมชนที่สร้างภาคีร่วมมือกัน
- (3) การมีระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมที่แน่นแฟ้นภายในชุมชนนั้นๆ กล่าวคือ ความสัมพันธ์ในลักษณะที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มที่มีความสามัคคี มีความปรองดอง ช่วยเหลือเกื้อกูลกันมีกิจกรรมที่ปฏิบัติร่วมกันอย่างต่อเนื่อง
- (4) การบริหารจัดการที่ดี เป็นลักษณะภายในชุมชนที่มีหลักการบริหาร

จัดการที่ดีในการบริหาร โครงการและกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชนให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง มีการต่อยอดและเก็บรวบรวมองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า การที่จะสร้างชุมชนให้เข้มแข็งนั้น ต้องมีปัจจัยความพร้อมในชุมชน ที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนที่สำคัญ ที่เกิดจากการสร้างพลังของชุมชนเองที่เป็นลักษณะของการพึ่งพาตนเองที่จะสามารถนำไปสู่ชุมชนเข้มแข็งต่อไปในอนาคต

3. แนวคิดการสร้างตัวชี้วัด

แนวคิดตัวชี้วัด เป็นแนวคิดที่คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษา เพื่อทำความเข้าใจแนวคิดดังกล่าว และนำมาเป็นความรู้พื้นฐานที่สำคัญในการสร้างตัวชี้วัดที่ใช้ศึกษาชุมชนพอเพียงกรณีศึกษาภาคเหนือตอนล่าง ซึ่งจะสามารถหรือบ่งชี้ถึงความเป็นชุมชนพอเพียงแต่ละชุมชนได้เป็นอย่างดี ตลอดจนสร้างมาตรฐานตัวชี้วัดที่มีคุณภาพ และเห็นเป้าหมายและรูปแบบการพัฒนาของแต่ละชุมชนเป้าหมาย รวมทั้งความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนของตนในแต่ละมิติ ซึ่งรายละเอียดของแนวคิดตัวชี้วัดสามารถแสดงรายละเอียดได้ดังต่อไปนี้

3.1 แนวคิดและความเป็นมาของการพัฒนาตัวชี้วัด

คำว่า “Indicator” ในภาษาไทยมีการใช้คำอย่างหลากหลาย เช่น ตัวชี้วัด ตัวชี้ ตัวชี้นำ ดัชนี และเครื่องชี้วัด เป็นต้น คำเหล่านี้ถูกใช้เป็นมาตรฐานทางสถิติ หรือเครื่องชี้สถานะบางอย่างเพื่อใช้วิเคราะห์เกี่ยวกับสภาพการณ์หรือภาวะการณ์เปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับปัจจัยการผลิต กระบวนการดำเนินงาน การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่หรือผลผลิต หรือผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ในที่นี้ขอใช้คำว่า “ตัวชี้วัด” สำหรับสื่อความหมายถึง “Indicator” (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. 2544) การกำหนดตัวชี้วัดจึงยังเป็นหลักในการวัดผลงานหรือผลผลิตจากการปฏิบัติงาน (Performance Indicators) มาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ตัวชี้วัดไม่ได้เป็นเป้าหมายของการพัฒนา หากเป็นเพียงเครื่องมือที่ใช้ในการตรวจสอบความสำเร็จว่าผลเป็นอย่างไร โดยแบ่งออกเป็น 6 กลุ่มคือ 1) ปัจจัยนำเข้า(Input Indicator) ใช้วัดเมื่อจะดำเนินการพัฒนา 2) แสดงการกระทำที่เกิดขึ้น(Process or Performance Indicator) ใช้วัดจำนวนกิจกรรมที่ดำเนินการ 3) แสดงผลที่ได้รับ (Output Indicator) ใช้วัดผลงาน เมื่อโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ดำเนินการเสร็จสิ้นแล้ว โดยเทียบกับวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และครอบคลุม 4) แสดงผลสำเร็จ (Outcome Indicator) ใช้วัดความสำเร็จ เมื่อแผนงานหรือโครงการดังกล่าวสิ้นสุดลง โดยเทียบกับจุดมุ่งหมายระยะยาวของโครงการหรือผลกระทบด้านต่างๆ ของโครงการที่นอกเหนือไปจากเป้าหมาย 5) ประสิทธิภาพ (Effectiveness) ใช้วัดผลผลิต วัตถุประสงค์ตามเป้าหมาย

ที่ต้องการ และ 6) ประสิทธิภาพ (Efficiency) ใช้วัดค่าใช้จ่ายในการลงทุนเมื่อเปรียบเทียบกับผลที่จะเกิดขึ้น

3.2 ความหมายของตัวชี้วัด

ตัวชี้วัด ตัวบ่งชี้ หรือดัชนี (Indicators) หมายถึง สิ่งที่บ่งบอกถึงลักษณะสิ่งที่ต้องการวัด หรือตรวจสอบ เพื่อพิจารณาว่า การดำเนินงานนั้น ฤดีหรือไม่ สำเร็จหรือไม่ น่าพอใจหรือไม่ เป็นเครื่องชี้สถานะบางอย่างเพื่อใช้วิเคราะห์เกี่ยวกับสภาพการณ์หรือภาวะการเปลี่ยนแปลงต่างที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับปัจจัยการผลิต กระบวนการดำเนินงาน การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ หรือผลผลิต หรือผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในที่นี้ขอใช้คำว่า “ตัวชี้วัด” นอกจากนี้มีนักวิชาการได้ให้ความหมายได้หลากหลายพอสรุปได้เป็นสังเขปดังนี้

ตัวชี้วัด หมายถึง เครื่องมือหรือสิ่งที่ใช้ชี้บอกทิศทางไปที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งว่าการพัฒนาหรือการดำเนินกิจกรรมที่เป็นนโยบายสาธารณะในแต่ละเรื่องไปถึงจุดใด บรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเพียงใด ซึ่งเป็นเรื่องของการคู่สมฤทธิ์ผลของงานหรือผลสำเร็จของงาน นอกจากนี้ ยังมีผู้ให้ความหมายไว้ในลักษณะอื่น เช่น หมายถึง ตัวแปรหรือองค์ประกอบที่มีค่าแสดงถึงลักษณะหรือปริมาณของสภาพที่ต้องการศึกษา ณ จุดเวลาหรือช่วงเวลาหนึ่ง ค่าของตัวบ่งชี้หรือตัวชี้วัดจะบ่งบอกถึงสิ่งที่ต้องการศึกษาเป็นองค์รวมอย่างกว้างๆ แต่มีความชัดเจนเพียงพอที่จะเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนดไว้ เพื่อประเมินสภาพที่ต้องการศึกษาได้ และใช้ในการเปรียบเทียบระหว่างจุดเวลา ช่วงเวลาที่ต่างกัน เพื่อให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพที่ต้องการศึกษา ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2541 และวรรณิ แก้มเกตุ, 2545) นอกจากนี้ในต่างประเทศนั้น มีผู้ให้ความหมายไว้อย่างหลากหลาย เช่น หมายถึง ข้อมูลที่บ่งบอกปริมาณเชิงสัมพันธ์หรือสภาวะของสิ่งที่มุ่งวัดในเวลาใดเวลาหนึ่งโดยไม่จำเป็น ต้องบ่งบอกสภาวะที่เจาะจงหรือชัดเจน แต่บ่งบอกหรือสะท้อนภาพของสถานการณ์ที่เราสนใจเข้าไปตรวจสอบอย่างกว้างๆ หรือให้ภาพเชิงสรุปโดยทั่วไปซึ่งอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ในอนาคต (James N Jonstone, 1981, pp.78-80) หรือการให้ข้อสังเกตว่าตัวชี้วัดทางสังคมได้ใช้เป็นเครื่องชี้วัดสภาวะทางสังคม ซึ่งยากจะกำหนดในเชิงปริมาณ เช่น ระดับของการดำเนินชีวิต สภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต จึงเสนอว่าสิ่งเหล่านี้ควรได้ประยุกต์เข้ามาในเรื่องของคุณภาพทางสังคม

จากความหมายของตัวชี้วัดข้างต้น สรุปได้ว่า ตัวชี้วัด หมายถึง ตัวที่ใช้ตรวจสอบหรือประเมินผลการดำเนินการหรือสถานการณ์ต่างๆ เพื่อทดสอบ สืบว่า สิ่งที่ต้องการจะวัดนั้น มีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง และพัฒนาไปตามกรอบ เกณฑ์ ประเด็นที่ต้องการศึกษาหรือไม่

อย่างไร โดยผ่านกระบวนการศึกษาอย่างเป็นระบบ นอกจากความหมายของตัวชี้วัดที่มีผู้ให้ไว้ต่าง ๆ กันข้างต้นแล้ว ยังพบว่า “ตัวชี้วัด” มีลักษณะที่สำคัญ 2 ประการ พอจะสรุปได้ดังนี้

1. ตัวชี้วัดจะต้องสามารถให้ค่าหรือบ่งบอกคุณลักษณะของสิ่งที่ทำการวัดว่ามีปริมาณ หรือคุณลักษณะเช่นไร ส่วนจะมีความหมายอย่างไรจะต้องนำไปตีค่าหรือเปรียบเทียบกับเกณฑ์หรือมาตรฐาน จึงจะทราบได้ว่าสิ่งนั้นมีค่าสูงหรือต่ำ ได้มาตรฐานหรือไม่ เพียงใด

2. ค่าหรือคุณลักษณะที่ได้จากตัวชี้วัดมีความหมายภายใต้เงื่อนไข 2 ประการ คือ

(1) เงื่อนไขของเวลา กล่าวคือ ตัวชี้วัดจะบ่งบอกสถานภาพของสิ่งที่มุ่งวัดเฉพาะช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง เช่น ระยะเวลา 1 สัปดาห์, 3 เดือน, 1 ปี ขึ้นอยู่กับระยะเวลาที่เก็บรวบรวมข้อมูลมาใช้และการตีความหมาย

(2) เงื่อนไขของสถานที่ กล่าวคือ ตัวชี้วัดจะบ่งบอกสถานภาพของสิ่งที่มุ่งวัดเฉพาะในเขตพื้นที่ หรือบริเวณ หรือส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบที่ทำการตรวจสอบ เช่น ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด ด้านปัจจัย กระบวนการ หรือผลลัพธ์ เป็นต้น (คลังปัญญาไทย. ออนไลน์)

ตัวชี้วัดเป็นตัวแปรที่ใช้ในการวัดความเปลี่ยนแปลง จึงมีผู้นิยามลักษณะเพิ่มเติมจากแนวคิดดังกล่าวว่า มีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

1. กำหนดเพื่อให้ทราบวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ มีความก้าวหน้า หรือมีปัญหาอะไรและอย่างไร

2. มีความตรง สมเหตุสมผล คือ วัดให้ตรงกับสิ่งที่ต้องการจะวัด ซึ่งอย่างน้อยต้อง

(1) ตรงตามโครงสร้าง แนวคิดทฤษฎี ซึ่งจำเป็นต้องกำหนดโดยผู้ทรงคุณวุฒิ และมีการทดสอบก่อน

(2) ตรงตามเหตุผล เป็นที่ยอมรับตามธรรมชาติ

(3) มีความไวต่อการเปลี่ยนแปลง ซึ่งถือเป็นความก้าวหน้าของมาตรฐานในการวัด

(4) มีความเฉพาะ คือ สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์จริง

3. มีความเที่ยงให้มากที่สุด หากนำไปวัดซ้ำหลายๆ ครั้ง ต้องได้คำตอบเหมือนเดิม

4. วัดผลได้เชิงปริมาณ และมีน้ำหนัก

5. มีความเป็นไปได้ในการกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหา หรือหาแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมได้ และจะต้องสร้างความเห็นพ้องต้องกันที่จะนำไปสู่การยอมรับและการนำไปใช้ต่อไป (ดิเรก ฤกษ์ห่วย. 2541)

ลักษณะตัวชี้วัดที่ดี จะต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบต่างๆ ได้แก่ มีความถูกต้อง (Plausible) เป็นอิสระ (Independent) สามารถตรวจสอบได้ (Verifiable) ตรงประเด็น (Targeted)

สามารถเข้าถึงได้(Accessible) และมีความครอบคลุม (Comprehensive) (ชูเกียรติ สีสุวรรณ. 2541 : 16)

การประเมินตัวชี้วัดจะถูกพัฒนาขึ้นมาจากประเด็นที่ต้องการประเมิน โดยตัวชี้วัดนี้จะแสดงให้เห็นถึงสภาพการณ์ที่เป็นอยู่หรือที่เกิดขึ้นในประเด็นที่ต้องการประเมิน การประเมินดังกล่าวควรจะใช้เป้าหมายหรือทิศทางที่มุ่งหวังอยากจะทำให้เกิดขึ้นในการทำงานเป็นเกณฑ์ในการพิจารณา โดยคุณภาพที่คาดหวังอยากจะทำให้เกิดขึ้นกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจริงว่ามีความสอดคล้องกันหรือไม่ ถ้าสภาพการณ์หรือผลงานที่เกิดขึ้นเป็นไปตามความคาดหวังการทำงานนั้นก็ประสบความสำเร็จ แต่ถ้าผลงานที่เกิดขึ้นต่ำกว่าเป้าหมาย แสดงว่างานนั้นไม่ประสบความสำเร็จ ไม่น่าพอใจ

กล่าวโดยสรุป คือ ลักษณะสำคัญของตัวชี้วัดที่ดีนั้น จะต้องมีความเที่ยงตรง สมเหตุสมผล ในการวัด และตรงประเด็นหรือเป้าหมายต่อสิ่งที่ต้องการจะวัด เพื่อให้ผลที่ได้จากการวัดสามารถนำไปกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาหรือหาแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมได้ พร้อมกันนั้น ต้องสร้างการยอมรับที่จะนำไปใช้ต่อไปได้ด้วย

3.3 ตัวชี้วัดทางสังคม

ตัวชี้วัดทางสังคม (Social Indicators) หมายถึง ตัวชี้วัดสาระทางสังคม ซึ่งต้องมีการกำหนดในเชิงปริมาณและคุณภาพ เช่น ระดับของการดำเนินชีวิต สภาพของสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต ซึ่งควรได้มีการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพของสังคมซึ่งส่งผลต่อผลผลิตของการพัฒนาสังคมในทุกๆระดับ คือ ระดับกายภาพ (Physical) ระดับสังคม (Social) ระดับจิตใจ (Mental) ระดับสติปัญญา (Wisdom) (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.2546; Jan Drewnoski. (1986); Lan Miles (1985) ซึ่งจำแนกรายละเอียดของตัวชี้วัดทางสังคมได้ดังนี้

3.3.1 การใช้ตัวชี้วัดทางสังคม โดยตัวชี้วัดทางสังคมสามารถนำไปใช้ในกรณีต่างๆ คือ

(1) การใช้เพื่อการวางแผนระดับมหภาค ตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจและสังคมได้นำมาใช้ในการวิเคราะห์การพัฒนาและการวางแผนโครงสร้างประชากร นิยามเป้าหมายเพื่อลดความยากจน การออกแบบและดำเนินการ โครงการทางสังคมอย่างกว้างขวางการวิเคราะห์ความกล้าหลังของภูมิภาคและเขตต่างๆ การสร้างรูปจำลอง การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมในระดับเขตการวางแผนหรือผสมผสานในเรื่องรูปแบบหรือวิธีการวางแผนระดับต่างๆ

(2) การใช้ตัวชี้วัดในการวางแผนระดับหน่วยงานและโครงการ งานพัฒนาจำนวนมากใช้ตัวชี้วัดทางสังคม ช่วยในการดำเนินนโยบายด้านต่างๆ ดังนั้น ตัวชี้วัดจึงอาจตอบสนองต่อการดำเนินงานของหน่วยงานต่างๆ เช่น หน่วยงานด้านสุขภาพและที่อยู่อาศัย หรือการบริหารที่หลายฝ่ายเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น นโยบายประชากรและการวางแผนครอบครัว หรือปัญหากลุ่มพิเศษ

ตัวชี้วัดจำนวนมากที่ปรากฏในด้านต่างๆ รวมทั้งตัวชี้วัดที่เป็นตัวป้อน (ทรัพยากรและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ) เช่น เกี่ยวกับผลผลิต (Outputs) ในลักษณะของพฤติกรรมและผลที่เกิดขึ้น (results) แผนงานจำนวนมากจึงรวมตัวเอาตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานต่างๆทางสังคมและโครงการทางสังคมจำนวนมากไว้ด้วย

(3) การใช้ตัวชี้วัดในระดับภาคและท้องถิ่น มีสองลักษณะคือ การใช้ตัวชี้วัดเศรษฐกิจ สังคม เพื่อวัดความแตกต่างระหว่างชนบท/เมืองของระดับมหภาคและใช้เครื่องชี้วัดเศรษฐกิจและสังคม เพื่อวิเคราะห์และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และใช้ในการพัฒนาโครงการต่างๆในระดับท้องถิ่น เช่น ในเรื่องการพัฒนาชนบทหรือการพัฒนาชนบทหรือการพัฒนาโครงการสำหรับกลุ่มต่างๆ เช่น โครงการโภชนาการสำหรับเด็กบางพื้นที่ หรือโครงการสร้างงานในชนบทบางแห่ง เป็นต้น (อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ. 2539 ; สุภางค์ จันทวานิชและวิศนี ศีลตระกูล. 2539)

3.4 การจัดทำตัวชี้วัดทางสังคมในการพัฒนาประเทศ

การจัดทำตัวชี้วัดต้องพิจารณาคุณสมบัติของตัวชี้วัด 3 ลักษณะพร้อมกัน ประกอบด้วย ตัวชี้วัดทางสังคมจำแนกตามระดับ ตัวชี้วัดทางสังคมจำแนกตามมาตรวัดและตัวชี้วัดทางสังคมจำแนกตามค่าของตัวชี้วัด

3.4.1 ตัวชี้วัดทางสังคมจำแนกตามระดับ ได้แก่

(1) ตัวชี้วัดปัจจัยในกระบวนการผลิต (Input Indicators) ที่แสดงถึงวิธีการดำเนินงาน เช่น จำนวนงบประมาณ จำนวนนักศึกษาที่รับสมัคร ฯลฯ

(2) ตัวชี้วัดผลผลิต (Output Indicators) ที่แสดงถึงผลผลิตจากกระบวนการผลิต (เช่น จำนวนนักศึกษาที่จบหลักสูตร) อาจพิจารณาเพียงระดับผลผลิตที่เกิดขึ้นหรืออาจพิจารณาถึงผลในระยะยาวว่าสังคมได้อะไร

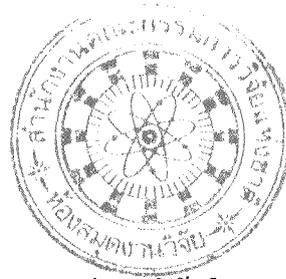
3.4.2 ตัวชี้วัดทางสังคมจำแนกตามมาตรวัด ได้แก่

(1) ตัวชี้วัดเชิงวัตถุวิสัย (Objective Indicators) ที่มีค่าเป็นตัวเลขทางคณิตศาสตร์ และมีนัยทางสถิติ เช่น รายได้ ผลผลิตต่อไร่

(2) ตัวชี้วัดเชิงอัตวิสัย (Subjective Indicators) ที่เป็นข้อมูลแสดงความรู้สึก ทัศนคติ ความนิยม ความคิดเห็น การตัดสินใจ และความเชื่อ เช่น ความพึงพอใจที่มีต่อบริหารของเจ้าหน้าที่

3.4.3 ตัวชี้วัดทางสังคมจำแนกตามค่าของตัวชี้วัด ได้แก่

(1) ตัวชี้วัดบวก (Positive Indicators) ที่ค่าตัวเลขมีแนวโน้มในทางเพิ่มขึ้นแสดงถึงแนวโน้มการพัฒนาสังคมเป็นไปในทางที่พึงประสงค์ เช่น อัตราการรู้หนังสือสูงขึ้น

(2) ตัวชี้วัดเชิงลบ (Negative Indicators) ที่ค่าตัวเลขมีแนวโน้มในทางลดลงแสดงถึงแนวโน้มการพัฒนาสังคมเป็นไปในทางที่พึงประสงค์ เช่น อัตราการป่วยลดลงนอกจากนี้โดยทั่วไปแล้วลักษณะของตัวชี้วัดที่ดีจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ดังนี้

- มีความตรง สามารถวัดได้ในสิ่งที่ต้องการวัดได้
- มีความไว สามารถแสดงความแตกต่างได้ แม้สถานการณ์ที่วัดได้จะเปลี่ยนแปลงไปเพียงเล็กน้อย
- มีความเฉพาะเจาะจง จะเปลี่ยนแปลงแต่เฉพาะสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรนั้น โดยตรงเท่านั้น
- มีความเชื่อถือได้ ค่าที่ได้ทั้งปริมาณและคุณภาพควรจะเท่ากัน ถ้าวัดในสิ่งเดียวกันไม่ว่าผู้วัดจะเป็นกลุ่มใดก็ตาม

ลักษณะของตัวชี้วัดที่ดีจะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบต่างๆ ได้แก่ มีความถูกต้อง (Plausible) เป็นอิสระ (Independent) สามารถตรวจสอบได้ (Verifiable) ตรงประเด็น (Comprehensive) (ชูเกียรติ ลีสุวรรณ. 2541 : 16)

3.5 การจัดทำตัวชี้วัดทางสังคม

แนวความคิดในการกำหนดตัวชี้วัดมีความเห็นที่แตกต่างหลายมิติ มิติหนึ่งคือความขัดแย้งระหว่างคนสองกลุ่ม กลุ่มแรกเห็นว่าเราควรจะต้องทำตัวชี้วัดให้น้อยที่สุด หรือถ้าดีที่สุดก็คือให้มีเพียงตัวเดียว กลุ่มที่สองเห็นว่า ต้องมีตัวชี้วัดเป็นหมวดต่างๆ เนื่องจากเป็น Sector ซึ่งเอามารวมกันไม่ได้

ความสนใจที่มีต่อลักษณะตัวชี้วัดมีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา จากที่เคยเน้นรายได้ต่อหัวของประชากร หลังจากนั้นก็มาสู่เรื่องการกระจายรายได้ การขยายตัวทางการผลิตความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ การพัฒนาเทคโนโลยี สูดท้ายเมื่อมาถึงระยะของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ก็มาเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การจัดทำตัวชี้วัด จึงมีการปรับเปลี่ยนให้ เป็นไปตามปรัชญาการพัฒนาสังคมและทฤษฎีการพัฒนาสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย ดังนั้น การกล่าวถึงตัวชี้วัดจึงต้องให้ความชัดเจนในเรื่องลักษณะตัวชี้วัดเป็นเบื้องต้นว่าเป็น “ตัวชี้วัดในเรื่องอะไร”

การพัฒนาตัวชี้วัดมีผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาประเทศ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือบอกถึงการพัฒนาตนเอง แต่เดิมมาการพัฒนาประเทศมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญคือ การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ตัวชี้วัดในจุดแรกจึงเป็นการใช้ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) ในการวัดการพัฒนา แต่ในสภาพความเป็นจริงแล้ว การพัฒนาทางเศรษฐกิจจะมีผลควบคู่ไปกับการพัฒนาทางด้านสังคมเสมอ การใช้

GNP เพียงตัวเดียวไม่สามารถบอกถึงสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ ยุคต่อมาของการพัฒนา จึงมุ่งมาพิจารณาที่ประชากรเป้าหมายของการพัฒนาว่าควรมีคุณภาพชีวิต (Quality of Life) ที่ดีขึ้น หรืออีกแนวทางหนึ่งจะใช้คำว่า ความเป็นอยู่ที่ดี (well being) เริ่มมีการแยกแยะประเด็นต่างๆ ที่แสดงถึงคุณภาพชีวิตหรือความเป็นอยู่ที่ดี ทำให้ตัวชี้วัดผลการพัฒนาประกอบด้วยตัวชี้วัดย่อยๆ เกิดขึ้นมากมายในภาคเอกชนก็พบว่า มีหน่วยงานที่ให้ความสำคัญกับการจัดทำเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม ได้แก่ มูลนิธิเพื่อนหญิง คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อการสาธารณสุขมูลฐาน สภาองค์กรพัฒนาเด็กและเยาวชน เป็นต้น

สิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตที่กล่าวมาคือเครื่องชี้วัดเหล่านั้นจะถูกเปลี่ยนแปลง และปรับปรุงเป็นระยะตลอดมา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเครื่องชี้วัดที่จัดทำขึ้นไม่ได้เหมาะสมกับทุกสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป หรือไม่สามารถใช้ได้ทุกระยะเวลา ทั้งนี้เพราะในลักษณะของการพัฒนาจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตลอดเวลาเครื่องชี้วัดหรือตัวชี้วัดที่สร้างขึ้น จึงควรมีลักษณะที่ยืดหยุ่น สามารถเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับระยะเวลา และบริบทของพื้นที่เป้าหมาย (สถาบันดำรงราชานุภาพ. 2540)

3.6 เกณฑ์ตัวชี้วัด

3.6.1 สำนักเลขาธิการคณะกรรมการรัฐมนตรี (2544) กล่าวว่า การเปรียบเทียบผลงานสามารถกระทำได้โดยพิจารณาจากเปรียบเทียบค่าของตัวชี้วัด ซึ่งจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ในการเปรียบเทียบ เกณฑ์ของตัวชี้วัดสามารถแบ่งออกเป็น

- (1) เกณฑ์สัมบูรณ์ ใช้สำหรับการดำเนินการที่ต้องทำครบถ้วน เช่น เด็กทุกคนต้องได้รับการฉีดวัคซีนป้องกันไข้ทรพิษ
- (2) เกณฑ์เชิงวิทยาศาสตร์ ใช้สำหรับการดำเนินการที่มีการกำหนดค่ามาตรฐานทางวิทยาศาสตร์ที่ชัดเจน เช่น ระดับค่ามลพิษในอากาศ
- (3) เกณฑ์เชิงนโยบาย ใช้สำหรับการดำเนินการที่มีการกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน โดยฝ่ายนโยบาย เช่น มติคณะรัฐมนตรีกำหนดว่าจะต้องดำเนินการในปริมาณงานโดยใช้งบประมาณเท่าใด เกณฑ์ความเคลื่อนไหวเชิงพัฒนา ใช้สำหรับการดำเนินการที่มีเป้าหมายในเชิงแนวโน้ม จึงต้องพิจารณาจากข้อมูลที่ประมวลไว้ในระยะ 3-5 ปี แล้วนำมาเปรียบเทียบย้อนหลังแล้วหาเกณฑ์หรือค่าที่เหมาะสมว่าควรเป็นเท่าไร

3.6.2 การสร้างตัวชี้วัดธรรมาภิบาลควรกำหนดเกณฑ์ในการจัดทำตัวชี้วัด โดยพิจารณาหลักเกณฑ์ (บุญบง ชัยเจริญวัฒน์ และบุญมี ลี. 2544) ได้เสนอไว้ ดังนี้

- (1) ต้องมีความเหมาะสมกับลักษณะงานของแต่ละหน่วยงาน
- (2) ต้องสามารถนำไปปฏิบัติได้ และมีความโปร่งใสในตัวชี้วัดเอง

- (3) ต้องมีคุณภาพและความแม่นยำของตัวชี้วัดและกรอบตัวชี้วัด
- (4) ต้องมีข้อมูลที่สนับสนุนการได้มาซึ่งตัวชี้วัด
- (5) ต้องสามารถระบุผลที่ได้รับจากตัวชี้วัดได้อย่างชัดเจน

3.6.3 กระบวนการสร้างตัวชี้วัด จะต้องมีความหมายในการประเมิน คือ ประเมินอะไร เพื่อวัตถุประสงค์อันใด และควรประเมินอย่างไร ซึ่งอาจจะพิจารณาตัวชี้วัดดังนี้

(1) การวิเคราะห์ความต้องการในการปรับปรุงและพัฒนาแผนการค้นหาปัญหาขององค์กรและความพยายามในการเสนอทางแก้ปัญหา ให้ผู้มีส่วนได้เสียทำงานร่วมกันกับหน่วยงานเพื่อหาความต้องการในการปรับปรุงและพัฒนาองค์กร

(2) ศึกษาแนวทางการปรับปรุงองค์กร สร้างความเข้าใจภาพรวมและความสัมพันธ์ของนโยบาย กระบวนการดำเนินงาน และการปฏิบัติงานของทั้งองค์กร เพื่อช่วยในการเสนอแนวทางที่มีความเป็นไปได้สูง

(3) สร้างตัวชี้วัด องค์กรต้องพิจารณาคัดเลือกตัวชี้วัดหลักและตัวชี้วัดย่อยที่มีคำจำกัดความที่ชัดเจน สามารถอธิบายหลักเกณฑ์และเหตุผลของตัวชี้วัดได้และมีกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนในการสร้างตัวชี้วัดว่าเป็นการวัดในเชิงปริมาณหรือเชิงคุณภาพ

(4) นำตัวชี้วัดไปปรับใช้ ควรต้องมีการทดสอบตัวชี้วัด เพื่อให้แน่ใจในคุณภาพของตัวชี้วัดที่มีความหมายสามารถวัดได้ในทางปฏิบัติและสามารถสร้างความน่าเชื่อถือจากผลการประเมินได้

(5) ทบทวนตัวชี้วัดเพื่อปรับหลักเกณฑ์ในการวัดที่เหมาะสมกับเวลาและสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ซึ่งจะช่วยให้เกิดความยั่งยืนของตัวชี้วัด

กล่าวโดยสรุป ในการพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม เป็นสิ่งที่ต้องสอดคล้องกับการพัฒนาในปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต แนวคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงการพัฒนาและแนวโน้มที่สำคัญ ซึ่งสามารถนำมาเป็นฐานในการพัฒนา

3.7 หลักเกณฑ์ของตัวชี้วัดที่ดี

ตัวชี้วัดที่ดีต้องมีลักษณะที่เหมาะสมหลายประการ ตัวชี้วัดเป็นตัวแปรที่ใช้ในการวัดความเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการวัดผลด้วย ซึ่งจำเป็นต้องมีลักษณะสำคัญดังนี้

3.7.1 กำหนดเพื่อให้ทราบวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ว่า มีก้าวหน้าหรือมีปัญหาอะไรบ้าง

3.7.2 มีความตรงหรือสมเหตุสมผล คือ วัดให้ตรงกับสิ่งที่จะวัดผล ซึ่งอย่างน้อยจะต้อง

- (1) ตรงตามโครงสร้าง หรือแนวความคิดทฤษฎี ซึ่งจำเป็นต้องกำหนดโดย

ผู้ทรงคุณวุฒิทางสาขาเกี่ยวข้องร่วมกัน และมีการทดสอบก่อน

(2) ตรงตามเหตุผลและเป็นที่ยอมรับตามธรรมชาติ

(3) มีความไวต่อเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลง ซึ่งเน้นถึงความก้าวหน้าของเทคนิคในการวัดผลและมาตรฐานในการวัดผล

(4) มีความเฉพาะ โดยเฉพาะที่สามารถสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์จริงได้อย่างสมบูรณ์ เช่น เครื่องชี้วัดเป้าหมายควรแตกต่างจากเครื่องมือชี้วัดการปฏิบัติงาน

3.7.3 มีความเที่ยง ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ คือ วัดซ้ำหลายๆครั้ง ก็ได้คำตอบเหมือนเดิมในช่วงเวลาที่ไม่นานเกินไปและสถานการณ์เดียวกัน

3.7.4 วัดผลได้เป็นเชิงปริมาณ รวมทั้งการมีอำนาจในการจำแนก เหมือนกับชุดของตะแกรงร่อนขนาด หรือตาข่ายที่ซังน้ำหนักได้ หรือเหมือนกับไม้บรรทัด ได้กว้างยาวแค่ไหน

3.7.5 มีความเป็นไปได้ในการเก็บข้อมูล มีความเป็นไปได้ในการกำหนดแนวทางแก้ไข ปัญหา หรือแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมได้ หลักเหล่านี้เป็นหลักเกณฑ์ที่สามารถใช้หาตัวชี้วัดที่มีความเที่ยงตรงและสมเหตุสมผล และจะต้องสร้างความเห็นพ้องต้องกันที่จะนำไปสู่การยอมรับ และการนำเกณฑ์ไปใช้ต่อไป (ดิเรก ฤกษ์หรรษา, 2541)

กล่าวโดยสรุป ตัวชี้วัดที่สร้างขึ้นจะต้องทราบก่อนว่าต้องการที่จะวัดในเรื่องอะไรบ้าง มีปัจจัยในการวัดผลอะไรบ้างที่เกี่ยวข้อง มีโครงสร้างที่แน่นอน มีมาตรฐานที่ชัดเจนผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิก่อนการนำไปใช้ เมื่อนำไปใช้วัดผลแล้ว สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ คาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต อันจะนำไปสู่การยอมรับและนำไปปฏิบัติ

4. แนวคิดเกี่ยวกับการนำนโยบายไปปฏิบัติ

แนวคิดเกี่ยวกับการนำนโยบายไปปฏิบัติเป็นแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย ครั้งนี้ คือ เป็นกรอบแนวทางการสำรวจการนำเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติชุมชนพอเพียงในมิติต่างๆ : กรณีศึกษาภาคเหนือตอนล่าง ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการทบทวน วิเคราะห์ และสังเคราะห์ เอกสารซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

4.1 ความหมายการนำนโยบายไปปฏิบัติ

การกำหนดนโยบายไปสู่การปฏิบัติเป็นกระบวนการที่จะเปลี่ยนทรัพยากรให้เป็นสินค้าและบริการ เพื่อการสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์ ในขณะที่ Walter Williams (อ้างถึงใน อุทัย เลหาวิเชียร, 2540) อธิบายว่า การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ

ผู้ปฏิบัติควรจะมีการวิเคราะห์ความหมาย ความชัดเจน ความเฉพาะเจาะจง และความสมเหตุสมผล ของนโยบายอย่างถ่องแท้ เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาในการปฏิบัติ

การนำนโยบายไปปฏิบัติให้ความสนใจเกี่ยวกับเรื่องของความสามารถที่จะผลักดันให้ บรรลุผลลัพธ์ที่ได้ตั้งเป้าหมายเอาไว้ นักวิชาการส่วนใหญ่มักเห็นพ้องต้องกันในประเด็นที่สำคัญ อย่างน้อย 2 ประเด็น ประเด็นแรก คือ การนำนโยบายไปปฏิบัติเป็นกระบวนการ นั่นคือ มีความ ต่อเนื่องไม่หยุดนิ่ง มีขั้นตอนในการดำเนินกิจกรรม ไม่ใช่กิจกรรมที่เกิดขึ้นชั่วคราวแล้วเลือนหายไป แต่เป็นกิจกรรมต่อเนื่องไม่หยุดยั้ง แต่ละขั้นตอนมีความสัมพันธ์กันตลอดเวลา และประเด็นที่สอง คือ การนำนโยบายไปปฏิบัติเป็นการดำเนินการให้สำเร็จคล่องตามเป้าหมายของนโยบาย ซึ่งแฝง ความหมายว่า ก่อนนำนโยบายไปปฏิบัติต้องมีตัวนโยบายก่อน และต้องมีเป้าหมายหรือ วัตถุประสงค์กำหนดไว้ด้วย การนำนโยบายไปปฏิบัติจึงเป็นขั้นตอนหนึ่งในขั้นตอนของนโยบาย ทั้งหมด (ศุภชัย ยาวะประภาส. 2540)

4.2 ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการนำนโยบายไปปฏิบัติ

อุทัย เลหาวิเชียร (2540) ได้ศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการนำนโยบายไป ปฏิบัติ สามารถสรุปได้ว่ามีปัจจัยต่างๆ ได้ดังนี้

(1) ปัจจัยจากสิ่งแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งมี ผลกระทบต่อองค์กรที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ โดยได้กล่าวถึงการ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ เช่น ทรัพยากรทางเศรษฐศาสตร์ ในหน่วยงานที่นำนโยบายไปสู่การปฏิบัติต้องมีจำนวนเพียงพอสำหรับความสำเร็จในการนำ นโยบายไปสู่การปฏิบัติ สถานะทางเศรษฐกิจและสังคมมีผลกระทบต่อการนำนโยบายไปสู่การ ปฏิบัติ มติมหาชนเกี่ยวข้องกับการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ ชนชั้นนำเห็นด้วยหรือต่อต้านลักษณะ การแบ่งพรรคแบ่งพวกในหน่วยงานในการนำนโยบายไปปฏิบัติ ซึ่งมีทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วย และกลุ่มผลประโยชน์ให้ความสนับสนุนหรือต่อต้านนโยบายนั้น

(2) ปัจจัยเกี่ยวกับผู้ที่นำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ และปัจจัยเกี่ยวกับ ลักษณะของหน่วยงานที่ปฏิบัติ

(1.1) ปัจจัยเกี่ยวกับผู้ที่นำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งผู้ที่นำ นโยบายไปสู่การปฏิบัติมีอิสระที่จะใช้ดุลยพินิจที่เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับนโยบายสาธารณะก็ได้ ซึ่งสามารถจะมองข้ามคำสั่ง (Directive) ที่ไม่ชอบและไม่ปฏิบัติตามนโยบายที่ไม่เห็นด้วย โดยการต้านนโยบายที่ผู้ปฏิบัติมีความรู้และความข้อมูลอยู่แล้ว

(1.2) ปัจจัยเกี่ยวกับลักษณะของหน่วยงานที่ปฏิบัติ ความพร้อมของหน่วยงานที่ปฏิบัติเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอีกประการหนึ่งของการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ ความพร้อมของหน่วยงานที่ปฏิบัติเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอีกประการหนึ่งของการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า หน่วยงานมีความพร้อมที่จะนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติต้องมีความพร้อมที่จะนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติต้องมีความพร้อม ดังนี้

1.2.1) ความสามารถและจำนวนเจ้าหน้าที่ ซึ่งพิจารณาว่าเจ้าหน้าที่มีความรู้ความสามารถและมีจำนวนเพียงพอต่อการจะรับผิดชอบการปฏิบัติหรือไม่

1.2.2) ลักษณะการควบคุมตามลำดับชั้นที่มีแต่ละหน่วยงานของสายงาน และกระบวนการปฏิบัติงานของหน่วยงาน

1.2.3) ทรัพยากรทางการเมืองของหน่วยงานที่นำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ

1.2.4) การมีชีวิตชีวาขององค์กร

1.2.5) ความมากน้อยของการสื่อข้อความระบบเปิดในองค์กร

(3) ปัจจัยเกี่ยวกับเป้าหมายของนโยบายสาธารณะ และปัจจัยเกี่ยวกับการสื่อข้อความ

(3.1) ปัจจัยเกี่ยวกับเป้าหมายของนโยบายสาธารณะ เป้าหมายหรือมาตรการของนโยบายต้องชัดเจนไม่สลับซับซ้อน

(3.2) ปัจจัยเกี่ยวกับการสื่อข้อความ หมายถึง วิธีการส่ง (transmission) ต้องมีลักษณะที่ถูกต้อง (accurate) ชัดเจน (clarity) นำนโยบายไปสู่การปฏิบัติควรจะให้มีความสอดคล้องกัน

ทศพร สิริสัมพันธ์ (2539) เห็นว่า ปัจจัยสำคัญในการนำนโยบายไปปฏิบัติอย่างประสบความสำเร็จนั้น สามารถสรุปได้ดังนี้

(1) เป้าหมายต่าง ๆ ของนโยบาย ตลอดจนแนวทางปฏิบัติ จะต้องมีการกำหนดอย่างแน่ชัด ทั้งนี้เพื่อป้องกันการบิดเบือนแก้ไขในขณะปฏิบัติการ หรืออย่างน้อยที่สุดจะต้องอยู่ในระดับที่สามารถใช้อ้างอิงสำหรับการติดตามประเมินผล และขจัดข้อพิพาทได้

(2) นโยบายที่ถูกต้องกำหนดขึ้นมานั้นต้องตั้งอยู่บนหลักเหตุผล สามารถที่จะแยกแยะความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างปัจจัยนำเข้า กิจกรรม และผลผลิตของนโยบายได้ รวมทั้งจะต้องมีการมอบหมายอำนาจหน้าที่แก่หน่วยงานปฏิบัติการอย่างเพียงพอที่จะบังคับใช้ หรือให้บริการต่างๆ ได้

(3) โครงสร้างการดำเนินงานจะต้องถูกกำหนดขึ้นมาให้เอื้ออำนวยต่อความสำเร็จไม่ว่าจะเป็นการจัดรูปแบบ การประสานงานทั้งภายในและระหว่างหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง การสร้างระเบียบวิธีการตัดสินใจในการปฏิบัติงานที่แน่นอน การอนุมัติเบิกจ่ายงบประมาณที่เพียงพอและต่อเนื่อง รวมทั้งการเปิดโอกาสให้สามารถรับการสนับสนุนจากภายนอก

(4) บุคลากรในหน่วยงานปฏิบัติการต้องมีความพร้อมและความผูกพันในการทำงาน ต้องยอมรับในเป้าหมายและระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ โดยเฉพาะในระดับสูง ต้องมีขีดความสามารถทั้งทางด้านการจัดการและทางด้านการเมือง

(5) นโยบายที่จะปฏิบัติตามนั้นต้องการแรงสนับสนุนจากภายนอก เช่น กลุ่มผลประโยชน์ ผู้มีอำนาจและอิทธิพลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนประชาชน โดยทั่วไป หรืออย่างน้อยที่สุดควรที่จะเป็นกลาง ไม่มีปฏิกิริยาตอบโต้ชัดเจน

(6) การเปลี่ยนแปลงในสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีที่แปรผันตามกาลเวลาต้องไม่รุนแรงพอที่จะมากระทบต่อการปฏิบัติงาน นอกจากนี้ นโยบายที่ถูกกำหนดขึ้นมาใหม่นั้นจะต้องไม่ขัดแย้งหรือลดความสำคัญของนโยบายที่กำลังดำเนินอยู่

สุรนาท ขมะธะรงค์ (2540) ได้ศึกษาถึงปัจจัยที่กำหนดความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการนำนโยบายไปปฏิบัติ สรุปได้ว่ามีปัจจัยหลักที่สามารถพิจารณาได้เป็นกลุ่ม ๆ ดังนี้

(1) ลักษณะของนโยบาย ลักษณะบางประการของนโยบายที่มีส่วนในการกำหนดความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ ได้แก่

(1.1) ประเภทของนโยบาย ต้องเปลี่ยนแปลงน้อย มีความเห็นพ้องต้องกันระหว่างผู้กำหนดนโยบาย ฝ่ายปฏิบัติ และประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

(1.2) ผลประโยชน์สัมพันธ์ของนโยบาย หากนโยบายมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหรือสังคมไปในทางที่ดีก็จะมีผลสำเร็จมาก รวมทั้งสาธารณชนรับรู้ว่ามีประโยชน์กว่านโยบายอื่นด้วย

(1.3) ความสอดคล้องกับค่านิยม ประสพการณ์ และความต้องการของผู้ที่จะรับผลกระทบจากนโยบาย

(1.4) ความเป็นไปได้ในการทดลองปฏิบัติ หมายความว่า นโยบายนั้นต้องนำไปทดลองปฏิบัติในลักษณะของโครงการทดลองก่อนได้หรือไม่ ทดลองก่อนได้โอกาสสำเร็จจะมีมาก

(1.5) ความเห็นผลของนโยบาย ประโยชน์ที่จะได้รับจากนโยบาย แสดงให้ประชาชนทราบและผลที่เห็นชัดเจนในระหว่างปฏิบัติ

(1.6) คุณภาพของการส่งข้อมูลย้อนกลับ ข้อมูลย้อนกลับต้องรวดเร็ว ถูกต้อง แน่นนอน คุณภาพข้อมูลดี

(2) วัตถุประสงค์ของนโยบาย วัตถุประสงค์ของนโยบายต้องมีลักษณะชัดเจน สอดคล้องกัน ง่ายในการรับรู้ มีดัชนีชี้วัด และมีความเที่ยงตรงของข่าวสารที่มีไปยังผู้นำนโยบายปฏิบัติ

(3) ความเป็นไปได้ทางการเมือง ต้องคำนึงถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมทางการเมืองที่จะก่อให้เกิดปัญหา เช่น ต้องได้รับการสนับสนุนจากทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะชนชั้นนำ สื่อมวลชน กลุ่มอาชีพที่มีอิทธิพล และผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง

(4) ความเป็นไปได้ทางเทคนิคหรือทฤษฎี ซึ่งสิ่งที่ควรให้ความสนใจ คือ การร่างนโยบาย ข้อเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมของผู้นำนโยบายไปปฏิบัติ ทฤษฎีที่เชื่อถือได้ และลักษณะของเทคโนโลยี

(5) ความเพียงพอของทรัพยากร ต้องได้รับการสนับสนุนทางทรัพยากรทั้งทางการเงิน กำลังคนอย่างเต็มที่ และปัจจัยทางด้านบริการวัสดุอุปกรณ์ สถานที่ทำการด้วย

(6) ลักษณะของหน่วยงานที่นำไปปฏิบัติ ควรให้ความสนใจประเภทของหน่วยงาน โครงสร้าง และลำดับชั้นการบังคับบัญชา ความสามารถของผู้นำ ความสัมพันธ์กับหน่วยงานที่กำหนดนโยบาย และลำดับขั้นของการสื่อสารแบบเปิด

(7) ทักษะของผู้นำนโยบายไปปฏิบัติ ผู้นำนโยบายไปปฏิบัติจะต้องมีทัศนคติและค่านิยมที่ยอมรับในนโยบายนั้น

(8) ความสัมพันธ์ระหว่างกลไกต่างๆ ที่นำไปปฏิบัติ ไม่ว่าจะป็นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องการตัดสินใจ หรือความสัมพันธ์ดั้งเดิม จะต้องเชื่อมโยงและประสานกันด้วยดี ปราศจากการแทรกแซงของหน่วยงานระดับบน

กล่าวโดยสรุป จากการที่คณะผู้วิจัยได้ทำการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น มีความเห็นว่า ปัจจัยที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการนำนโยบายไปปฏิบัติ ประกอบด้วย

1. ปัจจัยทางด้านเนื้อหาของนโยบาย
 - 1.1 ลักษณะของนโยบาย
 - 1.2 วัตถุประสงค์และเป้าหมายของนโยบาย
2. ปัจจัยทางด้านสภาพแวดล้อมของนโยบาย
 - 2.1 สภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม
 - 2.2 การสนับสนุนจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง
 - 2.3 การติดต่อสื่อสาร

2.4 ความสัมพันธ์ระหว่างกลไกต่าง ๆ ที่นำไปปฏิบัติ

3. ปัจจัยทางด้านสมรรถนะของหน่วยงานปฏิบัติ

3.1 โครงสร้างองค์การ

3.2 บุคลากร

3.3 งบประมาณ

3.4 ลักษณะการควบคุม

3.5 ทักษะคติของผู้นำนโยบายไปปฏิบัติ

4.3 ปัญหาในการนำนโยบายไปปฏิบัติ

วรเดช จันทรศร (2542) ได้กล่าวถึงปัญหาในการนำนโยบายไปปฏิบัติที่สำคัญรวม 5 ประการ ดังนี้

(1) ปัญหาทางด้านสมรรถนะ เป็นปัญหาหลักด้านหนึ่งของการนำนโยบายสาธารณะไปปฏิบัติ ปัญหาในลักษณะดังกล่าวจะมีมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยย่อยต่าง ๆ หลายปัจจัย นับตั้งแต่ปัจจัยทางด้านบุคลากร ปัจจัยทางด้านเงินทุน ปัจจัยทางด้านวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องใช้ ตลอดจนปัจจัยทางด้านวิชาการหรือเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องนโยบายนั้น

(2) ความสำเร็จของการนำนโยบายสาธารณะไปปฏิบัติ โดยส่วนหนึ่งย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถในการควบคุม ซึ่งหมายถึงความสามารถในการวัดความก้าวหน้า หรือผลการปฏิบัติของนโยบาย แผนงาน หรือ โครงการ ปัญหาในด้านการควบคุมจะมีมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับ (1) ความสามารถของหน่วยงานที่รับผิดชอบในการแปลงนโยบาย (2) ความชัดเจนของกิจกรรม แผนงาน และ โครงการที่ถูกแปลงมาจากนโยบาย และ (3) ความสามารถในการกำหนดภารกิจ ตลอดจนมาตรฐานในการปฏิบัติงาน ให้สอดคล้องกับแนวทางปฏิบัติงานรวม หรือ สอดคล้องกับแผนงานหรือโครงการ

(3) ปัญหาของการนำนโยบายสาธารณะไปปฏิบัติจะมีสูงขึ้นเป็นอย่างมาก ถ้าสมาชิกในองค์การหรือหน่วยปฏิบัติไม่ให้ความร่วมมือ หรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากนโยบายนั้น ๆ

(4) ปัญหาในการนำนโยบายสาธารณะไปปฏิบัติ ซึ่งเกิดจากเรื่องของอำนาจและความสัมพันธ์ระหว่างองค์การที่รับผิดชอบในการนำนโยบายไปปฏิบัติกับองค์การอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง จะมีมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหรือปัจจัยย่อย ๆ หลาย ๆ ประการ นับตั้งแต่ 1) ลักษณะของการติดต่อและความสัมพันธ์ที่หน่วยปฏิบัติมีกับหน่วยงานที่ควบคุม นโยบายดังกล่าว 2) ระดับความจำเป็นที่หน่วยปฏิบัติจะต้องแสวงหาความร่วมมือ ฟังพา หรือทำความตกลงกับ

หน่วยงานหลักอื่นๆ และ3) ระดับของความเป็นไปได้ที่เจ้าหน้าที่ของแต่ละหน่วยจะสามารถทำงานร่วมกันได้

(5) ปัญหาทางด้านความสนับสนุนและความผูกพันขององค์การหรือบุคคลที่สำคัญ เป็นปัญหาหลักอีกด้านหนึ่งของการนำนโยบายไปปฏิบัติ ปัญหาดังกล่าวอาจลุกลามส่งผลไปถึงความล้มเหลวของนโยบายนั้นโดยตรงก็ได้ ถ้าองค์การหรือบุคคลสำคัญ ซึ่งได้แก่ กลุ่มอิทธิพล กลุ่มผลประโยชน์ นักการเมือง ข้าราชการระดับสูง ตลอดจนสื่อมวลชน เป็นต้น ไม่ให้ความสนับสนุนทั้งในแง่ของทางการเมือง เงินทุน งบประมาณ ตลอดจนสร้างอุปสรรคในแง่ของการต่อต้านหรือคัดค้านนโยบายนั้นๆ

ทศพร ศิริสัมพันธ์ (2539) ได้ศึกษาและอธิบายปัจจัยสำคัญที่ทำให้การนำนโยบายไปปฏิบัติไม่ประสบความสำเร็จ ได้แก่

(1) เกิดจากปัญหาในการบริหารงาน (bad execution) ของหน่วยงานที่รับผิดชอบการนำนโยบายไปปฏิบัติ เช่น ขาดระบบการวางแผนและการควบคุมผลงานที่ดี สมรรถนะด้านต่างๆ มีจำกัด เกิดความขัดแย้งภายใน และผู้ปฏิบัติต่อต้านไม่ยอมรับ เป็นต้น

(2) เกิดจากปัญหาในตัวนโยบาย (bad policy) ซึ่งก่อให้เกิดความยุ่งยากในการนำไปปฏิบัติ เช่น ต้องอาศัยเทคโนโลยีขั้นสูง หรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลหลายฝ่ายเป็นอย่างมาก บุคคลฝ่ายต่างๆ ที่มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามาขัดขวางข่มขู่การปฏิบัติตามนโยบาย เป็นต้น หรือตัวนโยบายเองมีความสับสนขัดแย้งกัน และขาดหลักเหตุผลที่ถูกต้องในการเชื่อมโยงทรัพยากร กิจกรรม ผลผลิต และผลลัพธ์ของนโยบายเข้าด้วยกัน

(3) เกิดจากการที่โชคไม่เข้าข้าง (bad luck) โดยเฉพาะสถานการณ์ต่างๆ ทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ไม่เอื้อต่อการนำนโยบายไปปฏิบัติ เช่น น้ำท่วม ภัยแล้ง เกิดความผันผวนทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เป็นต้น

อรทัย เลาหวิเชียร (2540) ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาของการนำนโยบายไปปฏิบัติ มีดังนี้

(1) ปัญหาเกี่ยวกับองค์การและการจัดการ

สาเหตุประการสำคัญของการดำเนินการตามนโยบาย หรือการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ ก็คือ การขาดสมรรถนะขององค์การ ซึ่งมีที่มาจากสาเหตุหลายประการ ดังนี้

ประการแรก หน่วยงานที่นำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ หากขาดแคลนจำนวนเจ้าหน้าที่ที่เพียงพอ หรือการขาดคุณสมบัติของเจ้าหน้าที่ที่จะมารับผิดชอบงานแต่ละอย่าง ก็จะทำให้เกิดผลเสียในการบรรลุเป้าหมาย

ประการที่สอง การขาดความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการควบคุม การควบคุมมีความหมายได้สองนัย คือ การควบคุมภายใน และการควบคุมภายนอก การควบคุม

ภายในก็คือ การที่จะดึงให้เจ้าหน้าที่มาให้ความร่วมมือในการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ ส่วนการควบคุมภายนอกก็คือการควบคุมสิ่งแวดล้อม หรือการดึงสิ่งแวดล้อมให้มาเป็นส่วนหนึ่งของการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การให้สิ่งแวดล้อมเอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติตน

ประการที่สาม การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติให้ได้ผลจะมีระเบียบวิธีการปฏิบัติ เช่น 1) การระบุถึงโครงการต่าง ๆ และความสัมพันธ์ของโครงการ 2) มีการประเมินผลในด้านการเงิน เจ้าหน้าที่และทรัพยากรอื่น ๆ 3) มีกลไกเพื่อการปรึกษาหารือ การประเมินผล การปฏิบัติตน และระบบข้อมูลป้อนกลับ 4) มีการประสานงานระหว่างแผนงานและโครงการต่างระดับกัน พร้อมทั้งความร่วมมือและการสนับสนุนจากหน่วยงานที่ต่างกัน และจากประชาชน 5) มีความสัมพันธ์ของหน่วยงานที่ต่างระดับกัน และ 6) มีการมอบหมายอำนาจหน้าที่

ประการที่สี่ การมีทัศนคติของประชาชนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลง การต่อต้านการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องที่จะพบในเกือบทุกประเทศ และจะมีมากในประเทศที่กำลังพัฒนา ภายในหน่วยงานก็จะมีข้าราชการประเภทที่เรียกว่า “พวกหัวเก่า” (conserver) ซึ่งต่อต้านการเปลี่ยนแปลงเพื่อรักษาสถานภาพเดิมให้คงไว้ ทัศนคติและพฤติกรรมที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงเป็นอุปสรรคต่อการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของคนจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในเกือบทุกประเทศ การฝึกอบรมในด้านการพัฒนาองค์การ (organization development) จะช่วยให้เกิดทัศนคติที่ส่งเสริมการทำงานเป็นกลุ่มเพื่อการบรรลุเป้าหมายให้ดียิ่งขึ้น

ประการที่ห้า การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติจะมีปัญหาหากเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติ ซึ่งเป็นพวกมีวิชาชีพไม่พอใจกับแผนที่จะนำไปปฏิบัติ

ประการที่หก การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติในบางกรณี ขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำ อธิบายได้ว่าในบางกิจกรรมความสำเร็จของงานขึ้นอยู่กับนักบริหารที่มีภาวะผู้นำเหมาะสมกับประเภทงานที่รับผิดชอบ จึงมีผลทำให้กิจกรรมบรรลุผลตามความมุ่งหมาย

ประการที่เจ็ด ความล้มเหลวของการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ เกิดจากการขาดโครงสร้างของระบบราชการจากรัฐ ในปัจจุบันจะเห็นได้ว่า ปัญหาในเรื่องโครงสร้างและความไม่ทันสมัยของกฎหมายระเบียบข้อบังคับเป็นอุปสรรคต่อการบริหารราชการแผ่นดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการบริหารการพัฒนา รัฐบาลจึงสนใจการปฏิรูปในเรื่องของโครงสร้างและการแก้ไขกฎหมายให้สอดคล้องและเอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม การปฏิรูปในเรื่องของโครงสร้างได้รับการต่อต้านจากข้าราชการหรือหน่วยงานที่เสียผลประโยชน์ การกิจในเรื่องนี้จึงไม่สามารถจะดำเนินไปด้วยดีได้

ประการที่แปด “การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติล้มเหลว เพราะผู้วางแผนไม่ได้คำนึงถึงคุณสมบัติของหน่วยงานที่จะนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติไว้ล่วงหน้า เช่น ควรจะ

วิเคราะห์หรือพิจารณาถึงโครงสร้างของหน่วยงาน ระบบการวินิจฉัยสั่งการ การลดขั้นตอนการทำงานให้น้อยลง เป็นต้น เรื่องที่น่าสนใจก็คือ ความล่าช้าของการปฏิบัติอาจส่งผลให้ทั้งโครงการล้มเหลวได้ ความล่าช้าอาจเกิดจากสาเหตุดังนี้ 1) การมีผู้รับผิดชอบโครงการมากไป ซึ่งหมายความว่า มีหน่วยงานหลายแห่งรับผิดชอบในแต่ละโครงการ เป็นเหตุให้การนำโครงการไปสู่การปฏิบัติยากและสับสน 2) การมีความเห็นและวิธีการทำงานของแต่ละหน่วยงานที่แตกต่างกัน มีส่วนทำให้โครงการล้มเหลว หน่วยงานแต่ละแห่งย่อมมีทัศนียภาพและการมองปัญหาที่แตกต่างกัน วิธีการทำงานให้บรรลุเป้าหมายที่ย่อมจะแตกต่างกัน ทำให้การบรรลุเป้าหมายส่วนรวมของโครงการถูกกระทบกระเทือนได้ 3) มีการวินิจฉัยสั่งการมากและแตกต่างกัน เพราะถ้ามีมากและแตกต่างกัน ความสอดคล้องก็จะลดน้อยตามไปด้วย

(2) ปัญหาที่เกิดจากการกำหนดนโยบาย

ปัญหาความล้มเหลวเกี่ยวกับการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติส่วนหนึ่งมาจากการกำหนดนโยบาย กล่าวคือ ในขั้นของการกำหนดนโยบาย ผู้กำหนดนโยบายจะต้องพิจารณาถึงปัญหาในขั้นของการปฏิบัติด้วย มิฉะนั้นจะเกิดปัญหาได้ ปัญหาที่พบในการกำหนดนโยบายมีสาเหตุมาจากขั้นของการกำหนดนโยบาย เพราะผู้กำหนดนโยบายส่วนใหญ่เป็นนักการเมือง ไม่มีความสันทัดในเรื่องของการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ จึงมองไม่เห็นปัญหาก่อน โดยที่ไม่มีการกำหนดว่าเป้าหมายใดสำคัญกว่ากัน ทำให้เกิดความสับสนในการปฏิบัติ อีกประการหนึ่ง เป้าหมายที่ไม่แน่ชัดทำให้ยากกว่าการวัด ปัญหาดังกล่าวยิ่งทวีความยากลำบากในการปฏิบัติ

(3) ปัญหาจากแผนงานหรือการขาดความรู้

การขาดความรู้หรือข้อมูลเกี่ยวกับแผนงานหรือโครงการที่นำไปสู่การปฏิบัติ เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้แผนงานหรือโครงการล้มเหลว โครงการที่ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติงาน

อุปสรรคที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการนำนโยบายสู่การปฏิบัติก็คือ แผนงานหรือบางโครงการต้องอาศัยความเห็นของบุคคลหรือหน่วยงานภายนอกในการปฏิบัติ จึงเป็นเหตุก่อให้เกิดความล่าช้า และอาจส่งผลล้มเหลวต่อการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติได้

สมพร เฟื่องจันทร์ (2539) กล่าวว่า การนำนโยบายไปปฏิบัตินั้นเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการนโยบายที่มีปัญหามาก และได้สรุปปัญหาและอุปสรรคในการนำนโยบายไปปฏิบัติไว้ดังนี้

(1) การขาดแคลนของทรัพยากร เป็นที่ยอมรับกันว่าทรัพยากร ไม่ว่าจะ เป็นอะไร มีผลต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวของนโยบายเป็นอย่างยิ่ง ถ้าผู้กำหนดนโยบายได้

ตั้งเป้าหมายของนโยบายนั้นที่ต้องใช้ทรัพยากรเป็นจำนวนมาก แต่ทว่ามีทรัพยากรไม่เพียงพอ ปัญหาการที่จะปฏิบัติตามที่มุ่งหวังก็อาจเป็นไปได้ เช่น ขาดแคลนงบประมาณและบุคลากร

(2) ปัญหาขององค์กรเอง ดูเหมือนว่าองค์กรหรือหน่วยงานที่นำเอานโยบายไปปฏิบัติกันเองที่มีผลกระทบต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของนโยบาย ตัวอย่างต่อไปนี้เป็นกรณีให้เห็นว่าตัวองค์กรเองมีความสำคัญยิ่ง

(2.1) มีโอกาสเสี่ยงต่อความล้มเหลวมาก เมื่อนักพัฒนาองค์กรที่ทำหน้าที่ส่งเสริมและจัดหาบริการไปให้รับผิดชอบเกี่ยวกับการบังคับใช้นโยบายที่ต้องใช้กฎระเบียบ เช่น การบังคับใช้กฎหมายด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

(2.2) เมื่อนำเอานโยบายไปไว้ในองค์กรที่เจ้าหน้าที่ไม่ยินดียินร้ายต่อการนำเอานโยบายไปปฏิบัติ โอกาสล้มเหลวย่อมมีอยู่สูงมาก

(2.3) ประการสุดท้าย ปัญหาที่ค่อนข้างร้ายแรงเมื่อมีหลายนโยบายที่กำหนดขึ้นมา (ไม่พร้อมกัน) เพื่อแก้ปัญหาเดียวกันและกลุ่มประชากรเป้าหมายเดียวกัน โดยมอบหมายให้หลายองค์กรทำหน้าที่บริหารหรือบริการ ปัญหาที่พบคือ จะเกิดการแข่งขันการให้บริการระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ โดยอาจเป็นในรูปให้บริการมากเกินไป หรือไม่ก็เป็นการบังคับใช้กฎระเบียบในลักษณะที่หย่อนยานเกินไป

(3) การขึ้นต่อองค์กรอื่น กรณีเช่นนี้เกิดขึ้นได้เมื่อการนำนโยบายนั้นไปปฏิบัติได้ต่อเมื่อต้องได้รับความเห็นชอบหรือทศนะจากหน่วยงานอื่นๆ ซึ่งอาจเป็นกรณีต่างๆ กล่าวคือ ประการแรก เป็นความต้องการของแผนงาน ประการที่สอง เป็นกรณีที่มีการดำเนินงานขององค์กรนั้นจำเป็นต้องได้รับอนุมัติจากหน่วยงานอื่น และประการสุดท้าย คือ เงื่อนไขที่กำหนดไว้แล้วว่าต้องผ่านความเห็นชอบกับหน่วยงานอื่นก่อน แม้ว่าจะก่อให้เกิดความล่าช้าหรือขัดขวางการกระทำก็ตาม

(4) ปัญหา นโยบายใหม่ ๆ กับการดำเนินงานของนโยบายเดิม ปัญหานี้จะพบได้บ่อย กล่าวคือ เมื่อมีปัญหานโยบายใหม่ ๆ ที่เป็นที่สนใจของประชาชน นโยบายเดิมก็ถูกลดทอนความสำคัญลงไป

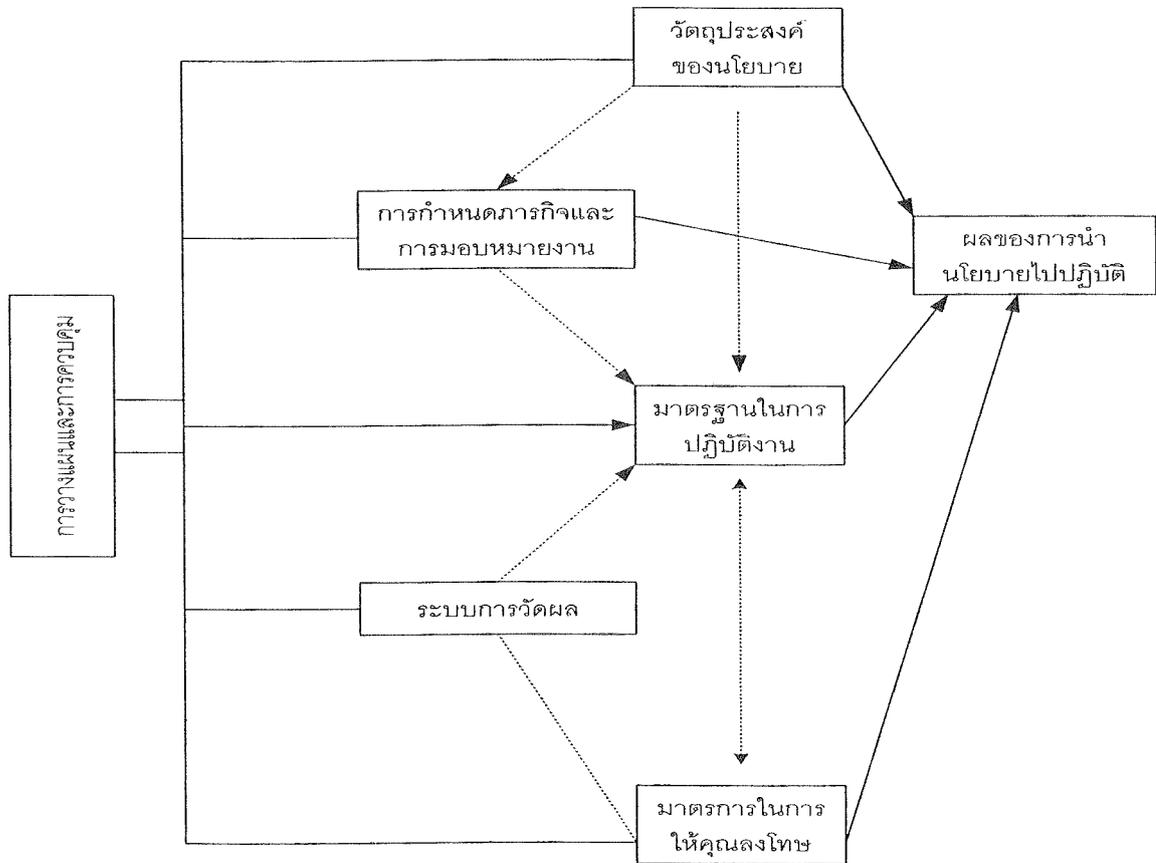
(5) ปัญหาเกี่ยวกับนโยบายที่พบบ่อย ๆ อีกอย่างหนึ่ง คือ นโยบายที่กำหนดขึ้นมาในช่วงเวลาแตกต่างกัน เพื่อใช้แก้ปัญหาหนึ่ง อาจจะมีการขัดแย้งกัน ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนก็คือ ในขณะที่หน่วยงานสาธารณสุขมีนโยบายรณรงค์ให้ประชาชนเลิกสูบบุหรี่ ในขณะที่เดียวกันก็ยังมีนโยบายให้ชาวไร่ปลูกยาสูบโดยกำหนดคนนโยบายพยุรกายาสูบ เป็นต้น

(6) สิ่งที่ยุ้กำหนดคน โยบายเผชิญเสมอ คือ ปัญหาคน โยบายนั้นมีความซับซ้อนมาก การที่จะพยายามกำหนดคน โยบายให้ครอบคลุมทุกแง่มุมของปัญหานั้นเป็นเรื่องเหลือวิสัย เช่น ปัญหาความยากจน

(7) ปัญหาบางอย่างเราคงไม่สามารถทำให้หมดไปได้ด้วยการกำหนดนโยบายออกมา ตัวอย่างเช่น การเก็บขยะตามถนน การบรรจุเนื้อในโรงงาน งานบ้านที่น่าเบื่อหน่าย เหล่านี้คงไม่อาจกำหนดเป็นนโยบายเพื่อให้ปัญหาหมดลงไปได้

4.4 ตัวแบบการนำนโยบายไปปฏิบัติ

เป็นเรื่องของการศึกษาว่า “องค์การที่รับผิดชอบสามารถนำและกระตุ้นให้ทรัพยากรทางการบริหาร ตลอดจนกลไกที่สำคัญทั้งหมด การศึกษาการนำนโยบายไปปฏิบัติจึงเป็นการแสวงหาวิธีการและแนวทางเพื่อปรับปรุงนโยบาย แผนงาน และการปฏิบัติงานในโครงการให้ดีขึ้น การศึกษาดังกล่าวในตัวเองยังถือได้ว่า เป็นเงื่อนไขสำคัญในการนำไปสู่การบรรลุอุดมมุงหมายของการพัฒนาที่ดีขึ้นในอนาคตอีกด้วย เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาหรือสิ่งที่เชื่อมโยงระหว่างความสำเร็จและความล้มเหลวของการนำนโยบาย แผนงาน และโครงการไปปฏิบัติให้ลึกซึ้งและถ่องแท้ยิ่งขึ้น โดยการนำเสนอตัวแบบ (models) ยังหรือแนวทางการศึกษาที่พิจารณาเห็นว่าสำคัญ และมีประโยชน์รวม 6 ตัวแบบ กล่าวคือ (1) ตัวแบบที่ยึดหลักเหตุผล (Rational model) (2) ตัวแบบทางด้านการจัดการ (Management model) (3) ตัวแบบทางด้านการพัฒนาองค์การ (Organization Development model) (4) ตัวแบบทางด้านกระบวนการของระบบราชการ (Bureaucratic Processes model) (5) ตัวแบบทางการเมือง (Political model) (6) ตัวแบบทั่วไป (General Model) (วรเชษฐินทร์ศร. 2539)

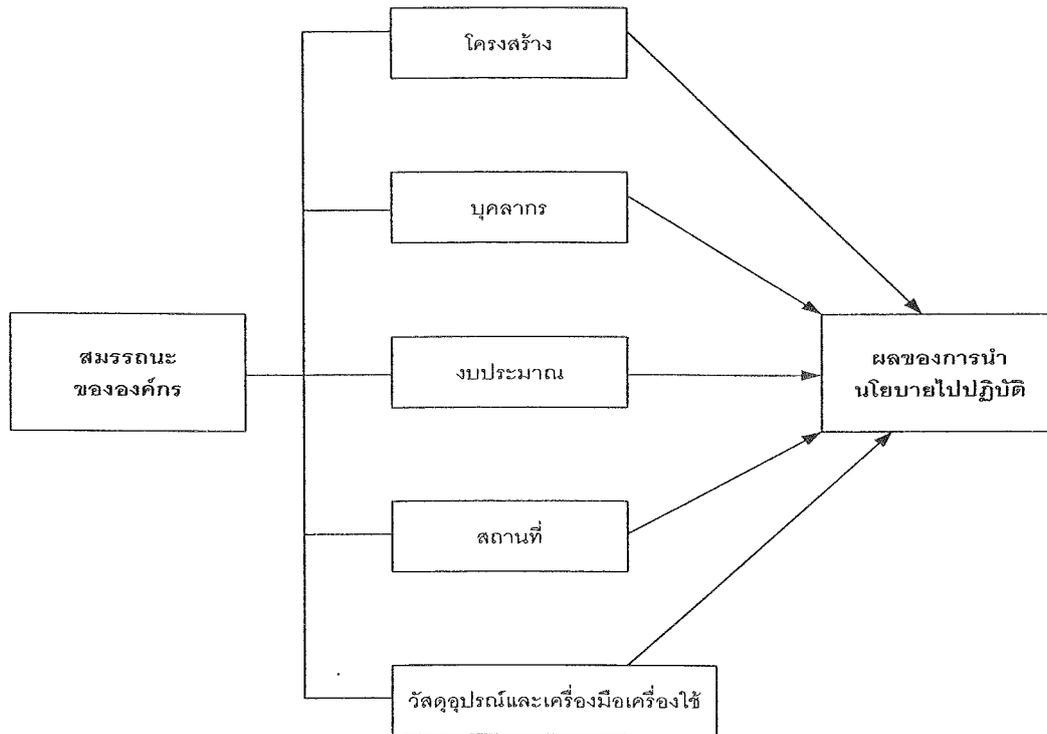

แผนภาพที่ 2-1 การศึกษาการนำนโยบายไปปฏิบัติ โดยใช้ตัวแบบที่ยึดหลักเหตุผล (Rational Mode)

ที่มา :วรเดช จันทรศร (2539)

แนวทางแรก การศึกษาการนำนโยบายไปปฏิบัติที่เน้นการสร้างประสิทธิภาพในการวางแผนและการควบคุม เป็นเรื่องของการใช้ตัวแบบที่ยึดหลักเหตุผล (Rational Model) มาทำการศึกษาปัญหาของการนำนโยบายไปปฏิบัติ การใช้คำว่า “ยึดหลักเหตุผล” หมายถึง ความจำเป็นขององค์กรที่จะต้องมีการดำเนินงานในฐานะที่เป็น “rational value maximizers” ซึ่งมีพฤติกรรมที่เน้นวัตถุประสงค์เป็นแนวทาง (goal – directed behavior) เพื่อให้องค์กรนั้นๆสามารถสร้างผลงานให้ได้ใกล้เคียงกับเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์หลักมากที่สุด โดยนัยดังกล่าวตัวแบบนี้จึงยึดถือฐานคติ (assumptions) ที่ว่าโครงการที่ประสบความสำเร็จจะต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์และภารกิจที่ชัดเจน มีการมอบหมายงาน และกำหนดมาตรฐานการทำงานให้แก่หน่วยย่อยต่างๆขององค์กร มีระบบวัดผลการปฏิบัติงาน ตลอดจนระบบการให้คุณให้โทษ เงื่อนไขข้างต้นนี้ถือว่า

เป็นสิ่งสำคัญที่จะขาดเสียไม่ได้ เพราะการมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนย่อมทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจว่าจะไร เป็นเป้าหมายหรือผลลัพธ์ที่ผู้กำหนดนโยบายต้องการ

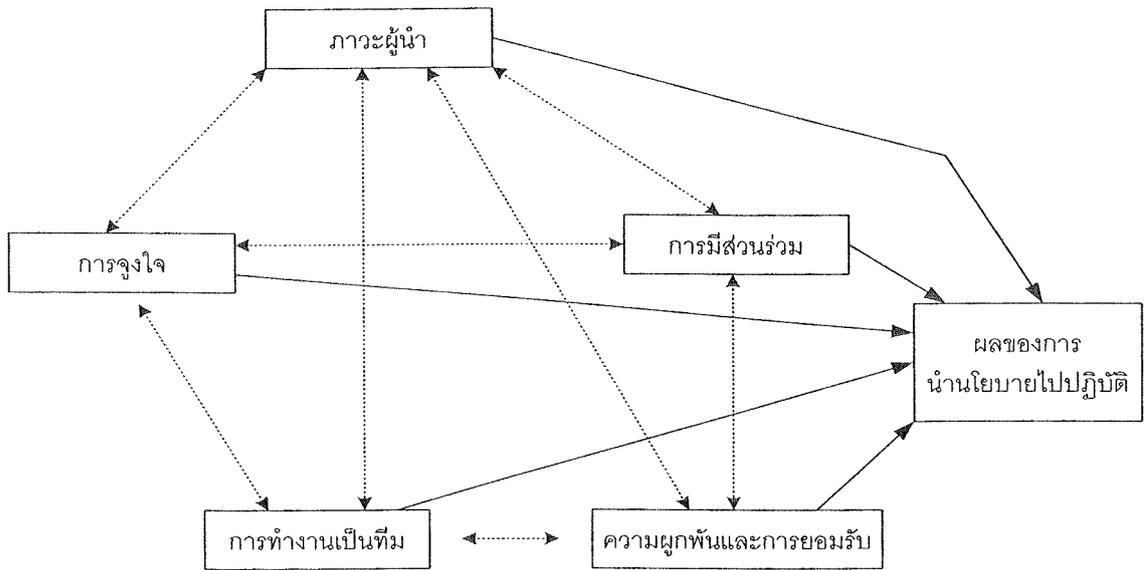

แผนภาพที่ 2-2 การศึกษาการนำนโยบายไปปฏิบัติ โดยใช้ตัวแบบทางการจัดการ (Management Model)

ที่มา : วรเดช จันทรร (2539)

แนวทางที่สอง เป็นเรื่องของการนำตัวแบบทางการจัดการ (Management Model) มาทำการศึกษานโยบายมาปฏิบัติ ตัวแบบนี้ให้ความสนใจที่สมรรถนะขององค์กร เพราะเชื่อว่าความสำเร็จของการนำนโยบายไปปฏิบัติย่อมขึ้นอยู่กับองค์กร การรับผิดชอบในการทำนโยบายไปปฏิบัติว่ามีขีดความสามารถที่จะปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับความคาดหวังเพียงใด โดยอาศัยโครงสร้างขององค์กรที่เหมาะสม บุคลากรที่อยู่ในองค์กรจะต้องมีความรู้ความสามารถ ทั้งด้านการบริหารและเทคนิคอย่างเพียงพอ นอกจากนี้องค์กรยังจะต้องมีการวางแผน เตรียมการ หรือมีความพร้อมทั้งทางด้านวัสดุอุปกรณ์ สถานที่ เครื่องมือเครื่องใช้ และงบประมาณ ตัวแบบนี้จึงเป็นความพยายามที่จะศึกษาหาทางแก้ไขอุปสรรคของการปฏิบัติตามแผนที่เกิดขึ้นในอดีต เช่น การขาด

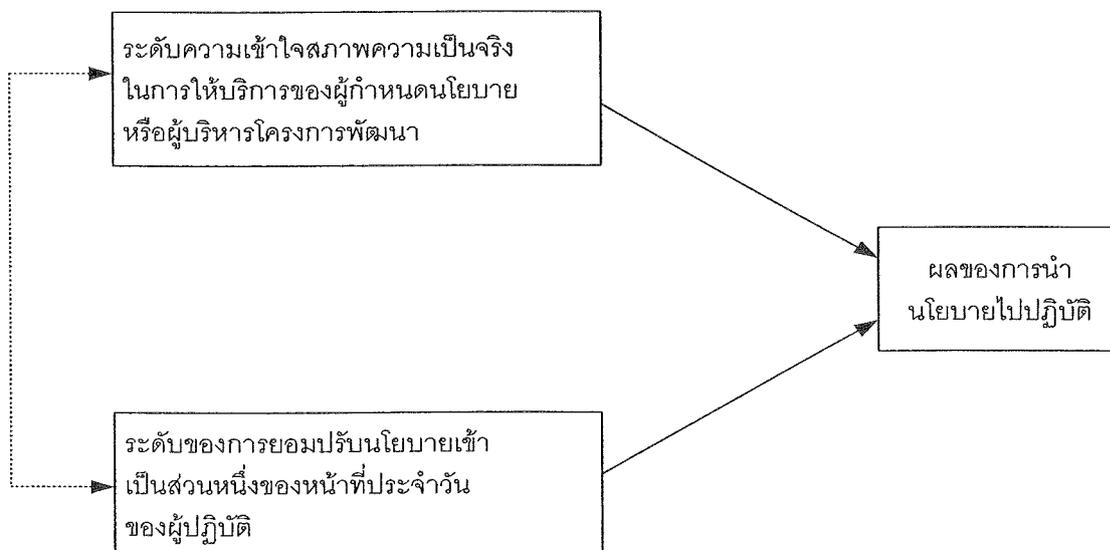
เงินทุน การขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ ความล่าช้าในการสรรหาบุคลากร ความล่าช้าในการจัดตั้งระบบงานฝ่ายอำนาจการต่างๆ

แผนภาพที่ 2-3 การศึกษาการนำนโยบายไปปฏิบัติ โดยใช้ตัวแบบทางด้านการพัฒนาองค์กร (Organization Development Model)

ที่มา :วรเดช จันทรศร (2539)

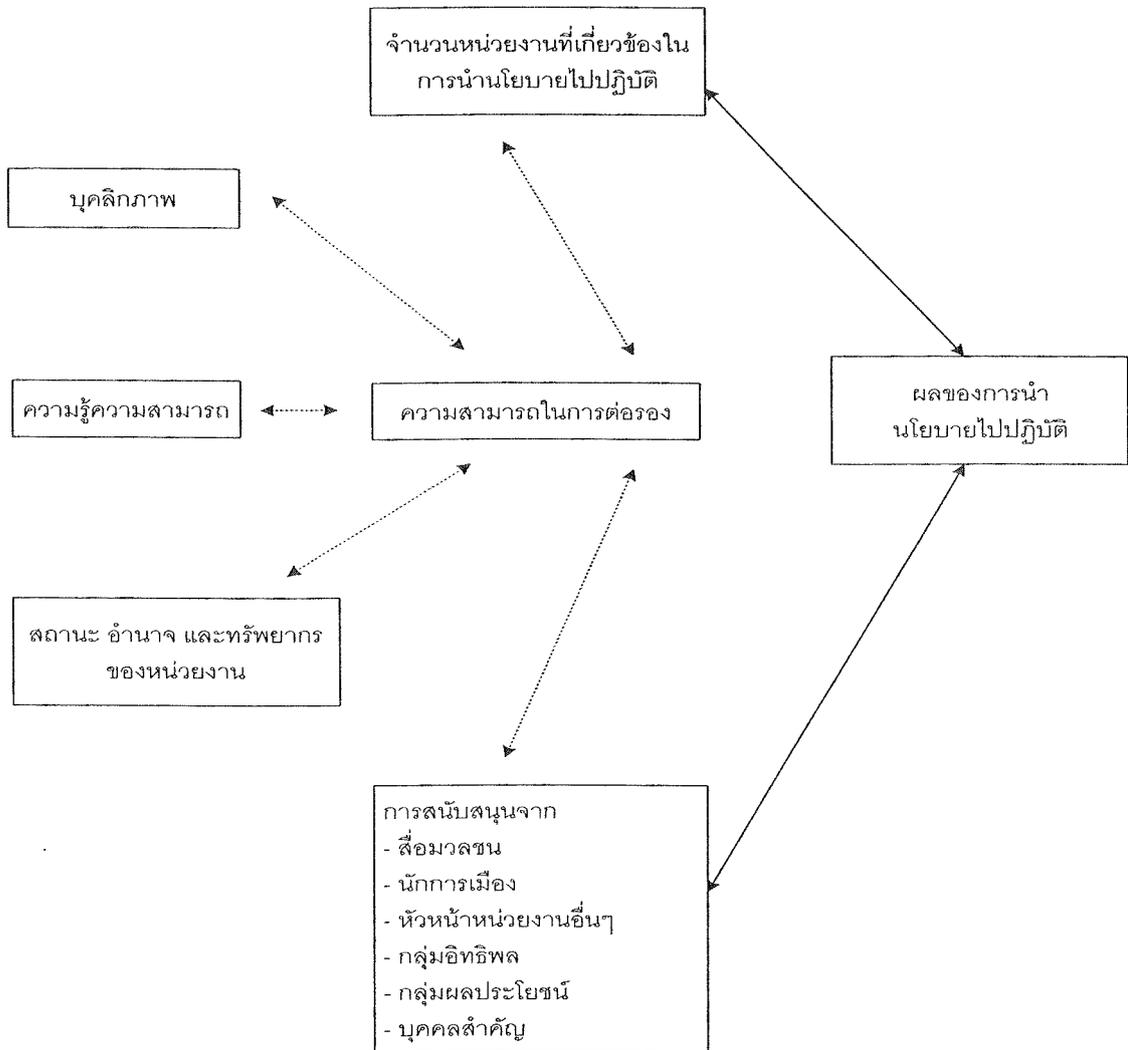
แนวทางที่สาม เป็นเรื่องของการศึกษาของการนำนโยบายไปปฏิบัติในแง่ของการสร้างความผูกพันและการยอมรับ เพื่อมุ่งสนองความต้องการทางจิตวิทยาและสังคมของมนุษย์ จึงเป็นเรื่องของการนำตัวแบบทางด้านการพัฒนาองค์กร (Organization Development Model) มาประยุกต์โดยตรง ตัวแบบนี้เน้นการมีส่วนร่วม (participation) ขององค์กรเป็นสำคัญ ภายใต้ฐานคิดที่ว่า การมีส่วนร่วมจะทำให้เกิดการทำงานเป็นทีมที่มีประสิทธิภาพ การนำนโยบายไปปฏิบัติให้บังเกิดความสำเร็จได้จึงน่าจะเป็นเรื่องของ การจูงใจ การใช้ภาวะผู้นำที่เหมาะสม ตลอดจนการสร้างทีมงานมากกว่าการมุ่งการใช้การควบคุมหรือใช้อำนาจทางรูปนัยของผู้บังคับบัญชา

แผนภาพที่ 2-4 การศึกษาการนำนโยบายไปปฏิบัติ โดยใช้ตัวแบบทางกระบวนการของระบบราชการ (Bureaucratic Processes Model)

ที่มา : วรเดช จันทรร (2539)

แนวทางที่สี่ เป็นเรื่องของการนำตัวแบบของระบบราชการ (Bureaucratic Processes Model) มาศึกษาปัญหาของการนำนโยบายไปปฏิบัติ ตัวแบบนี้เชื่อว่าอำนาจขององค์กร ไม่ได้อยู่ที่ตำแหน่งทางรูปนัย (formal positions) ซึ่งได้แก่ หัวหน้าองค์กร หรือบุคคลหนึ่งบุคคลใด โดยเฉพาะในทางตรงกันข้ามอำนาจที่แท้จริงอยู่กระจัดกระจายทั่วไปในองค์กร (วรเดช จันทรร.2539) การใช้อำนาจดุลยพินิจ (direction) ของเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการ (street – level bureaucrat) จะมีผลกระทบโดยตรงต่อการนำเอานโยบายไปปฏิบัติ กล่าวคือ หากเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการเกิดการต่อต้าน ไม่ยอมรับนโยบายมาแปลงสู่ภาคปฏิบัติในฐานะเป็นงานประจำของตน เจ้าหน้าที่ดังกล่าวอาจจะเพิกเฉยในการปฏิบัติตาม หรืออาจจะใช้อำนาจดุลยพินิจของตนตัดสินใจในลักษณะที่ไม่เอื้อต่อตัวนโยบาย (ทศพร ศิริสัมพันธ์, 2539)

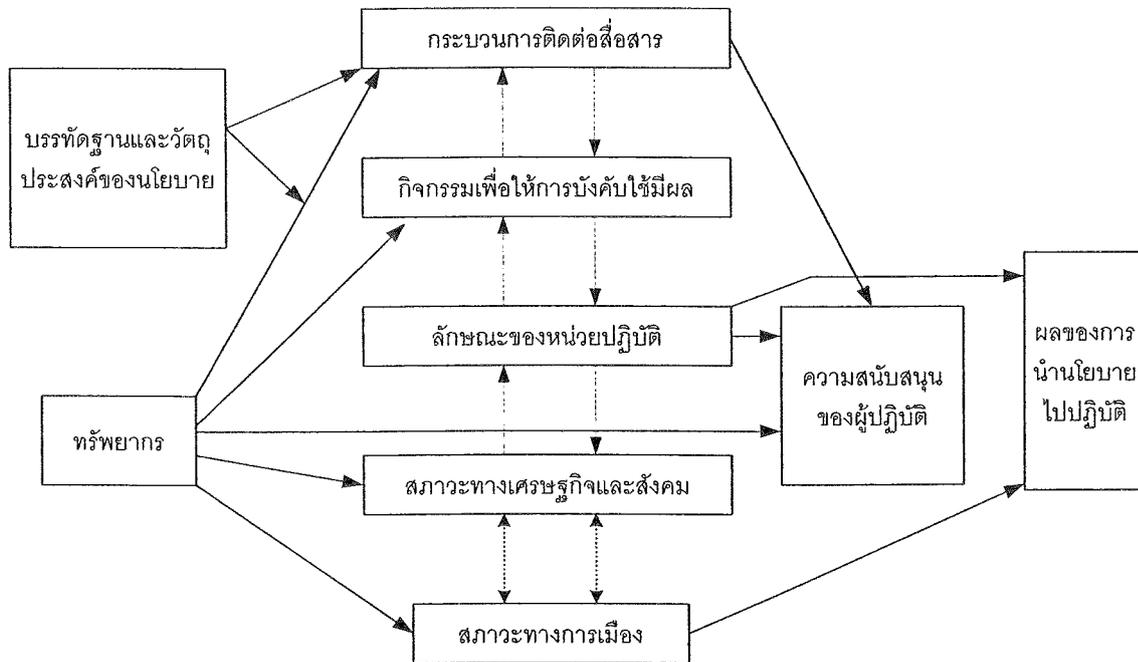

แผนภาพที่ 2-5 การศึกษาการนำนโยบายไปปฏิบัติ โดยใช้ตัวแบบทางการเมือง (Political Model)

ที่มา : วรเดช จันทรศร (2539)

แนวทางที่ห้า เป็นเรื่องของการนำตัวแบบทางการเมือง (Political Model) มาใช้ในการศึกษาปัญหาของการนำนโยบายไปปฏิบัติ ตัวแบบนี้เชื่อว่าความสำเร็จของการนำนโยบายไปปฏิบัติเกิดจากความสามารถของผู้เล่น (Players) หรือบุคคลที่เป็นตัวแทนองค์การ ตัวแบบนี้เห็นว่าการสร้างสมานฉันท์ (Consensus) วิธีการของการมีส่วนร่วม (participation) เป็นสิ่งที่ยากจะเกิดขึ้นได้ ความขัดแย้ง (conflict) เป็นปรากฏการณ์ธรรมดาที่เกิดขึ้นในองค์การและระบบสังคม เพราะนโยบายก็คือ การเมือง เป็นเรื่องของการจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าให้แก่สังคม ย่อมมีผู้ได้ประโยชน์และเสียประโยชน์ ดังนั้นตามแนวทางนี้การนำนโยบายไปปฏิบัติจึงเป็นเรื่องของการเผชิญหน้า

การบริหารความขัดแย้ง การแสวงหาการสนับสนุน การโฆษณาชวนเชื่อ การรู้จักสร้างเงื่อนไขและหาข้อต่อรองในการจัดสรรทรัพยากร ทั้งระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล หน่วยงาน ตลอดจนองค์การต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ความเป็นไปได้ของการสร้างความสำเร็จในการนำนโยบายไปปฏิบัติ จึงขึ้นอยู่กับความสามารถในการเจรจา สถานะ อำนาจ และทรัพยากรที่มีอยู่ของหน่วยงาน ในฐานะที่จะใช้เป็นเครื่องมือต่อรองบุคคลที่เป็นตัวแทนขององค์การ (players) จำนวนหน่วยงานที่เข้าไปเกี่ยวข้อง การสนับสนุนจากนักการเมือง สื่อมวลชน หัวหน้าหน่วยงานอื่นๆ กลุ่มอิทธิพลและผลประโยชน์ บุคคลสำคัญต่างๆ รวมถึงสภาพึงความแตกต่างด้านบุคลิกภาพ ความสามารถ ความชำนาญ ในการต่อรองของผู้เล่น (players) แต่ละคนเป็นสำคัญ

แผนภาพที่ 2-6 ตัวแบบทั่วไปของการศึกษานำนโยบายไปปฏิบัติ (General Model)
ที่มา : วรเดช จันทรศร (2539)

แนวทางสุดท้าย เป็นเรื่องของการนำตัวแบบทั่วไป (General Model) มาใช้ในการศึกษาปัญหาของการนำนโยบายไปปฏิบัติ ตัวแบบนี้มีลักษณะเป็นการรวมตัวแปรบางส่วนของตัวแบบห้าแนวทางข้างต้นเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อที่จะช่วยให้การศึกษาสภาพทั่วไปของปัญหาการนำนโยบายไปปฏิบัติได้ในลักษณะที่กว้างขวางกว่าตัวแบบอื่นๆ โดยให้ความสำคัญปัจจัยหลัก 3 ปัจจัยด้วยกัน คือ กระบวนการในการสื่อข้อความ ปัญหาในด้านสมรรถนะขององค์กรที่นำนโยบายไปปฏิบัติ และความร่วมมือสนับสนุนของผู้ปฏิบัติ

ในด้านการสื่อข้อความ ประสิทธิภาพของการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ ขึ้นอยู่กับความเข้าใจของผู้ปฏิบัติว่าตนเองควรจะทำอย่างไรบ้าง รวมถึงความชัดเจนของนโยบาย กิจกรรมต่างๆ ที่จะมีส่วนช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจดีขึ้น ลักษณะของหน่วยงานที่จะนำไปปฏิบัติในแง่ความรู้ความสามารถของตัวบุคคลที่อยู่ในหน่วยงานนั้น ตลอดจนความพร้อมที่จะให้ความร่วมมือของผู้ปฏิบัติเอง

ด้านปัญหาทางสมรรถนะ ประสิทธิภาพของการนำนโยบายไปปฏิบัติขึ้นอยู่กับความสามารถของหน่วยงานปฏิบัติว่าจะทำงานให้เป็นไปตามที่ความคาดหวังเพียงใด ความพอเพียงของทรัพยากร การสนับสนุน กิจกรรมจูงใจที่จะทำให้มีการปฏิบัติดีขึ้น คุณภาพของบุคลากร ภาวะผู้นำ ความสำคัญของหน่วยงานนั้นๆ ตลอดจนสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองโดยทั่วไป

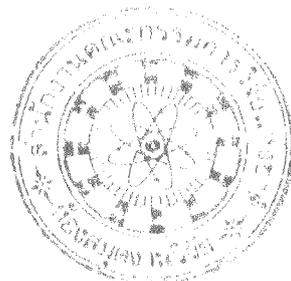
ด้านตัวผู้ปฏิบัติ ประสิทธิภาพของการนำนโยบายไปปฏิบัติต้องสร้างความร่วมมือของผู้ปฏิบัติเอง และจะมีมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความภักดีของบุคคลที่มีต่อองค์กร ผลประโยชน์ส่วนตัว ตลอดจนความพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงจากวิธีการปฏิบัติงานที่ทำอยู่เดิมด้วย

สำหรับ โครงการวิจัยสำรวจการนำเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติในรูปแบบชุมชนพอเพียง : กรณีศึกษาภาคเหนือตอนล่าง คณะผู้วิจัยได้กรอบแนวทางในการวิจัย ดังนี้

1. ความรู้ความเข้าใจเศรษฐกิจพอเพียง
2. ทรัพยากร
3. ความผูกพันและความยอมรับ
4. โครงสร้างการทำงาน
5. ภาวะผู้นำ
6. การจัดกิจกรรม
7. การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน
8. การสนับสนุนจากองค์กรอื่นๆ
9. การกำหนดกิจกรรมภารกิจ การมอบหมายงาน และกระบวนการติดต่อสื่อสาร

ผลการดำเนินงาน/ผล
การนำนโยบายไป
ปฏิบัติใช้

5. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้ ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ และการบูรณาการองค์ความรู้

แนวคิดการแนวความคิดการจัดการความรู้ ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ และการบูรณาการองค์ความรู้ ซึ่งเป็นแนวคิดที่คณะผู้วิจัยใช้เป็นกรอบแนวคิดที่เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาในประเด็นของการศึกษากระบวนการ การนำเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติและผลปฏิบัติของเครือข่ายชุมชนพอเพียง: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนล่าง และการศึกษากระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติและผลปฏิบัติของเครือข่ายชุมชนพอเพียงในแต่ละมิติ โดยชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ (COP) ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

องค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่ การสร้างนวัตกรรมเทคโนโลยี เป็นวิวัฒนาการที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมา และเป็นการแสวงหาทางออกที่ทำให้หลุดพ้นจากภาวะวิกฤตที่สังคมประสบอยู่ การจัดการความรู้จึงเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญในการจัดทำฐานความรู้ รวมถึงการถ่ายทอดและการเรียนรู้ด้วย

5.1 ความหมายของการจัดการความรู้

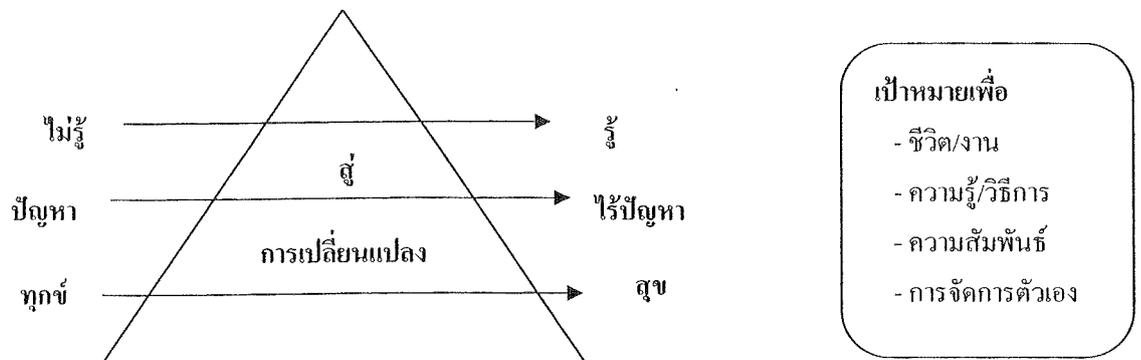
การจัดการความรู้เป็นการจัดการเพื่อเอื้อให้เกิดความรู้ใหม่ด้วยความพยายามที่จะใช้ความรู้ที่มีอยู่และประสบการณ์ของบุคคลในองค์กรอย่างเป็นระบบ(สำนักงานมาตรฐานอุดมศึกษา.2546 : คำนำ) ซึ่งก่อให้เกิดการแบ่งปันและถ่ายโอนความรู้ ถ้าไม่มีการแบ่งปันความรู้ความพยายามในการจัดการความรู้จะไม่ประสบผลสำเร็จ(วิจารณ์ พานิช.2548 : 3) การจัดการความรู้เป็นเรื่องของการเพิ่มประสิทธิภาพขององค์กร การจัดการความรู้เกิดขึ้นเพราะมีความเชื่อว่าจะช่วยสร้างความมีชีวิตชีวาและความสำเร็จให้แก่ องค์กรการประเมิน “ต้นทุนทางปัญญา” (Intellectual Capital) และผลสำเร็จของการประยุกต์ใช้การจัดการความรู้

5.2 องค์ประกอบและเป้าหมายของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการแปรข้อมูล(Data)เป็นข้อสนเทศ (Information) แปรข้อสนเทศเป็นความรู้ (Knowledge) และใช้ความรู้เพื่อปฏิบัติการ (Action) โดยที่ไม่หยุดอยู่แค่ระดับความรู้ แต่จะยกระดับไปถึงปัญญา (Wisdom) โดยมีการนำมาข้อมูลมาจัดหมวดหมู่เพื่อให้ประมวลเป็นข้อมูลได้ง่าย จัดเก็บเป็นฐานข้อมูลได้อย่างเป็นระบบให้ค้นหาได้ง่าย นำไปสู่การจัดบริการข้อมูล มีกิจกรรมเพื่อถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข้อมูล แล้วเข้าสู่กระบวนการแปลหรือประมวลข้อมูลไปเป็นข้อสนเทศ ภายใต้กรอบบริบท (Context) ของเรื่องนั้น ๆ ให้เป็นสารสนเทศเพื่อจัดเก็บ และให้บริการถ่ายทอดแลกเปลี่ยน และนำไปใช้ประโยชน์ จากนั้น แปล

สารสนเทศไปเป็นความรู้ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge sharing) ภายในองค์กร เป็นวัฏจักรหมุนเวียนไม่รู้จบ เป็นวัฏจักรแห่งการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาการและปัญญา ซึ่งเป้าหมายของการจัดการความรู้ จะก่อให้เกิดการพัฒนา 3 ด้าน กล่าวคือ การพัฒนาคน พัฒนาการทำงาน และพัฒนาฐานองค์ความรู้(วิจารณ์ พานิช. 2548: 3)

ลำดับขั้นของการคิดและการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ เริ่มจากการเข้าใจในความหมายจากการเห็นข้อมูล (data) เข้าสู่การรับรู้ในระดับสารสนเทศ (information) และความเข้าใจถึงเบื้องลึก และพัฒนาไปถึงขั้นปัญญา (wisdom) ความรู้แจ้งภายใน (insight) ที่เป็นความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งจนสามารถมองเห็นปรากฏการณ์และสิ่งต่างๆในภาพรวมได้อย่างเชื่อมโยง ซึ่งลำดับความเชื่อมโยง (บูรณชัย ศิริมหาสาคร. 2550: 24) “ความรู้” “วิธีคิด” และ “ประสบการณ์” จึงเป็นส่วนสำคัญแห่งการสร้างสรรค์นวัตกรรม โดยเฉพาะการเก็บรักษาข้อมูลที่ได้จากประสบการณ์ของการทำงานจะต้องมีการจัดทำแบบเป็นระบบ จนก่อให้เกิดวิธีคิดกระบวนการ (systems thinking) และการเรียนรู้ที่ประยุกต์ใช้อันเกิดจากการทำงานและการฝึกฝน จนเกิดเป็นนวัตกรรมการเรียนรู้ใหม่ ดังภาพ

แผนภาพที่ 2-7 แสดงนวัตกรรมการเรียนรู้การเปลี่ยนแปลง
“ทีมา” อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2545)

แผนภาพดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า นวัตกรรมเรียนรู้เป็นกระบวนการและผลลัพธ์ของการใช้ความรู้ ความคิด ประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาและการใช้ปัญญาไปสู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อจัดการ ชีวิต การทำงาน การพัฒนาความรู้ และการจัดการความสัมพันธ์ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับคน องค์กร และเครือข่ายการเรียนรู้

5.3 แนวทาง รวบรวม วิเคราะห์และสังเคราะห์การจัดการหาความรู้

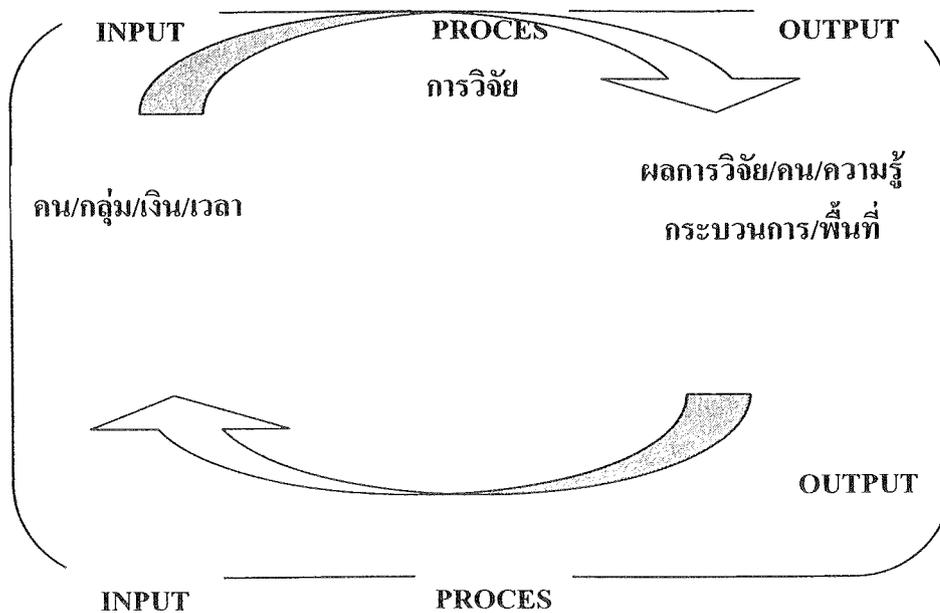
การสังเคราะห์การจัดการหาความรู้ที่ลึกซึ้ง จำเป็นที่จะต้องมีการกระบวนการ(Process) ของการจัดการหาความรู้ โดยเริ่มจากการสร้างความรู้ขึ้นใช้เองจากการทำงาน เพื่อหาช่องทางใหม่ ๆ และต้องมีการค้นคว้าหาความรู้จากภายนอก สำหรับนำมาใช้ประโยชน์ เมื่อนำความรู้มาผสมผสานกันแล้วนั้น ต้องมีการเลือกใช้ความรู้ที่เหมาะสมกับบริบท โดยผ่านขั้นตอนการตรวจสอบความรู้ เพื่อตรวจสอบว่าความรู้ได้ที่เหมาะสมหรือไม่เหมาะสม เพื่อจะได้มีข้อมูลที่เหมาะสมไปการจัดหมวดหมู่ความรู้ และจัดเก็บ ให้อยู่ในลักษณะให้ค้นหาได้ง่าย สามารถนำมาถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข้อมูล เพื่อให้เกิดการยกระดับ โดยการตีความ เมื่อมีชุดความรู้ที่ถูกรวบรวมและจัดเก็บเป็นระบบแล้ว เมื่อการดำเนินโครงการ/กิจกรรมต่างๆ จะสามารถเลือกใช้ความรู้ที่มีอยู่นำมาขับเคลื่อนกิจกรรม นอกจากนี้ ชุมชนยังมีการรวมกลุ่มกันเป็น “ชุมชนแห่งความรู้” เนื่องจากแต่ละชุมชนมีบุคคลสำคัญในการจัดการความรู้ (วิจารณ์ พานิช, 2547 : 14-15) ที่เรียกว่า “สินทรัพย์ทางปัญญา” (Intellectual Asset) ที่จะช่วยสร้างเนื้อหาความรู้ (Content) ที่จะก่อให้เกิดผลดีต่อการพัฒนาคนและพัฒนาชุมชนควบคู่กันไป โดยเนื้อหาความรู้ มีทั้งเนื้อหาที่เด่น เนื้อหาด้อยหรือจะเป็นเนื้อหาที่ชุมชนสร้างขึ้นเอง ซึ่งอาจจะต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ส่วนเนื้อหาใดที่ขาดแคลน ชุมชนสามารถนำเครื่องมือหรือเทคโนโลยีที่ใช้ในการจัดการความรู้จากภายนอก มาใช้ในการจัดเก็บ/จัดหมวดหมู่/ให้บริการความรู้/ข้อมูล/ข้อมูลสนเทศในองค์กร/เครือข่าย จึงจะเกิดการจัดการความรู้ที่มีพลังและเกิดการสร้างสรรค์อย่างชาญฉลาดชุมชนสามารถดำเนินการจัดการความรู้อย่างง่ายผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์หรือความรู้ที่เกิดจากการทำงาน โดยเน้นความง่ายและเรียบง่ายในช่วงเริ่มต้นแล้วค่อยๆ ใช้วิธีการที่ยากหรือซับซ้อนขึ้นตามความจำเป็น ในที่นี้จะแนะนำวิธีการจัดการความรู้อย่างง่ายกล่าวคือ (วิจารณ์ พานิช, 2548 : 12-16) เริ่มจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากวิธีการทำงานแบบใหม่และดีกว่า และการประเมินสภาวะชุมชนแบบมีส่วนร่วม ส่วนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยการทำกิจกรรมในลักษณะชุมชนนักปฏิบัติชุมชนนักปฏิบัติ (Community of Practice) ซึ่งจะใช้วิธีการนั้นขึ้นอยู่กับการเลือกใช้ของแต่ละชุมชนที่เห็นว่าเหมาะสม และเกิดประโยชน์สูงสุด

5.4 ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ และการบูรณาการองค์ความรู้

ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ นับว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการจัดการองค์ความรู้ และมุ่งพัฒนาสู่การเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ และเป็นแนวคิดที่ถูกกล่าวถึงมากในปัจจุบันนี้ เนื่องจากยุคของการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วทันนี้ ปัญหาจะมีความซับซ้อนมากขึ้นและเราจำเป็นต้องมีความรู้ที่หลากหลายมากขึ้น บุคคลเพียงคนเดียวคงไม่สามารถที่จะรองรับการเปลี่ยนแปลงได้ทั้งหมด ต้องก้าวสู่ยุคของการทำงานที่มีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่เกิดจากการรวมตัวและเต็มใจกัน

ทำงาน(Working Network) แลกเปลี่ยนเรียนรู้นำไปสู่การจัดการความรู้ด้วยความสมัครใจ จนพัฒนาไปสู่การสร้างนวัตกรรมแห่งการเรียนรู้ มีชุดความรู้ องค์ความรู้ที่ถูกจัดเก็บไว้ในรูปแบบของชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้

การเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ เป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการสร้างความรู้ใหม่ โดยกลุ่มบุคคลที่เข้าสู่ชุมชนแห่งการเรียนรู้จะมีแรงปรารถนาที่จะผลักดันกิจกรรมของตนเอง เป็นทั้งนักปฏิบัติและนักจัดการความรู้ ซึ่งผลลัพธ์ที่เกิดจากความรู้และการรวมตัวกันของสมาชิกในองค์กรนั้น สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการทำงานประจำของตน รวมทั้งการนำสิ่งที่ตนเรียนรู้ในงานป้อนกลับเข้าสู่ชุมชน จนกลายเป็นความรู้ที่ลึกซึ้งและเป็นการจัดการความรู้ในแนวใหม่ (พูนลาภ อุทัยเลิศอรุณ. 2547) กระบวนการการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการจัดการเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการค้นหาคำรู้ใหม่ ที่มีขั้นตอนตั้งแต่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การปรับแนวคิด/กระบวนการทัศน์ การสกัดความรู้ และการผนวกความรู้ โดยอาศัยเวทีแลกเปลี่ยนและระบบการจัดการที่เอื้อต่อการเรียนรู้และสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ดังกรณีแนวคิดของประพนธ์ ผาสุกยี่ด (2547) ที่มีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญยิ่งสำหรับการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ แต่ลำพังเพียงการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์หรือวิถีคิดก็มิได้หมายความว่า นวัตกรรมการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้โดยปริยาย จึงจำเป็นจะต้องอาศัยปัจจัยและองค์ประกอบอื่นๆมาอุดหนุนจึงจะประสบผลสำเร็จ องค์ประกอบหลักที่ถือว่าจำเป็นต่อการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้มีหลายประการ ทั้งในเรื่องของเวลาในการเรียนรู้ที่จะช่วยให้เกิดการวิเคราะห์สังเคราะห์ปัญหาหรือการสรุปบทเรียนเพื่อปรับปรุงสิ่งที่ทำอยู่ให้ดีขึ้น นอกจากเวลาแล้ว ต้องมีพื้นที่ (space) หรือเวทีที่จะก่อให้เกิดความคิดใหม่ การเรียนรู้แนวคิดใหม่ และมีการแบ่งปันความรู้ หาแนวทางออกไปสู่การสร้างความรู้ใหม่ ดังนั้น การเรียนรู้สามารถเกิดขึ้นได้ทั้งจากสภาวะภายในตัวผู้เรียนรู้เอง โดยผ่านการกระตุ้นจากปัจจัยภายในและภายนอกจนนำไปสู่การปฏิบัติจริงด้วยตนเอง หรือจากการแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 2-8 แสดงกระบวนการสร้างและการทบทวนนวัตกรรม

“ที่มา” ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช, การจัดการความรู้, www.kmi.or.th, อ้างถึงในอรศรี งามวิทยาพงศ์, (2545)

หัวใจหลักในการก้าวสู่การประสานการทำงาน และการแลกเปลี่ยนความรู้กันอย่างเป็นธรรมชาติอาศัยหลัก 3H กล่าวคือ

(1) Head: เป็นเรื่องความรู้และประสบการณ์ หรือปัญหาที่เป็นศูนย์กลางที่สนใจร่วมกันและเป็นพื้นฐานก่อให้เกิดการรวมตัวและยึดเหนี่ยวซึ่งกันและกัน มีเอกลักษณ์ร่วมกัน และเป็นวาระร่วมกันของ COP

(2) Heart: ชุมชนนักปฏิบัติที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ ชุมชนที่แข็งแกร่งจะส่งเสริมให้เกิดการปฏิสัมพันธ์กัน เสริมสร้างสายสัมพันธ์บนพื้นฐานของการให้เกียรติเคารพและเชื่อถือซึ่งกันและกัน สิ่งต่างๆ เหล่านี้จะเป็นแรงผลักดันและสร้างแรงจูงใจ ความสมัครใจในการแลกเปลี่ยนความรู้ เปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วม กล่าวที่จะถามคำถาม และการรับฟังซึ่งกันและกันที่ดี

(3) Hand: การแสดงออก ด้วยการกระทำ หรือ พฤติกรรม สมาชิกใน COP จะมีการดำเนินการตามแนวทางปฏิบัติของกลุ่ม ซึ่งอาจมีการกำหนดร่วมกันอย่างเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ในการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ ถอดบทเรียนซึ่งกันและกัน ทั้งในลักษณะพบปะเจอกัน หรือใช้เครื่องมือสื่อสารและเทคโนโลยีเชื่อมโยงถึงกันหลายรูปแบบ เช่น โทรศัพท์

เทเลคอนเฟอเรนซ์ และที่นิยมใช้กันมากที่สุดได้แก่ อินเทอร์เน็ต สำหรับใช้ภายในองค์กร หรือ อินเทอร์เน็ต ซึ่งสามารถติดต่อสื่อสารกันได้ทั่วโลก

ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ไม่ได้อยู่ได้โดยลำพังชุมชนเอง จะต้องมีการปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วิธีการทำงานระหว่างชุมชน และชุมชนนั้นๆ จะต้องมีความสนใจในปัญหาเรื่องเดียวกัน นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ของพัชรินทร์ สิริสุนทร (2550) ที่กล่าวว่า ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้มีการบูรณาการแนวคิดที่เกี่ยวข้องอย่างหลากหลายเข้าด้วยกัน โดยมีเรื่องการจัดการความรู้ (Knowledge Management : KM) แนวคิดการพัฒนากระแสหลัก (Mainstream Development Approach) และการพัฒนาทางเลือก (Alternative Development Approach) ควบคู่กับแนวคิดด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยใช้กลไกสำคัญในการจัดการความรู้ เพื่อนำความรู้นั้นไปสร้างเสริมศักยภาพชุมชน และสร้างเสริมพลังให้แก่สังคม (Knowledge Empowerment) ซึ่งหัวใจสำคัญของการจัดการความรู้เพื่อสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้คือการทำความเข้าใจกับอิทธิพลของบริบท ซึ่งเกี่ยวข้องกับความรู้ (Knowledge is Context-specific) บนพื้นฐานของการศึกษาวิจัยเชิงระบบ (Systematic Research) ที่ให้ความสำคัญกับมิติทางสังคมวัฒนธรรม (Psychosocial Dimension) และภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างไรก็ตามการจัดการความรู้ยังเป็นแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นนำพาชุมชนไปสู่การเป็นชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้หรือ Community of Practice, (COP) นับเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการพัฒนา ที่นำมาปรับใช้เพื่อปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ของสังคมเพื่อให้สังคมไทยพัฒนาไปสู่การเป็นสังคมฐานรากทางปัญญา (Wisdom-based Society) โดยมีชุมชน หมู่บ้านและประชาชนเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาในรูปแบบของเครือข่ายทางปัญญาบนมิติของการบูรณาการความหลากหลายของภูมิปัญญาท้องถิ่น การบริหารจัดการทุนทางสังคมวัฒนธรรม การสื่อสารสาธารณะ บุคคล ชุมชน และเครือข่าย โดยตระหนักถึงความสำคัญของทุนทางปัญญา (Intellectual Capital) ขณะเดียวกันเพื่อให้การพัฒนาในรูปแบบที่เหมาะสมตามแนวทางชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ (COP) ก็จำเป็นต้องมีการเก็บความรู้และวิถีปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practice) ซึ่งเป็นวิธีการและกลยุทธ์ที่ดีที่สุด มีความเหมาะสม และสอดคล้องกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ ขณะเดียวกัน ก็ผลักดันให้ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้เป็นพื้นที่สาธารณะ (Public Space) ที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน สร้างจิตสำนึกสาธารณะให้กับคนในชุมชนให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาของตนเอง โดยมีเครื่องมือสำคัญๆ ที่นักพัฒนาสังคมนิยมใช้ในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ได้แก่ แผนที่ชุมชน (Community Map) ประกอบด้วย แผนที่ทางกายภาพ (Geographical Mapping) แผนที่ทางวัฒนธรรม (Cultural Mapping) และแผนที่ทางสังคม

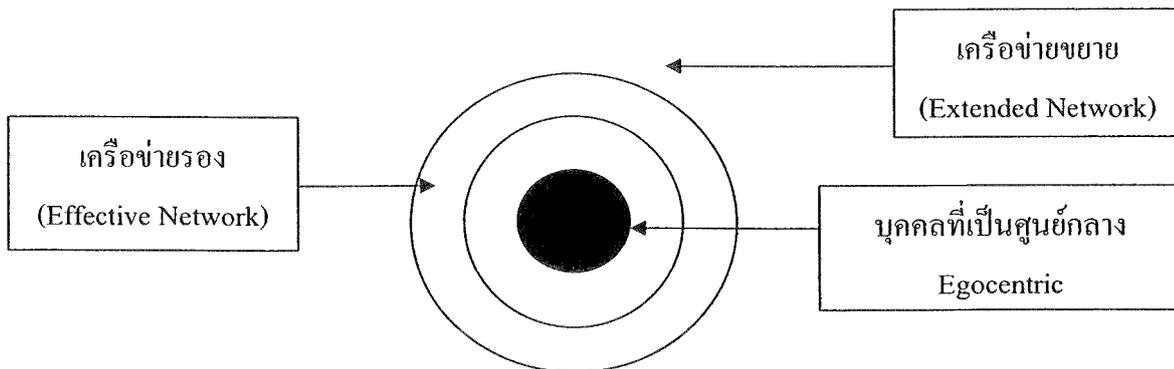
(Social Mapping) โดยมีเป้าหมายที่สำคัญของการจัดทำแผนที่ต่างๆก็เพื่อให้ผู้แสดงทางสังคม (Social Actor) เกิดความรู้สึกทางด้านความเชื่อ ค่านิยม ระบบอุดมการณ์ และเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนในการจัดเตรียมให้เป็นแหล่งเรียนรู้

คณะผู้วิจัยเห็นว่า เครือข่ายมีความสำคัญและจำเป็นในการใช้เป็นจุดศูนย์กลาง เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์แบบบูรณาการจึงต้องมีการกำหนดตัวบุคคลที่มีศักยภาพเพียงพอต่อการสรรหาข้อมูลข่าวสาร เพื่อแลกเปลี่ยนภายในชุมชน ในการศึกษาเรื่องเครือข่ายทางสังคม ควรต้องเริ่มจากตัวบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางก่อน แล้วค่อยๆขยายออกไปตามความสัมพันธ์ของบุคคล ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางที่มีความเชื่อมโยงหรือมีความสัมพันธ์ด้วย โดยการกำหนดขอบเขตที่จะศึกษา ซึ่งเครือข่ายบุคคลประกอบด้วย

เครือข่ายใกล้ชิด (Intimate Network) ประกอบด้วย บุคคลต่างๆที่มีความใกล้ชิดกับบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางมากที่สุด ได้แก่ คนในครอบครัว ญาติพี่น้อง และเพื่อนฝูง

เครือข่ายรอง (Effective Network) ประกอบด้วย บุคคลที่ผู้ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางรู้จักคุ้นเคยน้อยลงมา ได้แก่ ญาติพี่น้องห่างๆ และคนคุ้นเคย เป็นต้น

เครือข่ายขยาย (Extended Network) ได้แก่ กลุ่มบุคคลซึ่งบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางไม่รู้จักโดยตรง แต่สามารถติดต่อสัมพันธ์ด้วยได้หากต้องการ โดยการติดต่อผ่านเครือข่ายใกล้ชิดอีกทีหนึ่ง ดังภาพ ต่อไปนี้

แผนภาพที่ 2-9 แสดงปริมณฑลของเครือข่ายทางสังคมสามประเภท

“ที่มา” พชรินทร์ สิริสุนทร (2550 :146)

ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ที่เข้มแข็งจะนำไปสู่วิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ หรือ Best Practice ที่เกิดจากการนำเอาองค์ความรู้และประสบการณ์ที่ได้มาจากการปฏิบัติจริง มาจัดทำเป็นแนวปฏิบัติที่เป็นเลิศมาจัดการให้เป็นระบบแล้วปฏิบัติตาม หรืออาจกล่าวได้ว่า วิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ คือ บทสรุปของวิธีการปฏิบัติที่เป็น Tacit Knowledge ซึ่งถูกเผยแพร่เป็น Explicit Knowledge โดยอาจอยู่ในรูป

ของเอกสาร เช่น การวิจัย การสำรวจ การทำรายงานประจำปี การจัดทำบันทึกความรู้ ที่อธิบายได้ อย่างชัดเจน ตามวัตถุประสงค์หลักของการแสวงหาวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ เพื่อให้บุคคลหรือชุมชน อื่นๆสามารถนำไปทดลองปฏิบัติใช้ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน แบ่งปันประสบการณ์ อันจะ นำไปสู่กระบวนการพัฒนาที่ต่อเนื่องและยั่งยืน

ดังนั้น เมื่อบุคคลรวมตัวกันเป็นชุมชน กลุ่ม เครือข่ายร่วมกันและมีวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ แล้ว ก็จะมีการแลกเปลี่ยน รวมตัวกันเพื่อพัฒนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือแก้ไขปัญหาที่อาจจะเหมือนกัน หรือต่างกันให้สำเร็จลุล่วง ซึ่งบางชุมชนอาจจะมีทุนคนละแบบกันแต่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ใน การพัฒนาร่วมกันได้ ถิ่นนำมาสู่การบูรณาการทั้งในด้านการคิด และปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการ พัฒนา

การบูรณาการคือ การทำให้หน่วยงานย่อยๆ ที่หลายที่สัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกัน เข้า มาร่วมทำหน้าที่ประสานกลมกลืนเป็นองค์รวมอันหนึ่งเดียวกันที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ในตัว และบรรลุวัตถุประสงค์สูงสุด พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (อ้างถึงใน ประชา มาลินนท์. 2548 : 4) รวมถึงการทำสิ่งที่บกพร่องให้สมบูรณ์ โดยการเพิ่มเติมส่วนหนึ่งของส่วนทั้งหมดที่ใหญ่กว่า (เกรียง ศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. 2547 : 2) หากมองในแง่ของการพัฒนานั้น คณะกรรมการนโยบายกระจาย ความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (กนภ.) [ม.ป.ป.] กล่าวว่า การบูรณาการ เป็นการผสมผสานการ พัฒนาในพื้นที่โดยกระบวนการประสานความร่วมมือของภาคีพัฒนาที่เกี่ยวข้องในด้านแผนงาน แผนเงิน บุคคลกรและการปฏิบัติตามแผนร่วมกันในพื้นที่เป้าหมาย หรือกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดตาม ภารกิจหน้าที่ความรับผิดชอบของทุกภาคีการพัฒนา เพื่อนำไปสู่ผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์และ เป้าหมายการพัฒนาที่วางไว้ ส่วนเสรี พงศ์พิศ (2547 : 92) ฉะนั้น จึงต้องหาวิธีการที่ตอบสนองแบบ บูรณาการ จึงจะสอดคล้องกับความเป็นจริง โดยมีการผสมผสานเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างเป็น ระบบ สัมพันธ์ เศรษฐกิจ (2547 : 72) ดังนั้น การพัฒนาแบบบูรณาการจึงต้องไม่มุ่งด้านใดด้านหนึ่ง แต่ควรคำนึงถึงด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การศึกษา สุขภาพ ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม จนถึงศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น และจะต้องกระทำในหลายๆ เรื่องหรือใน หลายกิจกรรมจึงจะประสบผลสำเร็จ (กรมพัฒนาชุมชน. 2546 : 27)

การเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการการบูรณาการงานและโครงการ มีวิธีปฏิบัติใน การบูรณาการงานและโครงการในหน่วยงานและระหว่างหน่วยงานมีลักษณะ กรอบแนวคิด และ รูปแบบของการบูรณาการที่หลากหลาย จึงขอนำแนวคิดของกรมวิชาการ (กระทรวงศึกษาธิการ. 2544 : 4) มานำเสนอ ซึ่งกล่าวว่า ลักษณะสำคัญของการบูรณาการนั้น ประกอบด้วย 5 ประเด็น กล่าวคือ 1) เป็นการบูรณาการระหว่างความรู้ และกระบวนการเรียนรู้ 2) เป็นการบูรณาการระหว่าง พัฒนาการด้านความรู้และทางด้านจิตใจ 3) เป็นการบูรณาการระหว่างความรู้และการปฏิบัติ

4) เป็นการบูรณาการระหว่างสิ่งที่อยู่ในห้องเรียน และสิ่งที่อยู่ในชีวิตจริง และ 5) เป็นการบูรณาการระหว่างวิชาต่างๆ แต่ละประเด็นมีการประสานงานอย่างเชื่อมโยงกัน เพื่อทำให้องค์ประกอบดังกล่าวบรรลุถึงสภาพที่ดีกว่าสภาพก่อนการบูรณาการ การบูรณาการในลักษณะนี้ อาจเป็นการผสมผสานศักยภาพระหว่างกัน เพื่อช่วยให้สามารถใช้ศักยภาพหรือความถนัดในแต่ละด้านของแต่ละฝ่ายมาผสมผสานกัน การบูรณาการกันสามารถจัดสรรใหม่ให้ต่างฝ่ายต่างทำในสิ่งที่ตนถนัด และสิ่งใดที่ทำร่วมกันได้ให้ทำร่วมกัน เป็นการประหยัดทรัพยากรและประหยัดเวลาด้วยและช่วยให้เกิดผลผลิตที่เพิ่มพูนมากขึ้น(เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ .2547 : 11)

โดยกรอบแนวคิดมี 2 กรอบ คือ กรอบการบูรณาการด้านนโยบาย (Matching Policy) และกรอบการบูรณาการด้านเงินทุน (Matching Fund) ซึ่งกล่าวโดยแยกประเด็นคือ การบูรณาการด้านนโยบาย (Matching Policy) คือ เริ่มจากการวิเคราะห์ศักยภาพของสังคมไทย(SWOT) โดยวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาสและอุปสรรคหรือข้อจำกัดของสังคมไทยก่อน เพื่อนำผลดังกล่าวมากำหนดเป็นนโยบายเชิงกลยุทธ์และแปลงนโยบายไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งจุดสำคัญของนโยบายเชิงกลยุทธ์แต่ละนโยบายเชิงกลยุทธ์แต่ละนโยบายควรศึกษาเปรียบเทียบเพื่อหาจุดร่วม จุดต่างและนำไปสรุปเป็นนโยบายใหม่ร่วมกัน ซึ่งเรียกว่า เป็นการบูรณาการด้านนโยบาย จากนั้น อาศัยการมีส่วนร่วมขององค์กรที่เกี่ยวข้อง (Stakeholders) ซึ่งองค์กรเหล่านี้ประกอบด้วย ภาคราชการ ภาครัฐกิจเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและองค์กรชุมชน วิธีการเชื่อมโยงนโยบายสู่การปฏิบัติผ่านองค์กรทุกภาคส่วนนี้ อาศัยการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และข้อจำกัดของแต่ละองค์กรที่เกี่ยวข้อง โดยอาศัยเทคนิคการวิเคราะห์ผู้เกี่ยวข้องว่ามีบทบาทหลักบทบาทรองอะไร ช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้อย่างไร การวิเคราะห์เช่นนี้จะช่วยให้“รู้เขารู้เรา” และเกิดความร่วมมือการทำงานร่วมกันอย่างสมานฉันท์ (Colla Borative) ทั้งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ในองค์กรเดียวกัน (Internal cooperation) และสร้างความร่วมมือระหว่างองค์กร(Inter Organization Cooperation) ส่วนการบูรณาการด้านทุน (Matching Fund) นั้น อาจกล่าวได้ว่า “ทุน” มีหลากหลายแบบ ได้แก่ ทุนกายภาพ ทุนทรัพยากร ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรมที่ชุมชนมีเมื่อสร้างการบูรณาการด้านเงินทุน ก็จะเน้นประโยชน์ที่จะเกิดประโยชน์ต่อชุมชนส่วนใหญ่เป็นที่ตั้ง นอกจากนี้ สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 10 (2547 : 6) ยังแบ่งรูปแบบการบูรณาการเพิ่มขึ้น โดยแยกเป็นการบูรณาการด้านเทคนิค องค์กร การเข้าใจร่วม ซึ่งแต่ละรูปแบบกล่าวคือ

(1) การบูรณาการด้านเทคนิค เป็นการบูรณาการด้านข้อมูล เพื่อให้แน่ใจว่าหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องในการวางแผน ใช้ชุดข้อมูลเดียวกัน ซึ่งถ้าไม่ใช่ชุดข้อมูลเดียวกันก็จะนำไปสู่ข้อสรุปที่แตกต่างกันยากต่อการยอมรับ

(2) การบูรณาการด้านองค์กร ประกอบด้วย การทำงานร่วมกันขององค์กรหน่วยต่างๆ ที่ดำเนินการจัดทำแผน ซึ่งอยู่ในรูปคณะกรรมการ คณะทำงาน เป็นต้น

(3) การบูรณาการด้านการจัดการ สามารถทำให้เกิดได้ โดยผ่านการจัดการ และกระบวนการ ที่ประกอบด้วย การมีส่วนร่วม การวางแผน เช่น การทำเวทีประชาคม การให้ข้อมูลต่อสาธารณะ การปรึกษาหน่วยงานและผู้เกี่ยวข้อง การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ ฯลฯ

(4) การบูรณาการโดยความเข้าใจร่วมกัน คือ การสร้างความเข้าใจร่วมกันของแนวคิด การวางแผน จุดประสงค์และกลยุทธ์ ซึ่งส่วนสำคัญของการบูรณาการ คือ การเข้าใจที่เหมือนกัน

(5) การบูรณาการด้านมาตรการ ต้องแน่ใจว่า มาตรการที่เสนอในแผนนั้น สนับสนุนทั้งมิติสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ในหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน หรืออย่างน้อยไม่ควรเป็นมาตรการที่ขัดต่อการแก้ไขปัญหาอื่น หรือมีผลกระทบด้านลบต่อประเด็นแผนหรือพื้นที่อื่น

การบูรณาการที่กล่าวมาข้างต้น มีเป้าหมายของการบูรณาการสูงสุดที่ไม่แตกต่างกันคือ การเสริมสร้างการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง การทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการบริหารจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมโดยชุมชนเพื่อชุมชน ด้วยกระบวนการจัดการ โครงสร้างกลุ่มและเครือข่ายการเสริมสร้างองค์ความรู้ ความเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงแก่ชุมชน โดยใช้แผนชุมชนเป็นเครื่องมือมนตรี กรรพุมมาลย์ (2550) ซึ่งผลของการบูรณาการจากการศึกษาของกรมพัฒนาชุมชน (2547 : 75 - 77) พบว่า การบูรณาการกองทุนพัฒนาชุมชน ได้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการพัฒนาชุมชน ก่อให้เกิดประโยชน์และผลกระทบที่ดีต่อชุมชน แต่ละด้านดังนี้

(1) ด้านการประกอบอาชีพ ใช้เป็นกองทุนให้ชุมชนและสมาชิกในกลุ่ม ได้กู้ยืมไปประกอบอาชีพ เกิดอาชีพใหม่ขึ้นมา มีรายได้เพิ่มขึ้นและลดการเป็นหนี้ในระบบ โดยกู้ยืมไปในรูปแบบของกลุ่มหรือรายบุคคล ซึ่งก่อให้เกิดรายได้ตามมา และผลที่เกิดจากการบูรณาการกองทุนพัฒนาชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดกองทุนที่มีประสิทธิภาพ จากเดิมที่เงินทุนอยู่อย่างกระจัดกระจาย และขาดแคลนเงินทุน

(2) ด้านวิสาหกิจชุมชน ใช้เป็นกองทุนให้แก่กลุ่มอาชีพหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ กลุ่มอาชีพอื่นๆ กู้ยืมไปดำเนินกิจกรรมใหม่ๆ หรือนำทุนไปต่อยอดกิจกรรมที่ดำเนินการอยู่แล้ว สามารถพัฒนาอาชีพ ในด้านการผลิตสินค้า/ผลิตภัณฑ์ พัฒนาด้านการตลาด ตลอดทั้งการบรรจุภัณฑ์

(3) ด้านการเรียนรู้และการมีส่วนร่วม เป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ทำให้เกิดการพัฒนามีประสิทธิภาพ ชุมชนเข้มแข็ง และนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในอนาคต และยังเป็นการสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านรู้จักช่วยเหลือซึ่งกันและกันมีความ

รักความสามัคคี และเกิดความหวงแหนในทรัพยากรของชุมชน และนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด นอกจากนั้นแล้วยังเป็นการสอนให้ชาวบ้านรู้จักวางแผนชีวิตในครอบครัว การบริหารงานในกลุ่ม ตลอดจนมีกิจกรรมต่อเนื่องเสริมสร้างความเข้มแข็ง ทำให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้เรื่องการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ ตลอดจนเกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

(4) ด้านการบริหารจัดการ เป็นการรวบรวมเงินทุนที่มีอยู่อย่างกระจัดกระจายในหมู่บ้านให้เป็นกองทุนเดียวกันและมีเงินทุนจำนวนมากพอที่จะให้บริการแก่ประชาชนได้รับประโยชน์อย่างทั่วถึง และง่ายแก่การบริหารจัดการของคณะกรรมการ บริหารเงินประชาชนในหมู่บ้านอย่างทั่วถึง เนื่องจากมีเพียงกองทุนเดียว ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การบูรณาการกองทุนชุมชนดำเนินไปได้ ส่งผลให้คณะกรรมการสามารถบริหารงานกองทุนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ง่ายแก่การตรวจสอบ ตลอดจนลดภาระหนี้สิน ทำให้พัฒนาไปสู่การเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้ และเป็นต้นแบบแก่ชุมชนอื่นๆ นอกจากนี้ ยังมีการแบ่งงานและแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ จึงนับว่าเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ประสบผลสำเร็จ

(5) ด้านสวัสดิการชุมชน ประชาชนทุกคนที่อยู่ในชุมชนได้รับประโยชน์จากกองทุนในฐานะที่เป็นคนในชุมชน และมุ่งมั่นพัฒนากองทุนให้มีเสถียรภาพ เพื่อนำไปสู่การเป็น “ธนาคารชุมชน” และนำผลกำไรจากกองทุน มาจัดสวัสดิการให้กับสมาชิกและชุมชน

นอกจากนี้ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2547 : 18-20) ยังให้ความสำคัญกับการพัฒนามนุษย์ โดยกล่าวถึง ความสำคัญของการบูรณาการมีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ว่าเป็นกระบวนการที่คนๆ หนึ่งได้รับข้อมูลใหม่และข้อมูลนั้นจะถูกนำเข้ากับการตีความ จากนั้นจะทำการยอมรับหรือปฏิเสธ และนำไปสู่ข้อสรุปเป็นความรู้ใหม่ที่เพิ่มเข้ามา ขณะเดียวกันก็ยังมีสำคัญต่อการคิดแก้ปัญหา และการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ช่วยให้เราเป็นคนที่มีใจกว้าง มองนอกกรอบความจำกัดของตนเองสู่กรอบของสิ่งต่างๆ ที่สามารถเชื่อมโยงกันได้ในรอบที่กว้างและครบถ้วนที่สุด ช่วยให้เราเกิดความตระหนักว่ากรอบความคิดที่เรามีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น ย่อมถูกจำกัดด้วยประสบการณ์ ความรู้ ความเข้าใจ ที่เรามีต่อเรื่องนั้นๆ เนื่องจากการคิดเชิงบูรณาการเหมาะสำหรับเรื่องที่มีความซับซ้อน และมีผลกระทบในมุมกว้าง ตลอดจนช่วยจัดการความขัดแย้ง การคิดเชิงบูรณาการทำให้เกิดการเชื่อมโยงแนวคิดต่างๆ เข้าหากันได้อย่างสมดุล จะช่วยทำให้เกิดประสานประโยชน์และลดหรือจัดการความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้ ซึ่งเป็นไปในแนวทางเดียวกับเคน วิลเบอร์ (Ken Wilber, 2000 อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์. 2548 : 99-109) ที่ได้กล่าวถึงแนวคิด “การพัฒนาแบบบูรณาการ” ของวิลเบอร์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาการมนุษย์ (human evolution) ในยุคสังคมข่าวสาร (informational) และเสนอแนวทางการพัฒนามนุษย์โดยใช้โมเดลของการบูรณาการ (Integral Model) ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนา โดยเริ่มจากตัวมัน “I” และเน้นการสร้าง

ความสัมพันธ์ร่วมกับบุคคลอื่นบนฐานของการมีค่านิยมร่วมกันและคำนึงถึงจิตใจและความรู้สึกของผู้อื่น “ตัวฉัน”(me) ไปสู่ “เรา” (us) และการพัฒนาต่อเนื่อง ไปสู่ “พวกเราทั้งหมด” (all of us) ซึ่งเป็นเรื่องของจิตวิญญาณ (Spirit)

กล่าวโดยสรุป การจัดการความรู้ในชุมชนอย่างเป็นระบบจะเข้มแข็งพอที่จะสร้างเครือข่ายการเรียนรู้แล้ว ก็จะนำไปสู่การสร้างปฏิสัมพันธ์กับภายนอกที่เป็นลักษณะของชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ ที่มีการปรับระบบคิดและวิธีปฏิบัติของบุคคลจากการมุ่งประโยชน์ส่วนตัวไปสู่ระบบคิดและวิธีปฏิบัติที่มุ่งช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความเอื้ออาทรต่อกันในมิติของการบูรณาการ โดยเปลี่ยนจากเห็นประโยชน์ส่วนตัวไปสู่การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม และการบูรณาการยังช่วยพัฒนาในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการพัฒนาด้านคุณธรรม (moral) การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (interpersonal) และการพัฒนาจิตวิญญาณ (spirit) ซึ่งพัฒนาในเรื่องของจิตสำนึก และการรับรู้ที่ของเป็นอยู่ ทำให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้ และสามารถพัฒนา ยกระดับจิตใจ และจิตวิญญาณให้สูงขึ้น ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มุ่งไปสู่ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และความเห็นใจซึ่งกันและกันของคนในสังคม และพัฒนาชุมชน สังคมบนพื้นฐานของความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สร้างสรรค์นวัตกรรมเทคโนโลยี จัดการความรู้ และการแสวงหาทางออกที่ทำให้หลุดพ้นจากภาวะวิกฤตที่สังคมประสบอยู่ โดยเฉพาะการเก็บรักษาข้อมูลที่ได้จากประสบการณ์ของการทำงานที่เป็นระบบ จึงเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญในการจัดทำฐานความรู้ รวมถึงการถ่ายทอดและการเรียนรู้ โดยมีเป้าหมายสูงสุดร่วมกัน คือ แก้ไขปัญหาชุมชน แลกเปลี่ยนเรียนรู้สู่การสร้างชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานของแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในครั้งนี้ศึกษาโครงการวิจัยเชิงบูรณาการการนำเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติในรูปแบบชุมชนพอเพียง : กรณีศึกษาภาคเหนือตอนล่างนั้น คณะผู้วิจัยนำผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาใช้ประกอบการวิจัย ดังนี้

ภาณุพงศ์ ภูโต (2551) ได้ทำการศึกษาเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษาศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเขาสมอคอน อ.ท่าม่วง ต.เขาสมอคอน จ.ลพบุรี เพื่อศึกษาการสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านเกษตรกรรมตามแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียงแบบมีส่วนร่วมในศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเขาสมอคอนและบทบาทของผู้นำชุมชนที่มีผลต่อการเข้าร่วมศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชน และศึกษาประสิทธิผลของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่มีต่อการเรียนรู้ด้านเกษตรกรรมของชาวบ้านเขาสมอคอน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การสำรวจเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า

1) ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเขาสมอคอน ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงชุมชนมาเป็นแนวคิดในการสร้างการเรียนรู้ ใช้กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของผู้เข้าร่วมโครงการในการเกิดคุณค่าภายในศูนย์การเรียนรู้ฯ และเรียนรู้จากการทำจริง และเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วม มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม พิจารณาตัดสินใจ วางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผิดชอบและติดตามผลหรือแม้กระทั่งรับผลประโยชน์ ในเรื่องของการทำงานภายในศูนย์การเรียนรู้ โดยมีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเป็นผู้สร้างกระบวนการเรียนรู้ ใช้วิธีการสร้างปราชญ์ชาวบ้านขึ้นมาประจำศูนย์การเรียนรู้เพื่อสร้างการเรียนรู้ให้กับผู้เข้าร่วมศูนย์เรียนรู้ต่อไป 2) บทบาทของผู้นำต่อการผลักดันชาวบ้านเข้าร่วมศูนย์เรียนรู้นั้น ผู้นำชุมชนของหมู่บ้านเขาสมอคอนค่อนข้างจะมีบทบาทมากต่อศูนย์เรียนรู้ เพราะผู้นำที่นี้เป็นคนที่สามารถผลักดันให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมได้ดีมาก คือ สามารถเป็นจุดศูนย์รวมของชาวบ้านได้ ทั้งผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ทั้งสองมีบทบาทต่อชาวบ้านในการเรียนรู้การดำเนินชีวิตของตนเอง เพื่อวางแผนการใช้ชีวิตอย่างมีเหตุผลลดค่าใช้จ่าย และไม่เพิ่มหนี้สินของครอบครัว ผู้นำที่มีการนำข่าวสารมาเผยแพร่ภายในหมู่บ้านให้ลูกบ้างตามโอกาส ส่วนผู้นำที่มีบทบาทมากที่สุดคือ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นคนที่มีความสามารถมากในหมู่บ้าน ผู้นำทั้งสองคนทั้งผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เวลามีปัญหาส่วนมากชาวบ้านจะไปหาผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ่อยที่สุด แต่จะไปหาผู้ใหญ่บ้านก่อนเป็นมารยาท 3) สื่อภายในบ้านเขาสมอคอนที่สำคัญมีอยู่ 3 สื่อด้วยกัน จากความสำคัญมากไปหาน้อย คือ สื่อบุคคล หอกระจายข่าว และวิทยุชุมชน จากการศึกษา ชาวบ้านสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารได้ทุกรูป ไม่ว่าจะเป็น สื่อบุคคล หอกระจายข่าว และวิทยุชุมชน และที่สำคัญนั้นสื่อบุคคลเป็นสื่อที่สำคัญที่สุดของชาวบ้านเขาสมอคอน สื่อบุคคลจะสามารถเข้าใจในเรื่องการเกษตรได้ดีกว่าสื่ออื่น เพราะเป็นการสอนตัวต่อตัว และสามารถซักถามได้เดี๋ยวนั้นเลย

ประภาพร สุปัญญา (2550) ได้ศึกษาเรื่องการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติจริงของแกนนำหมู่บ้านที่เข้าร่วมโครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยมีดังนี้ 1) ในระดับครอบครัวพบว่า มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก และแกนนำหมู่บ้านที่เข้าร่วมโครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง ชักจูงคนในครอบครัวมาปฏิบัติร่วมกัน 2) ในระดับชุมชนพบว่า มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก โดยเน้นการพึ่งพาตนเอง แกนนำหมู่บ้านใช้ความรู้ ความสามารถในการบริหารจัดการที่ดิน โดยเฉพาะแหล่งน้ำและกิจกรรมการเกษตรได้อย่างเหมาะสม มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนมีการจัดอบรม โครงการต่างๆ เพื่อการเรียนรู้ในชุมชน นอกจากนี้ยังรู้จักนำภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนมาพัฒนาเพื่อประกอบอาชีพ ภายในหมู่บ้านยังมีการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนและกลุ่มอาชีพต่างๆ

พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์ (2549) ศึกษาเรื่องการใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียง โดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์ จากการวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อค้นหาตัวชี้วัดที่สามารถกำหนดระดับของความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพุทธเศรษฐศาสตร์ พร้อมทั้งตัวอย่างและแนวทางในการประยุกต์ใช้ตัวชี้วัด สำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ตามกรอบทฤษฎีการผลิต ทฤษฎีการบริโภค ทฤษฎีอรรถประโยชน์ และทฤษฎีการกระจายผลผลิต โดยผลจากการวิเคราะห์นำมาซึ่งการสร้างตัวชี้วัดเพื่อกำหนดระดับของความเป็นพอเพียงภายใต้คุณลักษณะ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว จำนวน 13 ตัวชี้วัด ตัวชี้วัดด้านความพอประมาณ จำนวน 7 ตัว แบ่งเป็นตัวชี้วัดความพอประมาณในกระบวนการ 4 ตัว (กลุ่มตัวชี้วัดเชิงเปรียบเทียบ) ประกอบด้วย ประสิทธิภาพการผลิต ประสิทธิภาพการผลิต ประสิทธิภาพ การบริโภค ประสิทธิภาพการบริโภค และตัวชี้วัดความพอประมาณระหว่างกระบวนการ 3 ตัว (กลุ่มตัวชี้วัดเชิงสัมพัทธ์) ประกอบด้วย ความไม่พอเพียง ความพอเพียงขั้นพื้นฐาน ความพอเพียงขั้นก้าวหน้า ตัวชี้วัดด้านความมีเหตุผล จำนวน 4 ตัว (กลุ่มตัวชี้วัดเชิงสัมบูรณ์) ประกอบด้วย คุณค่าของปัจจัยการผลิต คุณค่าการผลิต คุณค่าของปัจจัยการบริโภค คุณค่าการบริโภค และตัวชี้วัดด้านการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว จำนวน 2 ตัว (กลุ่มตัวชี้วัดเชิงสัมพัทธ์) ประกอบด้วย สัดส่วนปัจจัยการผลิต สัดส่วนปัจจัยการบริโภค ผลจากการวิเคราะห์แสดงให้เห็นประโยชน์และแนวทางในการประยุกต์ใช้ตัวชี้วัดทั้งในระดับบุคคล ระดับครัวเรือน ระดับองค์กร ระดับชุมชน และระดับประเทศในรูปของดัชนีต่างๆ อาทิดัชนีจิตภาค สำหรับการพัฒนาในระดับบุคคล ดัชนีโภชนภาพ สำหรับการบริโภคในระดับครัวเรือน ดัชนีผลิตภาพ สำหรับการผลิตในระดับองค์กร รวมถึงข้อสังเกตในการใช้ดัชนีความสุขมวลรวมประชาชาติ (GNH) และผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) เป็นเครื่องชี้สถานะทางเศรษฐกิจระดับประเทศ ตัวชี้วัดที่สร้างขึ้นสามารถใช้อธิบายคุณลักษณะของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งเป็น นามธรรม ให้เป็นที่เข้าใจได้ง่ายชัดเจนเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ ตัวกระบวนการสร้างตัวชี้วัดยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และใช้เป็นจุดเริ่มต้นในการปฏิบัติ ตลอดจนใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการบริหารจัดการและการประเมินผลในระหว่างการปฏิบัติได้ด้วย

พระสมบัตติ เสริฐผล (2549) ได้ทำการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาด้านการจัดการความรู้เพื่อสร้างเสริมความเข้มแข็งของกลุ่ม: กรณีศึกษากลุ่มผลิตบ้านเรือนไทยจิว ตำบลอรัญญิก อำเภอเมืองจังหวัดพิษณุโลก ผลการศึกษาพบว่า 1) การนำภูมิปัญญาจัดการเพื่อสร้างเสริมความเข้มแข็งของกลุ่ม กลุ่มผลิตบ้านเรือนไทยจิวมีการถ่ายทอดภูมิปัญญา 3 ลักษณะเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่ม ประกอบด้วย การถ่ายทอดให้กับสมาชิกกลุ่ม คนนอกกลุ่มและสมาชิกครอบครัว โดยกลุ่มมีการนำภูมิปัญญาทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับสากลมาใช้เพื่อปรับปรุงพัฒนารูปแบบและรูปทรง

ของการผลิตในหลายลักษณะ ซึ่งความคิดสร้างสรรค์ดังกล่าว ทำให้สมาชิกกลุ่มเกิดการปฏิสัมพันธ์กันและเกิดการพัฒนาคิดเชิงระบบ อันนำมาสู่การคิดค้นองค์ความรู้ใหม่ๆตลอดเวลา ส่วนด้านการอนุรักษ์ พบว่า แพร่กระจายภูมิปัญญา โดยการถ่ายทอดความรู้ให้กับประชาชนทั่วไป ทำให้กลุ่มเกิดพลังอำนาจเป็นที่ยอมรับจากทั้งสมาชิกกลุ่มและคนภายนอกมากยิ่งขึ้น 2)กระบวนการสร้างเสริมความเข้มแข็งของกลุ่ม การที่สมาชิกกลุ่มส่วนใหญ่ประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจและได้รับความเดือดร้อนจากกระบวนการพัฒนากระแสหลัก ทำให้กลุ่มตระหนักถึงความจำเป็นในการแก้ไขปัญหา ร่วมกัน รวมตัวกัน และแสวงหาคำแนะนำจากกรมพัฒนาฝีมือแรงงานและพัฒนากรชุมชนจนสามารถจัดตั้งกลุ่มอาชีพในระดับชุมชนได้ โดยการรวมพลังมี 2 ลักษณะ คือ การระดมแรงและการระดมสมอง ในด้านการส่งเสริมความรู้ด้านเทคโนโลยี พบว่า การศึกษาดูงานจากภายนอก ทำให้กลุ่มเกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน และมีโอกาสรับความรู้ใหม่ๆ จากวิทยากรภายนอก สำหรับด้านการบริหารจัดการ กลุ่มมีการแบ่งโครงสร้างออกเป็น 3 ลักษณะ คือ โครงสร้างการบริหารงานบุคคลประกอบด้วย กรรมการที่ปรึกษา คณะกรรมการและสมาชิก แต่ละกลุ่มมีหน้าที่บทบาทแตกต่างกันไป นำมาสู่การจัดแบ่งหน้าที่ตามความเชี่ยวชาญและพัฒนาระบบสายการบังคับบัญชา ด้านกระบวนการสนับสนุน พบว่า กลุ่มได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกในเรื่อง เงินทุน การตลาด การส่งเสริมความรู้ และสมาชิกกลุ่มยังมีการหาทุนด้วยตนเองอีกประการหนึ่งด้วย 3) ความเข้มแข็งของกลุ่มเกิดจากการร่วมมือกันระหว่างสมาชิก คณะกรรมการกับสมาชิก และสมาชิกกับบุคคลภายนอก เพื่อกำหนดวัตถุประสงค์ และการกำหนดคุณลักษณะการบริหารจัดการกลุ่ม เพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ คือ การมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีแรงสนับสนุนและทุนทางสังคม เมื่อต้องเผชิญกับปัญหาและวิกฤตในชีวิต

ปรีชาติ วลัยเสถียร (2549) ได้ทำการศึกษาปรากฏว่า การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้เพื่อแก้ทุกข์และเพิ่มอำนาจในการจัดการตนเอง นวัตกรรมการเรียนรู้คือ การเรียนรู้แบบบูรณาการตระหนักถึงความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างที่เชื่อมโยงตนเอง ครอบครัวยุทธศาสตร์ชุมชนและสังคม เปรียบเทียบกระบวนการเปลี่ยนแปลงของอดีตและปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต เริ่มจากการเรียนรู้เชิงประเด็น และขยายไปสู่การเรียนรู้เชิงบูรณาการในทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ประสาน การเรียนรู้ทั้งมิติด้านนอกและมิติด้านในอันเป็นการพัฒนาจิตวิญญาณ ทั้งนี้ เงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ได้แก่ บริบทภายในชุมชนทั้งด้านธรรมชาติ การตั้งถิ่นฐาน ด้านสังคม วัฒนธรรมของชาติพันธุ์ ด้านประสบการณ์ แนวคิดและฐานคิดของคนในชุมชน

วารุณี สีนวินิจกุล (2549) ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ไม้เรียง เป็นการให้โอกาสคนได้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน หรือเป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ค้นหาและตัดสินใจกำหนดแผนหรือกิจกรรมทางเลือกใหม่ๆในการแก้ไขปัญหาที่สามารถ

ดำเนินได้จริงและเท่าทันการเปลี่ยนแปลง โดยการสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนมุ่งเน้นการแก้ปัญหาด้วยการพึ่งตนเอง กระบวนการพึ่งพาตนเองที่ชาวบ้านและชุมชนร่วมกันพัฒนาทั้งด้านระบบคุณค่า กระบวนการเรียนรู้ และระบบการจัดการเพื่อการพัฒนาสังคมของชุมชนซึ่งทุกระบบจะต้องสอดคล้องประสานกัน

ทรงจิต พูลลาภ (2548) ได้ทำการวิจัยและพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในกระบวนการเส้นทางสายผ้า การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาศักยภาพ ภูมิปัญญา และพัฒนาเครือข่ายกระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญา และพัฒนาเครือข่ายกระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในกระบวนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้าย ตั้งแต่การปลูก การปั่น การทอ การย้อม และการแปรรูปผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายที่จะช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและเป็นเครือข่ายการพัฒนาผ้าฝ้าย มีการพัฒนาแบบบูรณาการที่หลากหลาย พร้อมด้วยการเสริมสร้างและสนับสนุนแนวนโยบายแบบเศรษฐกิจระดับรากแก้วที่นำไปสู่ยุทธศาสตร์การพัฒนาตามวาระแห่งชาติเพื่อแก้ปัญหาความยากจน ในการวิจัยและพัฒนาครั้งนี้คณะนักวิจัยได้น้อมนำแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นแนวทางในการพัฒนา รวมทั้งแนวการพึ่งพาเศรษฐกิจในชนบท แนวเศรษฐกิจชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และแนวคิดการฟื้นฟูวัฒนธรรม 9 วิธี เพื่อนำแนวคิดเหล่านี้ไปต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างความสมดุลของสังคมท้องถิ่นและการพัฒนาที่ยั่งยืน

ศศิพร ปาณิกบุตร (2544) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของเกษตรกรในรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่” กลุ่มตัวอย่างคือ เกษตรกรในอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ 1) ผู้ดำเนินชีวิตในรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ จำนวน 223 ครัวเรือน 2) ผู้ไม่ได้ดำเนินชีวิตรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ จำนวน 223 ครัวเรือน ผลการวิจัยพบว่า

1. ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจของกลุ่มตัวอย่าง ผลการวิจัยพบว่า ผู้ดำเนินชีวิตรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่มีการติดต่อกับเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอมากกว่า ผู้ไม่ได้ดำเนินชีวิตรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่และผู้ดำเนินชีวิตรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่มีรายได้/รายจ่ายรวมจำนวนที่ดินถือครองมากกว่าผู้ไม่ได้ดำเนินชีวิตรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่

2. การได้รับข่าวสารและความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับทฤษฎีใหม่ ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ได้รับข้อมูลจากโทรทัศน์ และเข้าใจเกี่ยวกับ “ทฤษฎีใหม่” ว่าต้องแบ่งที่ดินออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ ปลูกข้าว ปลูกสระเลี้ยงปลา ปลูกต้นไม้และเป็นที่อยู่อาศัยพร้อมเลี้ยงสัตว์และ

ปลูกพืชสวนครัว การทำตามทฤษฎีใหม่จะทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นการ ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก ความสำเร็จของทฤษฎีใหม่ขึ้นอยู่กับตัวเกษตรกรเอง ซึ่งเกษตรกรที่ดำเนินชีวิตรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ได้รับข่าวสารและมีความรู้ความเข้าใจมากกว่าผู้ไม่ได้ดำเนินชีวิตรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่

3. ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจกับการดำเนินชีวิตรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ ผลการวิจัยพบว่า ระดับการศึกษา ขนาดครัวเรือน การเป็นสมาชิกของกลุ่มทางสังคม รายได้ รายจ่าย การถือครองที่ดิน การได้รับข่าวสารและความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเกษตรทฤษฎีใหม่ มีความสัมพันธ์หรือไม่มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนจำนวนหนี้สินไม่มีความแตกต่างทางสถิติ

สมศรี จินะวงษ์ (2544) ได้ศึกษาเรื่องการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและในปัจจุบันมีทั้งสิ่งที่เป็นจุดร่วมและจุดต่าง สำหรับจุดร่วม คือ การเน้นในเรื่องพออยู่ พอกิน การพึ่งตนเอง การพึ่งพาซึ่งกันและกัน การมีความสุขตามอัตภาพโดยไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม ส่วนจุดต่างคือ ในสภาพปัจจุบันการผลิตเป็นไปเพื่อสนองความต้องการในการดำรงชีวิตและเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต การแลกเปลี่ยนเป็นไปทั้งในระดับชุมชนระดับประเทศ การจัดสรรหรือการแบ่งปันเป็นไปทั้งในระดับชุมชน และรัฐ 2) กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอาศัยทั้งปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยสภาพแวดล้อม โดยมีลักษณะการเรียนรู้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและการรวมกลุ่ม จากแหล่งเรียนรู้ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน 3) เมื่อพิจารณาแหล่งที่มาของรายได้ทั้งรายได้หลักและรายได้เสริม พบว่าหลังจากที่ชุมชนใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง การกระจายรายได้ของคนในชุมชนดีขึ้น

กังสดาล อยู่เย็น (2544) ได้ทำการศึกษาเรื่องพลวัตชุมชนบ้านเปรี๊ดใน ภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงพัฒนาการของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ โดยศึกษาลักษณะและปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพพื้นที่ในการศึกษา คือ ชุมชนบ้านเปรี๊ดใน ตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอเมือง จังหวัดตราด ใช้แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์และแนวการสังเกตเป็นเครื่องมือในการศึกษา ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนบ้านเปรี๊ดในเริ่มจากระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมที่ผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน ต่อมามีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและรูปแบบการผลิตเพื่อขาย โดยการปลูกพืชเศรษฐกิจ และการสัมปทานป่าไม้ ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน สมาชิกส่วนหนึ่งได้มีความพยายามปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตและรูปแบบการผลิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงด้วย โดยใช้

รูปแบบการผลิตแบบเกษตรทางเลือกเข้ามาปฏิบัติ การบริโภคที่มีความเรียบง่าย โดยคำนึงถึงสุขภาพ และสิ่งแวดล้อม มีการพัฒนาขีดความสามารถในการเรียนรู้อย่างเท่าทันในความสัมพันธ์กับ บุคคลภายนอก ได้ใช้ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน แบ่งสรรปันส่วนปัจจัยการ ผลิตให้แก่ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และชุมชน ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนบ้านเปรี๊ดใน คือ ผู้นำ กลุ่มและองค์กรกระบวนการเรียนรู้ ค่านิยม การดำเนินชีวิตด้านสังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี ภูมิปัญญาทรัพยากรธรรมชาติ และการดำเนินชีวิต เศรษฐกิจและภาวะหนี้สิน ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำงานในชุมชน คือ ควรมีการ พัฒนาศักยภาพของผู้นำและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนให้มากขึ้น โดยควรส่งเสริม ให้มีความรู้วิสัยทัศน์ แนวคิดที่ชัดเจน โดยเฉพาะเกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้การทำงาน ในชุมชนมีประสิทธิภาพ เกิดพลังและเกิดความเข้มแข็ง การพัฒนาควรเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามา มีส่วนร่วมเน้นการประสานความร่วมมือและสร้างความเข้าใจอันดีต่อประชาชนในชุมชน โดยมุ่ง สนองความต้องการที่แท้จริงของชุมชนและคำนึงถึงฐานทรัพยากรและศักยภาพของชุมชนเป็น สำคัญ

ธีรราช วงษ์ราช (2544) ได้ศึกษาตัวชี้วัดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนเมือง กรณีศึกษา ชุมชนเมืองขอนแก่น พบว่า ตัวชี้วัดที่จะใช้กับองค์กรชุมชนเมืองนั้นประกอบด้วยตัวชี้วัดด้าน ลักษณะของกลุ่ม ด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิก ด้านการแก้ปัญหา ด้านการยอมรับและสนับสนุน จากภายนอก ด้านการเรียนรู้ขององค์กร และด้านการจัดการ

จากการทบทวนเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนิน โครงการวิจัยนั้น ทำให้ได้ กรอบแนวคิดในการดำเนินการวิจัยที่เป็นตัวแปรที่ใช้ในการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ ซึ่งจากการ ทบทวนเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปแนวคิดที่ใช้เป็นเครื่องมือที่สำคัญ